

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLER TARİHİ BİLİM DALI

İBN TEYMYİYE’NİN AŞIRI Şİİ FİRKALARA
YAKLAŞIMI

MOHAMMAD DAWOD HAJİZADA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
Yrd. Doç. Dr. Aytakin ŞENZEYBEK

KONYA-2016

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mohammad Dawod HAJİZADA
	Numarası	138106011031
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/İslam Mezhepler Tarihi
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Aytekin ŞENZEYBEK
	Tezin Adı	İBN TEYMİYYE'NİN AŞIRI Şİİ FİRKALARA YAKLAŞIMI

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan İBN TEYMİYYE'NİN AŞIRI Şİİ FİRKALARA YAKLAŞIMI başlıklı bu çalışma 30/12/2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Yrd. Doç. Dr.	Aytekin ŞENZEYBEK	
2	Doç. Dr.	Doğan KAPLAN	
3	Yrd. Doç. Dr.	Hakan UĞUR	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mohammad Dawod HAJİZADA		
	Numarası	138106011031		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/İslam Mezhepler Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
Tezin Adı	İBN TEYMIYYE'NİN AŞIRI Şİİ FİRKALARA YAKLAŞIMI			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası
Mohammad Dawod HAJİZADA

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mohammad Dawod HAJİZADA		
	Numarası	138106011031		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/İslam Mezhepleri Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Aytekin ŞENZEYBEK		
Tezin Adı	İBN TEYMİYYE’NİN AŞIRI Şİİ FIRKLARA YAKLAŞIMI			

İbn Teymiyye, görüş ve eleştirileriyle İslâm Düşüncesinde iz bırakan selefi bir âlimdir. Onun düşünceleri ve siyasi teorisi kendi yaşadığı dönemde fazla rağbet görmese de, ölümünden yüzyıllar sonra bazı fırkalara (selefilik, Vehhâbîlik) ve bazı devletlerin (Suud Ailesinin) kuruluşunda etkin rol oynamıştır. Hatta onun fikirleri günümüzdeki İslâmî radikal örgütlerin çoğunu, fikirsel olarak beslemektedir.

Ehl-i Sünnet “geleneği” ve “esercilerine” bağlılığıyla bilinen İbn Teymiyye ise Râfîzî fırkalarına karşı tavrını net bir şekilde ortaya koymuş ve Gûlât-i Şia’yı, bâtinî görüşlerinden ve bâtinî inançlarından dolayı tekfir etmiştir.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmamızın önem ve amacıyla birlikte konusu ve metodu üzerinde kısaca durulmuştur. Birinci bölümde, İbn Teymiyye’nin ilmi hayatı, eserleri, hocaları, siyasi hayatı ve İslam tarihinde ortaya çıkan Mezheplerle olan yaklaşımı ele alınmıştır. Tezimizin ana konusunu oluşturan ikinci bölümde ise, Şia’nın ortaya çıkışı; tanımı, oluşumu, genel hatlarıyla Şîî fırkalarla birlikte, İbn Teymiyye’nin Şîâ-i Ulâ ve Gûlât-i Şia’ya dair görüşleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn Teymiyye, Şia, Gulat.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Mohammad Dawod HAJİZADA		
	Student Number	138106011031		
	Department	Department of Basic Islamic Sciences / Subfield of History of Islamic Sects		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	☒	
		Doctoral Degree (Ph.D.)	☐	
	Supervisor	Yrd. Doç. Dr. Aytekin Şenzyebek		
Title of the Thesis/Dissertation	İBN TEYMİYYE'S APPROACH TO EXCESSİVE SHİA SECTS			

Ibn Teymiyye is a Hanbali scholar who has had a profound influence on Islamic Tradition through his controversial views and criticism. Although his views and his political theories could not gain enough popularity at his time, they have played a central role in the emergence of some ideological movements (e.g., Salafism, Wahhabism) as well as the establishment of some modern-states (e.g., Saudi Arabia) many centuries after his death. Insomuch that Ibn Teymiyye's views have intellectually nourished contemporary radical Muslim movements.

Ibn Teymiyye was known for his attachment to the Ahl-i Sunnah tradition, yet he took a clear stand against Rafidi groups, declaring the Ghulat Shia as disbelievers due to their excessive esoteric views and interpretations of Islam.

Our study consists of two parts. The objective, importance, subject, and methodology of the research are briefly discussed in the introduction. Ibn Teymiyye's intellectual biography, his teachers, scholarly works, political life, and his relationship different schools of interpretation that emerged throughout the Islamic history are examined in the first part. The emergence of Shia, its definition, Ibn Teymiyye's views on the Shia groups in general, and his opinions on the Ghulat and Ula Shia sects in particular are explored in the second (main) part of our study.

Keywords: Ibn Teymiyye, Shia, Ghulat.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	VIII
ÖNSÖZ.....	X
GİRİŞ.....	1
I- ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	1
II- ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	2
III- ARAŞTIRMANIN METODU.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN TEYMİYYE’NİN HAYATI, ESERLERİ VE SİYASİ MÜCADELESİ

I- İBN TEYMİYYE’NİN HAYATI.....	3
A) Nesebi ve Doğumu.....	3
B) Hocaları ve Öğrencileri.....	4
C) Eserleri.....	7
1- Akaid ve Kelam.....	8
2- Kıraat ve Tefsir.....	11
3- Hadis.....	12
4- Fıkıh.....	12
5- Fıkıh Usulü.....	13
6- Dinler ve Mezhepler Tarihi.....	14
7- Felsefe ve Mantık.....	14
8- Diğer Eserleri.....	15
II- İBN TEYMİYYE’NİN SİYASİ HAYATI.....	15
A) Harran’dan Sonraki Hayatı, Eğitimi ve Vefatı.....	15
B) Moğol İstilasası ve Haçlılara Karşı Mücadelesi.....	17
1- Siyasi Anlayışı.....	17
2- Moğollara Karşı Tavrı.....	21
3- Haçlılara Karşı Mücadelesi.....	25
4- İbn Teymiyye’nin İslam Mezheplerine Yaklaşımı.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

İBN TEYMİYYE'NİN AŞIRI Şİİ FİRKALARA BAKIŞI

I- ŞİA'NIN ORTAYA ÇIKIŞI.....	29
A) Şia'nın Tanımı	29
B) Şia'nın Başlıca Firkaları.....	33
1- İmâmiyye.....	33
2- Zeydiyye.....	36
3- İsmâiliyye	40
4- Gulât	43
II- İBN TEYMİYYE'YE GÖRE ŞİÂ-İ ÜLÂ VE RÂFİZÎLER.....	45
A) Şiâ-i Ülâ	45
B) Râfizîler.....	47
1- Sebeiyye	51
a) İbn Sebe.....	51
b) Peygamberlik ve İmâmet İnanıcı.....	53
2- Karâmita	55
a) Tanrı İnanıcı	56
b) Peygamberlik İnanıcı	57
c) Zâhir ve Bâtın Anlayışı	58
3- İsmâiliyye	61
a) İnanç Esasları	62
b) Nübüvvet İnanıcı.....	63
c) Zâhir ve Bâtın İnanıcı.....	65
4- Nusayriyye	67
a) Fırkanın İsimlendirilmesi	67
b) Kitâbü'l-Mecmu.....	68
c) İnanç Esasları	70
ca) Tanrı İnanıcı	71
cb) Melek İnanıcı	73
cc) Peygamberlik İnanıcı	73
cd) Tenasüh İnanıcı	74

5- Dürzîlik.....	77
a) el-Hâkim bi-Emrillah	78
b) Tanrı İnancı.....	80
c) Ahiret İnancı.....	83
SONUÇ	87
KAYNAKLAR.....	89

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
AÜ.	: Atatürk Üniversitesi
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin
Bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
CÜİFD.	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DBAAD.	: Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
EKEV.	: Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
h.	: Hicri
HÜÇİFD.	: Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi
Hz.	: Hazreti
İA.	: MEB İslam Ansiklopedisi.
İSAM.	: İslam Araştırmaları Merkezi
İSTEMD.	: İstem: İslam San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikî Dergisi
İÜİFD.	: İzmir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
MÜİFD.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ö.	: Ölüm tarihi
SAÜ.	: Sakarya Üniversitesi
SÜİFD.	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s.	: Sayfa

sy.	: Sayı
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
TKHBVAD.	: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,
trz.	: Tarihsiz.
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

“İbn Teymiyye’nin Aşırı Şîf Fırkalara Yaklaşımı” konulu bu araştırma, Ehl-i Sünnet “geleneği” ve “esercilerine” bağlılığıyla bilinen İbn Teymiyye’nin, aşırı Şia (Gulât-i Şia)ya karşı görüşlerini kendi eserlerinden yola çıkarak ortaya koymayı amaçlamıştır.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın önem ve amacı ile birlikte konusu ve metodu üzerinde kısaca durulmuştur. Birinci bölümde, İbn Teymiyye’nin ilmi hayatı, eserleri, hocaları, siyasi hayatı ve İslam tarihinde ortaya çıkan Mezheplerle olan mücadelesi ele alınmıştır. Tezimizin ana konusunu oluşturan ikinci bölümde ise, Şia’nın ortaya çıkışı; tanımı, oluşumu, genel hatlarıyla Şîf fırkalarla birlikte, İbn Teymiyye’nin Şiâ-i Ulâ ve Gûlât-i Şia’ya dair görüşleri incelenmiştir.

Bu çalışmayı yaparken baştan sona bana verdikleri destek, teşvik ve bilgilerinden dolayı başta danışman hocam Yrd. Dr. Aytekin ŞENZEYBEK’e en kalbi duygularıyla teşekkür ederim. Ayrıca İslam Mezhepler Tarihi Anabilim Dalı hocalarıma, Tezimi okuyup değerlendirmelerde bulunan Doç. Dr. Doğan KAPLAN’a, Yrd. Doç. Dr. Osman Zahid ÇİFTÇİ’ye, Yrd. Doç. Dr. Hakan UĞUR’a teknik düzenlemeleri hususunda yardımlarını gördüğüm dostlarım İslam Hukuku Doktora Öğrencisi Abdulnasır HAKİMİ’ye, Seyid Arif AHMADOĞLU’yla Seyid Feridun SADAT’a teşekkür etmeyi borç bilirim.

Mohammad Dawod HAJİZADA

KONYA–2016

GİRİŞ

I- ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Aşırı Şîî fırkalar (Gulât-i Şia), teşekkül ettiği günden bu yana farklı görüşleri ve aşırı inançlarıyla İslam Mezhepler Tarihi içerisinde apayrı bir yere sahip olan fırkalar konumundadır. Bu fırkalar oluşumundan günümüze kadar yaşadıkları bölgelerin dini, siyasi ve sosyal yapılarıyla etkileşim içerisinde olmuşlardır. Özellikle de adı geçen bu fırkaların, Ehl-i Sünnet Mezhebiyle pek çok konuda ayrıldıkları görülmektedir. Dolayısıyla Şia Mezhebi içerisinde bulunan bu fırkalarla, Ehl-i Sünnet Mezhebi ve geleneğine bağlı olanlar arasında, tarih boyunca hep çatışmalar olmuş ve karşılıklı sert ifadeler kullanılmıştır. Bu araştırmada, Ehl-i Sünnet “geleneği” ve “esercilerine” bağlı olan İbn Teymiyye’nin, aşırı Şia’ya karşı yazdıklarını ve söylediklerini kaynaklarından araştırarak ortaya koymayı amaçladık.

Yüzyıllardır İslam toplumundaki bu çatışma ve kargaşaların ortaya çıkış nedenlerinden biri, mezhepler arasındaki anlaşmazlıklar, karşılıklı tekfir ve suçlamalardır. Bu mezheplerden biri olan Şia’nın, Hz. Ali ve onun soyundan gelenleri, imam, koruyucu olarak gördüğü bilinmektedir. Özellikle Gulat-i Şia’nın bu konularda aşırıya gittiği bilinmektedir. Durum böyleyken İslam mezheplerinden bir diğeri olan Ehl-i Sünnet’in eserciliği ve gelenekçiliğiyle bilinen bazı âlimleri, Şia’ya bağlı olanları sert bir dille eleştirmiştir. Hatta Ehl-i Sünnetin bu eğilimdeki âlimleri, aşırı Şia’yı, inançları ve siyasi yaklaşımlarından dolayı “İslam dışı” fırkalar olarak vasıflandırmışlardır. Bu husuta İbn Teymiyye’nin konumu ayrı tutulmalıdır. Bundan dolayı aşırı Şîî fırkalara karşı tekfirci yaklaşımlar sergileyen çağdaş İslami akımların temel referans noktalarından birisi de İbn Teymiyye’dir. Günümüzde İbn Teymiyye’nin genel anlamıyla Şia ve onun imamet bakışıyla ilgili akademik çalışmalar mevcut ise de, İslam Mezhepler Tarihi açısından “İbn Teymiyye’nin aşırı Şîî fırkalara yaklaşımı” ayrıca çalışılmadığı için, araştırmamız bizim açımızdan önem arz etmektedir. Bu çalışmamızda, önce İbn Teymiyye’nin genel olarak hayatını, daha sonra Şia ve özellikle de aşırı Şia’ya karşı görüşlerini inceleyeceğiz.

II- ARAŞTIRMANIN KONUSU

Şia kelimesi ilk başta taraftar, yardımcı, bir işi gerçekleştirmek için bir kimse etrafında toplanan grup anlamına gelir.¹ Terim olarak, Peygamberimizin vefatından sonra devlet başkanlığının Hz. Ali'ye ve onun evlâtlarından belli kişilere intikal etmesi gerektiğini savunan grupları ifade eder. Mezkûr fırkalar tarihsel süreçte şekillenmeye başlamıştır. Bu fırkalardan biri olan Gulat-i Şia, “Ehl-i Sünnet” Mezhebinin inancı ve metoduna ters düşen tavırlar ve ifadeler ortaya koymuştur. Onun için bu fırkalar, Ehl-i Sünnet Mezhebinin “eserci ve gelenekçiliğiyle” bilinen Hanbelî kolundan olan İbn Teymiyye gibi âlimler tarafından çok sert bir şekilde eleştirilmiştir. Dolayısıyla bizim araştırmamızın ana konusu İbn Teymiyye'nin Aşırı Şia'ya karşı yaklaşımını ve düşüncelerini kendisi ve öğrencileri tarafından yazılan kaynaklardan araştırarak ortaya koymaktır.

III- ARAŞTIRMANIN METODU

Araştırmamız, sosyal bilimler alanında kullanılan metotlar göz önünde tutulmak kaydıyla İbn Teymiyye'nin aşırı Şîî fırkalara karşı olan düşünceleri, onun kendi eserleri ve erken dönem kaynaklarına müracaat edilerek incelenmiştir. Dolayısıyla araştırmamız, fikir-hadise irtibatı, zaman- mekân bağlamı, menkulden makule ulaşmak ve tarafsızlık ilkesi gibi bilimsel metod ve tekniklere uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca bu çalışmamızda nitel araştırma tekniklerinden olan tarama, dokümantasyon ve içerik analiz metotları takip edilmiştir.

---

¹ Bkz. Meşkûr, Cevâd, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, çev. Mehmet Mahfuz Söylemez vd., Ankara okulu Yay., Ankara 2011, s. 508.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN TEYMIYYE’NİN HAYATI, ESERLERİ VE SİYASİ MÜCADELESİ

Bu bölümde İslam düşüncesinde iz bırakan âlimlerden biri olan İbn Teymiyye’nin hayatı, eserleri ve hocaları, siyasi hayatı, Moğollara karşı tavrı, Haçlılara karşı mücadelesi ve İbn Teymiyye’nin İslâm Mezheplerine yaklaşımı olan başlıklar ise anlatılarak değerlendirilmiştir.

I- İBN TEYMIYYE’NİN HAYATI

A) Nesebi ve Doğumu

Tam adı Ebü’l Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, Ebu’l-Kâsım b. Muhammed b. el-Hıdr b. Ali b. Abdillâh olup, künyesi Ebü’l-Abbas, lakabı İbn Teymiyye’dir.² İbn Teymiyye lakabıyla ilgili onun dedesi olan Muhammed hakkında şöyle bir hikaye anlatılmaktadır: “Muhammed’in hac yolculuğu sırasında Teymâ’da dikkatini güzel bir kız çocuğunun çekmesi ve eve döndüğünde bir kızının doğduğunu görünce onu kucığına alarak, “Ey Teymiyye ey teymiyye (Teymâ)’! diye seslendiğinden dolayı Takıyyüddîn’in dedesi “Teymiyye” lakabı ile anılmaya başlamıştır. Bu hikâyeden, Takıyyüddîn’in “İbn Teymiyye” ile dedesine nispet edildiği anlaşılmaktadır.³ Bir diğer rivayete göre, ilim ehli, zâhid, âbid, fâzıl ve edip bir kadın olan, yani dedelerinden Ebu’l-Kâsım el-Hıdr’ın eşinin ismi olan Teymiyye’den dolayı İbn Teymiyye (Teymiyyenin oğlu) diye meşhur olmuştur.⁴

İbn Teymiyye, 10 Rebûlevvel, 2 Aralık Pazartesi, 661/1263 yılında Harran’da⁵ doğdu.⁶ Görüş ve eleştirileriyle İslâm Düşüncesinde iz bırakan selefi bir âlimdir.

² Bkz. İbn Abdülhadi, Muhammed b. Ahmed, *el-Ukûd’ü’l-Dürriye fî Menakib Şeyhul-İslam İbn Teymiyye*, thk. Muhammed Hamid el-Fikhî, Beyrut trz, s. 18; Abdülhamid, Sâib, *İbn Teymiyye Hayatühü ve Âkâidühü*, el-Ğadîr Yay., Beyrut trz. s.17.

³ İbn Abdülhadi, *a.g.e.*, s.19; Abdülhamid, *a.g.e.*, s.19; Fahreddin b. Rızaeddin, *Kelam ve Kılıç Üstadı Şeyhülislâm İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, çev. Ömer Hakan Özalp, Özgü Yay., İstanbul 2013. s. 17; İbn Teymiyye, *İctihad Risalesi*, çev. İsa Canpolat, Takva yay., İstanbul 2014. ss.17-18; Koca, Ferhat, “İbn Teymiyye Fahreddin”, *DİA*, İstanbul 1999. XX/389-390.

⁴ Fahreddin, *a.g.e.*, s. 17; İbn Teymiyye, *İctihad Risalesi*, s.18.

⁵ “Harrân, İslâm tarihçilerinin el-Cezîre adını verdikleri yukarı Mezopotamya’nın Diyârımdar denilen kısmında, Şanlıurfa’nın 45km. kadar güneydoğusunda bulunmaktadır. Burası, İlkçağ’da Anadolu-Suriye-

Mensubu bulunduğu Teymiyye ailesinin Harran'da Hanbelî Mezhebinin yayılmasında büyük payları vardır. Babası Abdülhalîm bir Hanbelî âlimiydi. Moğollar, 656/1258 yılında Bağdat'ı istilâ edince İbn Teymiyye'nin Ailesi 667/1268 tarihinde Harran'ı terk etmiş ve Dımaşk'a göç etmek zorunda kalmıştır.⁷

B) Hocaları ve Öğrencileri

İbn Teymiyye'nin Ailesi 667/1268'de Dimeşk'e göç etmek zorunda kaldıktan sonra İbn Teymiyye, ilk eğitimine babasının müderrislik yaptığı Sükkeriye Dârü'l-Hadisî'nde başlamıştır. O dönemde, Suriye Filistin ve özellikle de Dımaşk⁸, Hanbelî Mezhebinin yayılış devrinin merkezî durumunda olmuştur.⁹ İbn Teymiyye'nin öğrencisi İbn Abdülhadi'nin dediğine göre, İbn Teymiyye, dönemin en önde gelen âlimlerinden iki yüzden fazla hocadan ders almıştır.¹⁰ Babası ve dedesi dışında İbn Teymiyye'nin en meşhur bazı hocaları şunlardır:

1- İbn Teymiyye'nin Hadis hocası olan¹¹ 575/1180 doğumlu Ahmed b. Abduddâim b. Nime el-Makdisi, Ebul-Abbas, Zeynüddin, Hanbeli Mezhebine bağlı hadisçi bir âlim olup 668/1270'te vefat etmiştir.¹²

2- Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed b. Kudame el-Makdisi: Salih, fakih, zahid, imam, hatip ve bir Hanbeli âlimdir. 597/1200'de doğup 682/1283'te vefat etmiştir. İbn Teymiyye'nin, ondan hadis naklettiği belirtilmiştir.¹³

Mezopotamya kervan yollarının, Orta Çağ'da ise İpek yolunun Musul-Sincar-Ra'sülayn-Halep uzantısıyla Irak ve Şam'ı Urfa'ya ve İç Anadolu'ya bağlayan ana yolların kesiştiği noktada büyük bir ticaret merkezi ve Belh ırmağının kollarından Cüllâb ile Deysan'nın suladığı verimli ovanın ortasında önemli bir ziraat merkezi idi", Bkz. Uludağ, Süleyman, "Harran" *DİA*, İstanbul 1997. XVI/237-240.

⁶ Bkz. Uludağ, Süleyman, "Giriş" İbn Teymiyye, Takıyüddin, *İbn Teymiyye Külliyyât*, çev. Heyet, Tevhid Yay., İstanbul 1997, I/17.

⁷ Bkz. Koca, Ferhat, "İbn Teymiyye Takıyüddin", *DİA*, İstanbul 1999. XX/391.

⁸ Bkz. Daha geniş bilgi için, Abdülhamid, *a.g.e.*, ss. 26-31.

⁹ Koca, "İbn Teymiyye Takıyüddin", *DİA*, XX/391.

¹⁰ Bkz. İbn Abdülhadi, *a.g.e.*, s. 19.

¹¹ Bkz. İbn Teymiyye, Takıyüddin, *Mecmûü'l-Fetevâ*, Riyad 1991, XVIII/77; Abdülhamid, *a.g.e.*, s. 56; İbn Teymiyye, *İctihad Risalesi*, s. 24.

¹² Bkz. Salahaddin, Muhammed b. Şâkîr, *Vefatül-Vefayat*, Beyrut 1974, c.1, ss. 81-82.

¹³ Bkz. İbn Teymiyye, *Mecmûü'l-Fetevâ*, XVIII/95-96; İbn Teymiyye, *İctihad Risalesi*, s. 24.

3- Fıkıh, Usul, Arapça ve Hadis âlimi olan Şerefüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ahmed b. Nime el-Makdisi eş- Şafii Dimeşk kadılığını yapmış 622/1225'te doğmuş ve 694/1294 yılında vefat etmiştir. İbn Teymiyye ise fetva iznini bu hocasından almıştır.¹⁴

4- Münecca b. Osman b. Esad ed-Dimeşkî el-Hanbeli Zeynüddin Ebu'l-Berekât, Şam'da Hanbeli Mezhebinin reisliğini yapmıştır. 631/1233 yılında doğmuş ve 695/1225 yılında vefat etmiştir. İbn Teymiyye'nin, ondan Fıkıh dersi aldığı bilinmektedir.¹⁵

5. Muhammed b. Abdulbaki b. Bedran el-Makdivi el-Merdevi Şemsüddin Ebu Abdullah, muhaddis, fakih, nahivci ve şairdir. 699/1300'de vefat etmiştir. İbn Teymiyye'nin Arapça hocasıdır.¹⁶

İbn Teymiyye'nin, kaynaklarda iki yüzden fazla hocası olduğu söylene de, kanaatimizce bu sayı abartılı olarak söylenmiştir. Çünkü İbn Teymiyye, yirmi yaşına geldiğinde babası vefat etmiştir. İbn Teymiyye de müderrislik ve hocalığa başlamıştır. Dolayısıyla genç yaşlarda bu kadar âlimden ders alması mümkün gözükmemektedir. Fakat onun, birçok âlimle karşılıklı olarak ilmî sohbetlerde bulunduğu bilinmektedir.

İbn Teymiyye'nin babası vefat ettikten sonra, babasının müderrislik yerini ve görevini doldurmak için Sükkeriyye Dârü'l-Hasi'nde hocalığa başlamıştır. İbn Teymiyye, yıllarca hocalık yaparak birçok öğrenci yetiştirmiştir. O sadece medreselerde ve öğrencilerine ders vermekle yetinmeyip halka ve camilere giderek vaaz vermiştir. İbn Teymiyye, “keskin zekâsı” ile birçok insanın gönlünde yer tutmuştur. Ayrıca bazı değişik görüşleri ile kendi çağındaki bazı âlimler ve şahıslar tarafından çok sert bir şekilde eleştirildiği de bilinmektedir.¹⁷

¹⁴ Bkz. Abdülhamid, *a.g.e.*, s. 56; İbn Teymiyye, *Hisbe*, çev. Kemal Güzel, Takva Yay., İstanbul 2015. s. 28.

¹⁵ Bkz. İbn Kesir, Ömer b. İsmail Ebü'l-Fedâh, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Mektebü'l-Mearif Yay., Beyrut 1966, XIII/345; İbn Teymiyye, *İctihad Risalesi*, s. 24.

¹⁶ İbn Teymiyye, *Hisbe*, s. 29.

¹⁷ Koca, “İbn Teymiyye Takıyyüddin”, *DİA*, XX/391-392; İbn Teymiyye, *İctihad Risalesi*, s. 25.

İbn Teymiyye birçok öğrenci yetiştirmiştir¹⁸ ki, bunların başında İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye gelmektedir. İbn Teymiyye'nin en meşhur kitaplarını yazıp şerh eden önde gelen öğrencilerinden birkaç tanesini tanıtacağız.

1- “el-Bezzâr Ömer b. Ali (ö. 749/1348) *el-Al'lâmü'l-Aliyye fî Menâkıbı Şeyhilislam İbn Teymiyye* (Beyrut, 1976) eserinin müellifi olup fıkıhçı, hadisçi ve tarihçidir. Hocasına güveni tam olan ihlâslı bir mürit ve muhibdir.”¹⁹

2- Muhammed b. Ahmed b. Abdulhâdî el-Hanbeli İbn Teymiyye'nin seçkin öğrencilerindendir. Hocasını menkıbelerini anlatmak için *el-Ukudu'd-Dürriye* (Kahire, 1938) adlı bir kitap yazmıştır. İbn Kudâme, 744/ 1343 yılında genç bir yaşta vefat etmiştir.²⁰

3- İbn Kesîr İmâmüddîn İsmâil b. Ömer el-Basrî eş-Şâfiî, 701/1301 yılında doğdu. Onun *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eseri bulunmaktadır. Fakih, hatip, Şâir ve ediptir. Babası öldüğünde İbn Kesîr'in üç yaşında olduğu söylenmektedir. Onun on yaşındayken Kur'an-i Kerim'i ezberlediği söylenir. Burhâneddin İbrâhim b. Abdurrahman el-Fezârî ve Kemâleddin İbn Kâdî Şühbe'den fıkıh okumuştur. Genç yaşta kaleme aldığı *Ahkâmü't-Tenbîh* isimli eserini hocası Burhâneddin el-Fezârî'ye arz edip onun takdirini kazanmıştır. Usûl-i fıkha dair *Muhtasaru İbni'i-Hâcib*'i Şemseddin İsâ el-Madisî, Bâhâeddin İbn Asâkir, Şemseddin Muhammed b. Muhammed eş-Şîrâzî, İshak b. Yahyâ el-Âmidî, Muhammed b. Ahmed b. Zerrâd, İbnü's-Şihne el-Haccâr, Abdullah b. Muhammed b. Yusuf el-Makdisî ve Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî'den hadis, Alemüddin el-Birzâlî ve Zehebî'den hadis ve tarih, Muhammed b. Şerefeddin el-Ba'lebekkî'den kıraat, Takıyüddin İbn Teymiyye'den kelâm ve fıkıh dersleri aldığı nakledilmektedir. Bu hocaları arasında en çok Burhâneddin el-Fezârî, Yûsuf el-Mizzî,

¹⁸ Bkz. Uludağ, “Giriş”, İbn Teymiyye, *İbn Teymiyye Külliyyât*, I/52; Yüce Azime, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyum Dizisi*, Editör: Ali Bakkal, Şanlıurfa 2006, II/182-183.

¹⁹ Bkz. Uludağ, “Giriş”, İbn Teymiyye, *İbn Teymiyye Külliyyât*, I/52.

²⁰ Bkz. Uludağ, “Giriş”, İbn Teymiyye, *İbn Teymiyye Külliyyât*, I/52; Fahreddin, *a.g.e.*, s. 36.

Zehebî ve İbn Teymiyye'den etkilenmiştir. İbn Kesir 774/1372 yılında vefat etmiştir.²¹ Mezarı Şam'da, İbn Teymiyye'nin kabrinin yanındadır.²²

4- Şemsüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî, Meşhur âlimlerden olup 673/1274 yılında Şam'da doğdu. Zehebî ismiyle anılması ise babasının mesleğini (koyumculuğu) devam ettirdiğinden dolayı "İbn'üz-Zehebî" diye meşhur olmuştur. Zehebî ilim perver bir ailede yetiştiği için küçüklüğünden itibaren kıraât ve hadis ilimlerine yönelmiş Cemâlüddin Ebû İshâk İbrâhim Bin Dâvûd el-Askalânî, Abdullah Muhammed bin Ahmet el-Makdisî ve İbn Teymiyye gibi dönemin meşhur alimlerinden ders ladığı bildirilmektedir. Zehebî, ders aldığı İbn Teymiyye'ye bazı itikadî ve fıkıh meselelerde uymamış ve ona nasihatlerde bulunduğu söylenmiştir. Zehebî zamanında çeşitli ilimlerde birçok eser yazmış bir alimdir. Onun yazdığı eserler zamanında ve daha sonraki dönemlerde okunmaktadır.²³ Zehebî, 748/1372 yılında Mısır'da vefat etmiş ve "Bab'üs-Sağır denilen yere defnedilmiştir."²⁴

5- İbnü'l Kayyim el-Cevziyye Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebîbekr Eyyûb ed-Dimeşkî el-Hanbelî, 751/1350 yılında vefat etmiştir. Bilindiği üzere İbn Teymiyye isminin ve görüşlerinin günümüze aktarılmasında en önemli rol öğrencisi İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye'ye aittir.²⁵ İbnü'l-Kayyim, İbn Teymiyye'nin yazdığı eserleri, küçük risaleleri ve söylediği sözleri, tertip ve ifade bakımından ıslah ederek şerh etmiştir.

C) Eserleri

Hayatı mücadele ve hapishanelerde geçen İbn Teymiyye, birçok konuda eser yazmıştır. O, İslam âleminde en çok eser yazıp bu eser ve düşünceleriyle insanlar

²¹ Geniş bilgi için bkz. Özaydın, Abdülkerim, "İbn Kesîr Ebü'l-Fidâ" *DİA*, İstanbul 1999, XX/132.

²² Bkz. Uludağ, "Giriş", İbn Teymiyye, *İbn Teymiyye Külliyyât*, I/52; Fahreddin, , a.g.e., s. 36.

²³ Geniş bilgi için bkz. Yazıcı, Mehmet, *İbn Teymiyye'nin Mecmuû'u Fetâvâ İsimli Eserinde Ehl-i Bid'at Fırkalarına Bakış*, Doktora Tezi, Erzurum 1998, s. 46; <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/İslam-Alimleri-Ansiklopedisi/Detay/Zehebi/2853>

²⁴ Bkz. Uludağ, "Giriş", İbn Teymiyye, *İbn Teymiyye Külliyyât*, I/52; Fahreddin, , a.g.e., s. 36.

²⁵ Bkz. Uludağ "Giriş, İbn Teymiyye, *İbn Teymiyye Külliyyât*, I/52-53; Fahreddin, a.g.e., s. 37.

arasında iz bırakan seçkin âlimlerden biri olmuştur.²⁶ Bazı âlimler İbn Teymiyye'nin, eserlerinin sayısının sayılmayacak kadar fazla olduğunu söylemektedir.²⁷ Onun öğrencisi olan İbn Abdülhadi, bu konuyla ilgili şöyle demiştir: “İbn Teymiyye'nin birçok eseri, fetvası, kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplar ve küçük risaleleri bulunmaktadır. Onun yazdığı eserler o kadar fazladır ki tam olarak sayısını tespit etmek pek mümkün değildir. İbn Teymiyye, hapisanede yazdığı çoğu risalesini başka kaynaklara bakmaksızın yazmıştır”.²⁸ İbn Abdülhadi'nin dediğine göre, İbn Teymiyye'nin kendisi bile yazdığı risalelerin sayısını bilmemektedir.²⁹ İbn Teymiyye, vakit bulduğu zaman, düşüncelerini yazıya dökerek birçok eser ve birçok risale ortaya koymuştur. O, yazdıklarını öğrencilerine ve kendisine soru yöneltenlere cevap olarak yazmıştır. Dolayısıyla onun hakkında yazılan menakıplerde ve risalelerdeki bilgilere göre, İbn Teymiyye, ne kadar eser yazdığını ve bu eserlerin kimlerin elinde olduğunu kendisinin bile bilmediğini söylemişlerdir.³⁰ Nedense bu kadar ünlü yazar ve büyük bir âlimin düşünceleri ve eserleri, sadece “Selefi ve Eserci” denilen fırkalar dışında, başka mezhep ve fırkalar tarafından benimsenmediği konusu da ayrıca üzerinde durulması gereken bir mevzudur.

Düşüncesini benimseyen pek çok alim bulunmakla birlikte muhalifleri bile İbn Teymiyye'nin eserlerinden alıntı yapmaktan kendilerini alamamışlardır.³¹ Bu bağlamda İbn Teymiyye'nin yayımlanan önemli kitaplarından bazılarının tanıtımını yapacağız.

1- Akaid ve Kelam

a) *el-Akâidetü'l-Vâsıtıyye*; Muhtasar bir risaledir. Vâsıt kadılarında Radıyyüddin el-Vâsıtî'nin teklifi üzerine yazmıştır. Muhammed Sâlih el-Useymin tarafından *Şerh-i*

²⁶ Koca, “İbn Teymiyye Takıyyüddin” *DİA*, XX/394.

²⁷ İbn Teymiyye, *Hisbe*, s. 36.

²⁸ Bkz. İbn Abdülhadi, *a.g.e.*, s. 42.

²⁹ Bkz. İbn Abdülhadi, *a.g.e.*, ss. 43-50.

³⁰ Bkz. İbn Abdülhadi, *a.g.e.*; İbn Teymiyye, *Hisbe*, s. 36.

³¹ İbn Teymiyye, *Hisbe*, s. 38.

Akîdetü'l-Vâsıtıyye olarak Şerh edilmiştir. Bu eseri, Dr. Ahmed İyibildiren Türkçeye çevirmiş ve 2012 yılında yayımlanmıştır.³²

b) *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye fî-Nakzı Kelâmi's-Şi'a ve'l-Kaderiyye*;³³ Bu eserin yazılış amacının ise Şia âlimi olan el-Hilli'nin *Minhacü'l-Kerâme* adlı eserine reddiye olarak yazıldığı bildirilmektedir. Eser 710/1310 yılı civarında el-Hilli'nin kaleme aldığı *Minhacü'l-Kerâme*'deki konular tek tek ele alınmış ve el-Hilli'nin ileri sürülen iddiaları naklı ve akli delillerle cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Mezkûr eser ilk başta mükeddime ile beraber altı bölümden meydana gelir. Sistematik bir özelliğe sahip olmayan bu eser el-Hilli'nin ileri süren iddialarını çözütmekle beraber genel anlamda Şia (Râfîza) ile değerlendirmeler yapılmıştır. Eser Muhammed Reşâd Sâlim tarafından tahkik edilerek 1986 ve 1989 yıllarında Kahire'de dokuz cilt halinde neşredilmektedir. Zehebî eseri *el-Müntekâ min Minhâci'l-i'tidal fî nakzı kelâmî ehli'l-i'tizâl* ve Abdullah b. Muhammed el-Gunaymân da *Muhtasarü Minhâci's-Sünne* ismiyle özetlemiştir.³⁴

c) *el-Münteka*; Bu eser *el-Müntekâ min Minhâci'l-i'tidal fî nakzı kelâmî ehli'l-i'tizâl*'in hafız Zehebi tarafından kısaltılmış şeklidir. *el-Münteka*, kayıp olduğu zannedilen kitaplardanymış. Fakat h. 1373 senesinde selef kültürünü araştıran hicazlı alim Şeyh Muhammed Nasif Halep'te bulunan Osmanlı kütüphanesinde bu eseri bulduğu bildirilmiştir. İslami Vakıflar Kütüphaneleri ile birleştirilen bu kütüphanedeki *el-Münteka*'nın numarası 579'dur. Bu nüsha Yusuf eş-Şafii tarafından kaleme alınarak h. 824 tarihlerinde yani Zehebi'nin vefatından 76 yıl sonra bitirilmiştir. Elimizde ki *el-Münteka*, asıl nüshası ile karşılaştırarak bir komisyon tarafından *Şiilik ve Mahiyeti* ismi ile Umde Yayınevi tarafından neşredilmiştir.³⁵

³² Eser hakkında detaylı bilgi için bkz. Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, *Şerh-i Akîdetü'l Vâsıtıyye*, Şarîh Muhammed İbn el-Useymin, çev. Ahmed İyibiliren, Guraba Yay. İstanbul 2012.

³³ Geniş bilgi için bkz. İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünneti'l-Nebeviyye fî Nakzı Kelâmi's-Şiati'l-Kaderiyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, İmam Suud Üniversitesi Yay., Riyad, 1406; Fahrettin, , a.g.e., s. 49.

³⁴ Bkz. Yavuz, Salih Sabri, "Minhacü's-Sünne" *DİA*, İstanbul 2005, XXX/110-111.

³⁵ Esere bakmak için bkz.el-Hatib, Muhibullah, "Giriş", s. 10-11, Şeyhü'l-İslam İbn Teymiyye *el-Münteka*, çev. Heyet, Umde Yay., İstanbul trz.

d) *Muvâfatü Sahîhi'l-Menkû li-Sarîhi'l-Ma'kül*; İslam âlimlerinin temel tartışma konularından biri olan akıl-nakil çatışmasıyla ilgili bir eserdir. Eser, önce eksik olarak *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye* kitabıyla birlikte yayımlanmış daha sonra Muhammed Reşâd vasıtasıyla farklı nüshaları ile karşılaştırarak, *Der'üt Te'ârûzi'l-Akil ve'n-Nakil*, ismi ile neşredilmiştir.³⁶

e) *İktizâ's-Sırâti'l-Müstakîm li-Muhâlefeti Ashâbi'l-Cehîm*; Kahire'de 1325 yılında yayımlanmıştır. Eser, Selef inancını savunmak amacıyla Ehl-i Bid'at düşüncelerini ret etmek için kaleme alınmıştır. Bu eser, Ömer Memon, tarafından "*Ibn Teymîsyâ's Struggle Against Popular Religion*", ismiyle İngilizce'ye çevirilmiş ve Paris'te 1976 yılında neşredilmiştir.³⁷

f) *eş-Şârimü'l-Meslûl-alâ Şâtimi'r-Resûl*; Haydarâbâd'da 1322 yılında neşredilmiştir. Eserin asıl yazılış amacı Peygamber'e dil uzatan şahsa verilebilecek cezadır. Bununla birlikte eserde, iman, nifak, küfür, zimmîlerin durumu, münafık, yol kesicilerin ve ashaba sövmenin cezası gibi konular da yer almaktadır.³⁸

g) *el-Akîdetü'l-Hameviyye*; Kahire'de 1320; Mısır'da 1323 yıllarında yayımlanmıştır. Bu eser 1372 yılında *el-Fetevai'l-Hameviyyetü'l-Kübrâ* ismiyle de Kahire'de neşredilmiştir. Yaklaşık 50 sayfalık bir eserdir.³⁹ Ayrıca bu eseri, Muhammed b. Sâlih el-Useymin, *Fethu Rabbi'l-Beriyye bi Telhîsi'l-Hameviyye* adıyla şerh etmiştir. Şerh edilen bu kitap Nemci Sarı *İsim ve Sıfat Tevhidinde Ehl-i Sünnet'in Muhaliplere Cevabı*, ismiyle tercüme etmiştir. Eser Guruba Yayınevi tarafından İstanbul'da 2001 yılında neşredilmiştir. Adı geçen kitap yaklaşık 330 sayfalık olup, eserin yazılış amacı; Hamalıların inançla ilgili yönelttiği farklı sorularına karşılık cevap niteliğindedir.⁴⁰

h) *el-İman*; Kahire'de 1325 yılında yayımlanmıştır.

³⁶ Bkz. Koca, "İbn Teymiyye Takiyüüdin", *DİA*, XX/394.

³⁷ Bkz. Koca, "İbn Teymiyye Takiyüüdin", *DİA*, XX/394.

³⁸ Bkz. Koca, "İbn Teymiyye Takiyüüdin", *DİA*, XX/394.

³⁹ Bkz. en-Nedvî, Ebu'l-Hasan, *İslâm Önderi Tarihi, İbn Teymiyye*, çev.Yusuf Karaca, Kayıhan Yay. İstanbul 1992, II/ dipnot 13; Koca, "İbn Teymiyye Takiyüüdin", *DİA*, XX/394.

⁴⁰ Eser hakkında detaylı bilgi için bkz. el-Useymin, Muhammed b. Sâlih, *İsim ve Sıfat Tevhidinde Ehl-i Sünnet'in Muhaliplere Cevabı*, çev. Necmi Sarı, Guruba Yay., İstanbul 2001.

i) *el-İstiğâse*; Kahire’de 1323 yılında yayımlanmıştır. Bu eser değişik adlarla birkaç defa neşredilmiştir.⁴¹

j) *el-Furkân Beyne Evliyâ’i’r-Rahmân ve Evliyâ’i’ş-Şeytan*; Bu eser Dr. Ahmet İyibildiren tarafından *Rahmanın Dostları ile Şeytanın dostları Arasındaki Fark* ismiyle Tercüme edilmiş eser yaklaşık 300 sayfadır. Eserin İkinci baskısı 2009 yılında Guraba Yayınevi tarafından yayımlanmıştır.⁴²

k) *Me’aricü’l-Vusûl ilâ Ma’rifeti Usûli’d-Din ve Fürû’ihî Kad Beyyenehü’r-Resûl*; Kahire’de 1318; Riyad’da 1402 yılında neşredilmiştir.⁴³

l) *en-Nübüvvât*; Kahire’de 1346-1386; Beyrut’ta 1402 yıllarında yayımlanmıştır.⁴⁴

m) *et-Tuhfetü’l-İrâkîyye fi’l-A’mâli’l-Arâkîyye*; Kahire’de 1344’te yılında neşredilmiştir. Ayrıca *et-Tuhfetü’l-İrâkîyye fi’l-A’mâli’l-Kalbiyye* başlığıyla Bağdat’ta 1401 yılında yayımlanmıştır. Bütün bu eserler dışında İbn Teymiyye’nin Akaid ve Kelam ile alakalı da daha farklı eserler kaynaklarda bulunmaktadır.⁴⁵

2- Kıraat ve Tefsir

a) *Mukaddime fi Usûli’t-Tefsîr*; Dımaşk’ta 1355; Kahire’de 1370; Küveyt’te 1391; Beyrut’ta 1392 ve yine Kahire’de 1988 yıllarında neşredilmiştir. Bu kitabın tefsir usulüyle alakalı genel kurallardan ve müfessirler arasındaki düşünce ayrılığından bahsetmektedir. Eser, İbn Kesîr gibi bazı âlimlerin ve yazarların temel kaynakları olmuştur.⁴⁶

b) *Dekâ’iku’t-Tefsîr*; Dımaşk’ta 1978-1980-1984,1986 yılları arasında yayımlanmıştır.

⁴¹ Bkz. Koca, “İbn Teymiyye Takiyüddin”, *DİA*, XX/394.

⁴² Esere bakmak için bkz. Şeyhu’l-İslam İbn Teymiyye, *Furkan (Rahman’ın Dostlar ile Şeytan’ın Dostları arasındaki Fark)*, çev. Ahmet İyibildiren, Guraba Yay., İstanbul 2009.

⁴³ Bkz. Koca, “İbn Teymiyye Takiyüddin”, *DİA*, XX/395.

⁴⁴ Bkz. Koca, “İbn Teymiyye Takiyüddin”, *DİA*, XX/395.

⁴⁵ Bkz. Koca, “İbn Teymiyye Takiyüddin”, *DİA*, XX/395.

⁴⁶ Bkz. Ebû Zehra, Muhammed, *İslâm’da Fikhî Mezhepler Tarihi*, çev. Abdulkadir Şener, Ankara 1968, c. 4, ss. 191-192; Koca, “İbn Teymiyye Takiyüddin”, *DİA*, XX/394.

c) *el-İklîl fi'l-Müteşâbih ve't-Te'vîl*; Kahire'de 1367 yılında neşredilmiştir.

d) *Mecmû'atüt-Tefsîr Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*; Bombay'da 1374 yılında yayımlanmıştır. Eserde A'lâ, Şems, Leyl, Alak, Beyyine ve Kâfirûn surelerin tefsirine yer verilmiştir.

e) *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, Beyrut 1408.

f) *et-Tibyân fi Nüzû-li'l-Kur'ân*, 1407 yılında Cidde'de neşredilmiştir.⁴⁷ Kaynaklara İbn Teymiyye'ye atf olduğu bildirilen kıraat ve tefsîr üzere pek çok eserlerden bahsedilmektedir.⁴⁸

3- Hadis

a) *Erba'üne Hadîsen*; Kahire'de 1341; Beyrut'ta 1406 yıllarında yayımlanmıştır. Mezkûr eserde İbn Teymiyye'nin, kırk hadis rivayet ettiği söylenmektedir.⁴⁹

b) *İlmü'l-Hadis*; Beyrut 1985.

c) *el-Kelîmü't-Tayyibe min Ezkâri'n-Nebi*; Kahire'de 1340-1349, Riyad'da 1400; Dimeşk'te 1303; Beyrut'ta 1405 yıllarında neşredilmiştir. Hadis alanıyla ilgili İbn Teymiyye'nin birkaç eseri daha bulunmaktadır.⁵⁰

4- Fıkıh

İbn Teymiyye'nin eserlerinin büyük kısmını fıkıh alanında kaleme aldığı yayınları oluşturmaktadır.⁵¹

a) *Şerhu'l-'Umde fi'l-Fıkh*; Riyad'da 1413 yılında neşredilmiştir.

b) *es-Siyâsetü'ş-Şeriyye fi Islâhi'r-Râ'i ve'r-Ra'iyye*; Kitabın isminden de anlaşılacağı üzere devletin esas teşkilat ve idâresiyle ilgilidir. Eser birkaç kere neşredilerek Türkçe dâhil birçok dile tûrcüme edilmiştir.⁵²

⁴⁷ Bkz. Koca, "İbn Teymiyye Takiyüddin", *DİA*, XX/396.

⁴⁸ Bkz. Koca, "İbn Teymiyye Takiyüddin", *DİA*, XX/396.

⁴⁹ Bkz. Koca, "İbn Teymiyye Takiyüddin", *DİA*, XX/394.

⁵⁰ Bkz. Koca, "İbn Teymiyye Takiyüddin", *DİA*, XX/394.

⁵¹ Bkz. Ebû Zehra, *İslam'da Fıkıhî Mezhepler Tarihi*, s. 195.

c) *el-Hisbe fi'l-İslâm*; Kahire'de 1318,1323,1324 yılları arasında yayımlanmış ve birçok dile tercüme edilerek farklı baskıları ile neşredilmiştir. Vecdi Akyüz tarafında “*Bir İslâm Kurumu Olarak Hisbe*” adıyla tercüme edilerek 1989 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır.⁵³

d) *el-Emr bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehy'Ani'l-Münker*; Kahire'de 1379; Cidde'de 1400; Beyrut'ta 1404; Cidde'de 1406 yılları arasında neşredilmiş⁵⁴ ve İstanbul'da da 2005 yılında *Hisbe* ismi ile Takva yayınevi tarafından yayımlanmıştır. İbn Teymiyye'nin, fıkıh konusuyla ilgili birçok eseri daha bulunmaktadır.⁵⁵

5- Fıkıh Usulü

a) *el-Müsevvede fi Usuli'l-Fıkh*; Kahire'de 1384; Riyad'da 1405 yıllarında neşredilmiştir. Bu eser İbn Teymiyye'nin dedesi Mecdüddin İbn Teymiyye tarafından kaleme alınmıştır. Sonra İbn Teymiyye'nin babası Abdilhalîm, esere ilavelerde bulunmuş ve İbn Teymiyye de eserin eksikliğini düzenleyip tamamlamaya çalışmış fakat ömrü yetmemiştir. Daha sonra İbn Teymiyye'nin öğrencilerinden biri olan Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhahammed el-Harrânî tarafından eserin eksikleri giderilerek tamamlanmıştır.⁵⁶

b) *el-Kavâ'i-dü'n-Nûrâniyye*, Kahire'de 1970; Riyad'da 1980 ve 1983 yıllarında neşredilmiştir. Eser klâsik fıkıh kitapları sistemine göre yazılmış ve Fakihlerin tartışmaları çeşitli örneklerle açıklanmıştır.⁵⁷

c) *Ref'u'l-Melâm'ani'l- Eİmme'ti'l-A'lâm*; Kahire'de 1318,1323; Medine'de 1380; Dimeşk'te 1384; Riyad'da 1303 ve Beyrut'ta 1411 yılları arasında neşredilmiştir.

⁵² Bu eseri, Vecdi Akyüz, *Siyaset* ismiyle Türkçeye çevirmiş ve Dergâh yayın evi tarafından İstanbul'da 1985 ve 1999 yıllarında neşredilmiştir. Bu eserin Türkçe çevirisi yaklaşık yüz altmış sayfadır. Bu kitap İbn Teymiyye'nin, en önemli eserlerinden birdir. Bkz. Koca, “İbn Teymiyye Takiyüddin Takiyüddin”, *DİA*, XX/396-397.

⁵³ Koca, “İbn Teymiyye Takiyüddin”, *DİA*, XX/397.

⁵⁴ Bkz. Koca, “İbn Teymiyye Takiyüddin”, *DİA*, XX/397.

⁵⁵ Bkz. Koca, “İbn Teymiyye Takiyüddin”, *DİA*, XX/397.

⁵⁶ Bkz. Koca, “İbn Teymiyye Takiyüddin”, *DİA*, XX/397.

⁵⁷ Bkz. Koca, “İbn Teymiyye Takiyüddin”, *DİA*, XX/397.

Eser Hayreddin Karaman tarafından *İslâm Hukukunda Mezhepler* isimli eserin içerisinde neşredilmiştir.⁵⁸

6- Dinler ve Mezhepler Tarihi

a) *el-Cevâbü's-Sahîh li-men Beddele Dîne'l-Mesîh*; Kahire'de 1322 ve 1349; Cidde'de 1390 yıllarında neşredilmiştir. Bu kitap Hıristiyanlığa reddiye mahiyetindedir.⁵⁹ Eser İngilizce'ye tercüme edilerek 1984 yılında New York'ta yayımlanmıştır.⁶⁰

b) *Fetvâ fî'i-Nusayriyye*; Eser, *Risâletü İbn Teymiyye fî'r-Red'ale'n-Nusayriyye*, ismiyle de Kahire'de 1323 yılında yayımlanmıştır.⁶¹

c) *Kava'idü'l-Edyân*; Rıyad'da 1410 yılında neşredilmiştir.

d) *Zemmü Hamisi'n-Nasârâ li-Şeyhilislâm İbn Teymiyye*; Rıyad'da 1405 yılında yayımlanmıştır.⁶²

7- Felsefe ve Mantık

a) *er-Red'ale'l-Mantıkıyyîn*: Eser Aristo mantığına reddiye olarak yazılmıştır. Bu eseri Celâleddin es-Süyûtî *Cehdü'l-Karîha fî Tecrîdi'n-Nasîha* ismiyle kısaltmış ve daha sonradan çeşitli ilaveler yapmış *Şavnü'l-Mantık* isimliyle kaleme almıştır. İki eser de Kahire'de 1970 yılında yayımlanmıştır.⁶³

b) *Nakzü'l-Mantık*; Kahire'de 1328,1370 yıllarında neşredilmiştir.⁶⁴

c) *Buğyetü'l-Mürtâd fî'r-Red'ale'l-Mütefelsîfe ve'l-Karâmîta ve'l-Bâtınîyye*, Kahire'de 1329 yılında yayımlanmıştır.⁶⁵

d) *er-Redalâ Felsefeti İbn Rüşd el-Hafîd*; Kahire'de 1328 yılında neşredilmiştir.⁶⁶

⁵⁸ Bkz. Koca, "İbn Teymiyye Takiyüddin", *DİA*, XX/397-398.

⁵⁹ Bkz. Şener, *a.g.e.*, ss. 193-194.

⁶⁰ Bkz. Koca, "İbn Teymiyye Takiyüddin", *DİA*, XX/398.

⁶¹ Bkz. Koca, "İbn Teymiyye Takiyüddin", *DİA*, XX/398.

⁶² Bkz. Koca, "İbn Teymiyye Takiyüddin", *DİA*, XX/398.

⁶³ Bkz. Ebû Zehra, *İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi*, s. 193; Koca, "İbn Teymiyye", XX/398.

⁶⁴ Bkz. Ebû Zehra, *İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi*, s. 193; Koca, "İbn Teymiyye", XX/398.

⁶⁵ Bkz. Koca, "İbn Teymiyye", XX/398.

8- Diğer Eserleri

a) *Risâle ile's-Sultân el-Meliki'n-Nâsır fi Şe'ni't-Tâtâr*; Kahire'de 1319 yılında yayımlanmıştır.⁶⁷

b) *Risâle fi Mu'âviye b. Ebî Süfyân*, 1400 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.

c) *Menâkıbü's-Şâm ve Ehlihî*; Dimeşk'te 1370; Beyrut'ta 1403-1405 yıllarında yayımlanmıştır.

d) *el-İstikâme*; Riyad'da 1403 yılında neşredilmiştir.

e) *Dîvânü Şeyhilislâm İbn Teymiyye*; Beyrut'ta 1991 yılında yayımlanmıştır.⁶⁸

Yukarıda isimleri verilen eserler, İbn Teymiyye'nin en meşhur eserleridir. Bu eserlerin birçoğu farklı dillere tercüme edilmiştir. Türkiye'de bu eserlerin birçoğu neşredilmektedir. İbn Teymiyye'nin eserleri ve risaleleri ile öğrencileri tarafından tashih ve şerh edilen kitapları Türkçe'ye tercüme edilerek okurların hizmetine sunulmaktadır.

II- İBN TEYMIYYE'NİN SİYASİ HAYATI

A) Harran'dan Sonraki Hayatı, Eğitimi ve Vefatı

İbn Teymiyye, daha yedi yaşında iken Moğollar'ın baskısına ve kötü muamelesine maruz kalan ailesi, bir gece apar topar Harran şehrinden ayrılarak 667/1268'de Şam'da yerleşmişlerdir. İbn Teymiyye, ilk eğitimini babasının müderrislik yaptığı Sükkeriye Dâr'l-Hadisinde başlamış,⁶⁹ başta bu medresenin hocaları olmak üzere bölgenin önde gelen âlimlerinden ders almıştır.⁷⁰

İbn Teymiyye, küçük yaşta ilim tahsilinde başlamış, Kur'an'ı ezberlemiştir. Çok çalışkan olan İbn Teymiyye'ye ilim tahsil etmek için her ay kırk dirhem verilmesi teklif edilince hemen "hayır, kesinlikle olmaz" diyerek teklifi geri çevirmiş ve "İlim ancak

⁶⁶ Bkz. Koca, "İbn Teymiyye", XX/398.

⁶⁷ Bkz. Koca, "İbn Teymiyye", XX/398.

⁶⁸ Bu eserlerle ilgi daha fazla bilgi için, bkz. Koca, "İbn Teymiyye, XX/398.

⁶⁹ Bkz. Uludağ, Süleyman, "Giriş", İbn Teymiyye, *İbn Teymiyye Külliyyât*, I/20.

⁷⁰ Koca, "İbn Teymiyye Takıyyüddin", *DİA*, XX/391.

Allah rızası için tahsil edilir” demiştir.⁷¹ İbn Teymiyye, sarf, nahiv gibi Arap dil bilgisine önem vermiş, hatta Sîbeveyh’in lisanla alakalı eserini de ezberlemiş, hadis, fıkıh, tefsir akaid gibi ilimleri o dönemin meşhur hocalarından öğrenmiştir.⁷²

İbn Teymiyye, *Kütüb-i Sitte*’yi, İmam Ahmed’in *Müsned*’ini, Teberânî’nin *el-Mu’cemü’l-Kebir*’ini, hocalarından birkaç kere dinlemiştir. Ezberlediği ilk hadis kitabı, el-Humeydî’nin *el-Cem’ Beyne’s-Sahîhayn*⁷³ adlı eseridir.⁷⁴ Onun için İbn Teymiyye’nin “bilmediği hadis, hadis değildir” diyerek onu bu özelliğini gereğinden fazla abartmışlardır.

İbn Teymiyye, yirmibir yaşına geldiğinde babası vefat etmiştir. Babasının vefatından bir yıl sonra 683/1283 tarihinde Sükkeriyye Dârü’l-Hadisi’nde hocalığa ve aynı zamanda Emeviyye Cami’inde tefsir dersleri vermeye başlamıştır.⁷⁵

Geniş halk kitleleri ve yöneticiler nezdinde etkin bir taraftara sahip olan İbn Teymiyye’nin VII/XIV yüzyılın başlarından itibaren farklı dini ve siyasi tartışmalara girdiği bilinmektedir. İbn Teymiyye, el-Mealiki’l-Mansur⁷⁶ yöneticiliği döneminde (1297-1299) halkı Ermenistan Krallığına karşı cihada teşvik ettirmek için görevlendirilmiştir. Hamalılar’ın inançla ilgili farklı sorularına cevap vermek için *el-Akîdetü’l-Hamaviyye*’yi 698/1299 yılında yazmıştır. Başta Eş’arîlik olmak üzere klâsik İslam Mezheplerine ve Kelam anlayışlarına sert eleştirilerde bulunmuştur. Sıfatlar ve müteşâbihat hakkındaki selefin fikrini savunmuştur. *el-Akîdeü’l-Hamaviyye* eserindeki sert görüşlerinden özellikle de sıfatlar konusundaki fikirlerinden dolayı “teşbihçi” olarak bir kısım kelamcı tarafından suçlanmıştır.⁷⁷

699/1299’daki Moğol saldırılarında halkın ve birçok âlimin Dımşak’ı terk etmesine rağmen İbn Teymiyye Dimeşk’ten ayrılmamıştır. Bazı âlimlerle birlikte Moğol

⁷¹ Bkz. Uludağ, “Giriş”, İbn Teymiyye, *İbn Teymiyye Külliyât*, I/20.

⁷² Bkz. İbn Abdülhadi, *a.g.e.*, s. 19.

⁷³ Bkz. Yücel, Ahmet, “Humeydî, Muhammed b. Fütûh”, *DİA.*, İstanbul 1998, XVIII/358.

⁷⁴ Bkz. İbn Abdülhadi, *a.g.e.*, s. 19.

⁷⁵ Bkz. Koca, “İbn Teymiyye Takıyyüddin”, *DİA.*, XX/391.

⁷⁶ Bkz. Abdülhamid, *a.g.e.*, s. 39.

⁷⁷ Bkz. Koca, “İbn Teymiyye Takıyyüddin”, *DİA.*, XX/392.

Hükümdarı Gazan Han'ın⁷⁸ yanına giderek halk için eman dilemiş ve böylece büyük bir katliamdan halkı kurtarmıştır.⁷⁹ Bu yüzden bugün selefilik akımının lideri olarak bilinen İbn Teymiyye, İslam düşüncesinde sadece fikirlerinden veya eleştirilerinden dolayı meşhur olmamış; siyasi olarak Moğol istilasına karşı verdiği mücadele de Selefilik akımının en büyük lideri haline gelmesini sağlamıştır.

Geniş bir halka ve taraftara sahip olan İbn Teymiyye ise Moğol istilasını dışında, kendi döneminde yaşayan başta Eş'arîlik olmak üzere klasik kelâm mezheplerine ve İttihadiye (İbn Arabî tasavvuf) anlayışına da sert eleştirilerde bulunmuştur. Özellikle de bu fırkalara karşı, sıfatlar ve müteşabihat hakkında Selef akidesini tavizsiz olarak savunmuştur. İbn Teymiyye'nin adı geçen fırka mensuplarına reddiye mahiyetinde yazdığı eserleri ve dönemin kadıları ile olan tartışmaları, onun bir kaç kere yargılanmasına ve mahkum edilmesine neden olmuştur.⁸⁰

Selefilik akımının önderlerinden olan Takıyyüddin İbn Teymiyye 726/1326 yılında Peygamberlerin kabirleri ve mukaddes mekamları ziyaret edilmesi hakkında verdiği fetvalar ve bu konuyla ilgili yazdığı eserler yüzünden tutuklanmış ve dönemin sultanı tarafından fetva verilmesi yasaklanmıştır. Dolayısıyla Dımaşk kalesindeki hapis hayatı iki yıl sürmüş ve adı geçen hapisanede 728/1328 yılında hastalanarak vefat etmiştir. Cenazesini kardeşi Zeynüddin Abdurrahman kıldırılmış ve Sûfiyye kabristanında kardeşi Şerafeddin Abdullah'ın yanında defnedilmiştir.⁸¹

B) Moğol İstilasını ve Haçlılara Karşı Mücadelesi

1- Siyasi Anlayışı

İbn Teymiyye'nin doğup büyüdüğü dönemde ve onun yaşadığı bölgelerde birbiriyle savaş halinde olan iki devlet bulunmaktaydı. Bu iki devletten ilki Moğol/İlhanlılar devleti, ikincisi Memlûklü devletidir. İbn Teymiyye;

⁷⁸ Bkz. Yüvalı, Abdülkadir, "Gâzân Han", *DİA*, İstanbul 1996, XIII/429-431.

⁷⁹ Bkz. Koca, "İbn Teymiyye Takıyyüddin", *DİA*, XX/392.

⁸⁰ Geniş bilgi için bkz. Koca, "İbn Teymiyye Takıyyüddin", *DİA*, XX/391-393.

⁸¹ Bkz. Geniş bilgi için, en-Nedvî, *İslâm Önderi Tarihi, İbn Teymiyye*, II/154-155; Uludağ, giriş, İbn Teymiyye, *İbn Teymiyye Külliyyâtı*, I/30; Koca, "İbn Teymiyye Takıyyüddin", *DİA* XX/393.

İlhanlılara/Moğollara karşı bizzat savaşarak Memlûklü devletini desteklemiştir.⁸² Ona göre Moğollar İslam Devletine (Yönetimine) başkaldırmışlar ve “Kafir” olmuşlardır.⁸³ İbn Teymiyye, Moğollar’ı bu açıdan Hariciler’e benzetmektedir. Ona göre, Haricilerle nasıl savaşıldıysa aynı şekilde Moğollarla da savaşmak Müslümanlar’a vaciptir.⁸⁴ Burada İbn Teymiyye’nin, Moğolları Hariciler’e benzetmesi akidevi açıdan daha ziyade siyasi benzetmedir. Çünkü İbn Teymiyye, eserlerinde Haricilerî “Ehli-Tevhid” olarak zekretmiştir.⁸⁵ Dolayısıyla Onun yaşadığı dönem; dini, siyasî, ahlâkî, sosyal ve ilmi açıdan özel bir önem arz etmektedir.⁸⁶

İbn Teymiyye, Ortaçağ İslâm siyaset teorisi geleneğinde kendi döneminde hâs bir İslâm düşünürüdür. Onun düşünceleri ve siyasi teorisi kendi yaşadığı zamanda fazla rağbet görmese de,⁸⁷ ölümünden yüzyıllar sonra bazı fırkalara (Selefilik , Vehhâbîlik) ve bazı devletlerin (Suud Ailesinin) kuruluşunda⁸⁸ etkin rol oynamaktadır. Hatta bazı araştırmacılara göre onun fikirleri günümüzdeki İslâmî radikal örgütlerin çoğunu, fikinsel olarak beslemektedir.⁸⁹ Kanaatimizce, İslâmî radikal örgütlerinin referans noktası her ne kadar İbn Teymiyye olsa da, onlar birçok konuda İbn Teymiyye’yi olduğu gibi ya anlamamışlar ya da onu kullanmaktadırlar. Çünkü İbn Teymiyye “Sultanın Allah’ın yeryüzündeki gölgesi” olduğunu belirtmiştir. Yine ona göre, “Zalim bir imamla kırk yıl, sultansız bir geceden daha iyidir. İnsanlığın geçirdiği tecrübe de bunu gösterir.”⁹⁰ Yani ona göre, mevcut devlet ve hükümetin başındaki sultan fasık bile olsa ondan itaat

⁸² İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, Daru'l-Kütüb'l-İlmiyye, Beyrut 1987, III/556; Şahin, Hanefî, “İbn Teymiyye’nin Siyaset Anlayışı” *The Journal Of Academic Social Science Studies JASSS*, Volume 6 Issue 3, March 2013, s. 618.

⁸³ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, III/556.

⁸⁴ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, III/ 556-561; Şahin, “İbn Teymiyye’nin Siyaset Anlayışı”, s. 618.

⁸⁵ Bkz. İbn Teymiyye, *Külliyat*, III/305; İbn Teymiyye, *el-Münteka*, ss. 90,115

⁸⁶ Bkz. en-Nedvî, *a.g.e.*, II/29.

⁸⁷ Bkz. Cheneb, Ben Mohammed, “İbn Teymiyye”, *MEB, İslâm Ansiklopidesi*, İstanbul 1977, c. 5, sy 2. s. 827.

⁸⁸ Geniş bilgi için, bkz. Ali Büyükkara, Mehmet, *İhvan’dan Cüheyman’a Suudi Arabistan ve Vehhâbîlik*, Rağbet Yay., İstanbul 2004, ss. 21-25.

⁸⁹ Bkz. Ulaş Töre Sivrioğlu ve Muzaffer Ercan Yılmaz, “Bir İslam Düşünürü ve Siyasal Teorisyen Olarak İbn Teymiyye”, *Akademik Bakış Dergisi*, Temmeuz-Ağustos 2013, *Uluslararası Hakemli sosyal Bilimler e-Dergisi*, sayı: 37, s. 2; Şahin, “İbn Teymiyye’nin Siyaset Anlayışı”, s. 617.

⁹⁰ Bkz. İbn Teymiyye, *es-Siyasetü’ş-Şeriyeye*, s. 150.

etmek zaruridir. Dolayısıyla günümüzdeki İslâmî radikal örgütlerin iddia ettikleri gibi “tam adalet ve şeriate uygun” bir devlet kuracağım diye, mevcut devlete baş kaldırmak ve mevcut İslâmî devletlerin başındaki liderlere karşı “cihad” ilan etmek İslâm toplumunda daha çok huzursuzluk, anarşi ve kargaşa yaratmaktan başka bir şey olmadığını görülmektedir.

İbn Teymiyye, Moğollara karşı savaflara gençliğinden itibaren bizzat katılmıştır. O, Şam’ın, Moğolların zulmünden kurtulması için aktif bir rol oynamıştır. İbn Teymiyye’yi kendi çağında yaşayan başka âlimlerden belirgin bir biçimde ayıran ve onun popüler hale gelmesine sebep olan özelliği, Moğollar’la mücadele konusunda aksiyoner bir din âlimi olmasıdır.⁹¹

Bu açıdan bakıldığında İbn Teymiyye’nin Moğollara karşı savaşı desteklemesi, fikirlerini teorik ve pratik olarak geliştirmesine sebep olmuştur. Ancak İbn Teymiyye, Moğollar’a karşı savaşmakla beraber, İslâm’ın özüne aykırı olarak gördüğü, bid’at yani insanların günlük uyguladığı kabirlerin ziyareti, kutsal kabul edilen taş ve emanetlere ibadet etmek gibi bidatlere çok sert bir şekilde eleştirel bir tutum takınmıştır. Özellikle bu konudaki tavırları ve fikirleri yüzünden Memlûk Sultanları tarafından birkaç defa hapisanelere atılmıştır.⁹²

İbn Teymiyye’ye göre, erdem ve adalet devlet’in temel kaynağı, “Şeriatın” kendisidir. Onun içindir ki siyasetle ilgili yazdığı eserinin adını *es-Siyasetü’ş-Şeriyeye* olarak belirlemesi onun siyaset anlayışının nasıl olduğunu da ortaya koymaktadır.⁹³

İbn Teymiyye’nin, *es-Siyasetü’ş-Şeriyeye* isimli eserinde, İslâm’dan önceki bilgilerden hiçbir örnek verilmemektedir. Bu eserde kullanılan deliller hep Kuran, Hadis ve Sünnettir.⁹⁴ O, İslâm dışı gördüğü kaynakları eserlerinde referans olarak kullanmamıştır. Onun bu özelliği kendisinden önceki yetişmiş hemen hemen bütün İslâm düşünürlerinden ayrı İbn Teymiyye’yi temel özellik mahiyetindedir. Bu durum

⁹¹ Bkz. Ulaş ve Muzaffer, a.g.md., s. 2.

⁹² Bkz. Ulaş ve Muzaffer, a.g.md., s. 2.

⁹³ Bkz. Ulaş ve Muzaffer, a.g.md., s. 2.

⁹⁴ Geniş bilgi için, bkz. Uludağ, “Giriş”, İbn Teymiyye, *İbn Teymiyye Külliyyâtı*, I/5/VI/87-89.

onun eski ilimlerden habersiz anlamına gelmez. Çünkü onun diğer ilimlerden haberdar olması, İslâm Felsefesi geleneğini çok iyi bildiği İbn Rüşd gibi İslâm filozoflarına ve kelamcılara⁹⁵ yönelttiği tenkitlerinden anlaşılmalıdır.⁹⁶

İbn Teymiyye'ye göre halifenin iktidarı elde etme şekilleri çok fazla önemli değildir. Yani bir halife ya da bir sultan, iktidarı herhangi bir şekilde (Şura, Saltanat, seçim vs.) yollardan elde edebilir. Ona göre önemli olan, bu iktidarı elde ettikten sonra, sultanın ya da halifenin adaletli bir şekilde uygulamaları ve “günahkâr” bile olsa devletin başında bir sultanın olmasının gerekliliğidir.⁹⁷

İbn Teymiyye, zalim de olsa Müslümanlar'ın başında bir idarecinin olmasını zaruri ve gerekli olarak görmesi, onun bu siyasi düşüncesi; dönemindeki Memlûklüler otoritesinin meşruiyetine katkı sağlamıştır. İbn Teymiyye'nin, anlayışına göre “devletsizlikten ise herhangi bir devletin olması” fikri her türlü siyasi otoritenin kabulü anlamına gelmektedir. Peki, geçmişte ve günümüzde İslâm toplumlarında ortaya çıkan radikal İslâmî hareketlerin, İbn Teymiyye'nin bu siyasi anlayışını kendileri için bir delil olarak tutmaları bir zıtlık oluşturmaz mı?⁹⁸

Kanaatimizce, geçmişteki ve günümüzdeki radikal İslâmî akımlara göre, mevcut yönetim, onların anlayışlarına, fikirlerine ve kendi siyasetlerine uygun olmayınca; bu yönetime karşı baş kaldırmayı “dini bir vacibe” olarak görmektedirler. Bunların örneğini, “Vahhâbîlerin” Osmanlı hilâfetine baş kaldırarak isyan etmelerinden,⁹⁹ günümüzde radikal İslâmî akımların kendi ülkelerindeki yönetimi meşru bir otorite görmeyerek onlara karşı “cihad” ilan etmelerinden ve bu eylemleri ile toplumu daha çok anarşiye sürüklemelerinden anlamaktayız. Radikal İslâmî örgütleri herhalde dini söylemlerini kendi siyasetleri için bir âlet olarak kullanmaktadırlar.

⁹⁵ Geniş bilgi için, bkz. İbn Teymiyye, *İbn Teymiyye Külliyyât*, II/60-70- 92-102.

⁹⁶ Bkz. Ulaş ve Muzaffër, a.g.md., s. 3.

⁹⁷ Bkz. Ulaş ve Muzaffër, a.g.md.”, s. 5.

⁹⁸ Şahin, “İbn Teymiyye'nin Siyaset Anlayışı”, s. 622.

⁹⁹ Geniş bilgi için, bkz. Ali Büyükkara, a.g.e. ss. 25-50.

2- Moğollara Karşı Tavrı

İbn Teymiyye, Bağdat'ın Moğollar tarafından yıkılmasından beş yıl, Moğolların Halep ve Şam'ı ele geçirmelerinden üç yıl sonra doğmuştur. Bu bakımdan o, İslâm topraklarının Moğollar tarafından işgal edilip dehşet verici zulümlerine, akıl almaz ve insanlık tarihinde kara bir lekke olarak geçen olayların birçoğuna bizzat şahitlik etmiştir. İbn Teymiyye, yedi yaşına geldiğinde, onun doğduğu şehir olan Harran'a Moğollar hücum etmiştir. Onun, akrabaları ve kendi ailesi de Moğol Devletinin zulmünden ve vahşice davranışlarından kendilerini kurtarmak için Şam'a göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu yolculuk esnasında da İbn Teymiyye ve ailesi, Moğolların zulmüne şahitlik etmiştir.¹⁰⁰ Olaylara bizzat tanıklık eden İbn Teymiyye gibi zeki bir çocuğun, hayatı boyunca Moğolların zulmü herhalde hafızasından silinmemiştir. Dolayısıyla İbn Teymiyye'nin ıslah hareketini iyi anlamak için, onun içinde doğup büyüdüğü çevreyi biraz incelemek gerekiyor.

Moğollar tarafından yapılan bu korkunç yıkımları ve olayları bizzat İbn Teymiyye'nin kendisi görmüş ve İnsanların da görüp uzun uzun anlattıkları acı olayları dinlemiştir. Bu açıdan bakıldığında sert ve aksiyoner karaktere sahip olan İbn Teymiyye ise Müslümanların bu çaresizliklerinden ve perişan edilmelerinden çok etkilenmiş, hatta eline kılıç alarak bizzat Moğollar'a karşı savaşmıştır.¹⁰¹

Moğollar askerleriyle, Mısır sultanı Melik Nâsır Muhammed b. Kalavun'un (ö.1285-1314) ordusu arasında 699/1299 yılında Şam'da meydana gelen çatışmada Sultan Melik Nâsır'ın ordusu mağlup olmuştur. Şamlıların kendi ordusu da Şam'a çekilmek zorunda kalmıştır. Şam'ın Moğol ordusunun eline geçme ihtimali şehirde yaşayan insanlarda korku yaratmıştır. Bu arada birçok âlim ve önde gelen zevat şehri terk ederek Mısır'a yönelmişlerdir. Bizzat Şafii mezhebi ve Mâlîki mezhebinden olan kadılar başta olmak üzere birçok meşhur âlim, şehrin emniyet âmiri ve tüccar, Moğol ordusunun korkusundan şehri terk etmiştir. Şehirde emniyetsizlik ve istikrarsızlık son

¹⁰⁰ Bkz. en-Nedvî, *a.g.e.* II/29.

¹⁰¹ Bkz. en-Nedvî, *a.g.e.*, II/29.

haddine ulaşmıştır.¹⁰² Bu durumu gören âlimler ve şehrin ileri gelenleri, İbn Teymiyye ile bir toplantı yaparak konuyu muzakire etmişlerdir. Sonunda İbn Teymiyye ile birlikte birkaç kişinin Moğol komutanı Gazân Han'la,¹⁰³ konu hakkında görüşüp Şam'ın güven altına alınmasına karar verilmiştir. Bu karar üzerine 699/1299, 3 Rabüüssânı Pazartesi günü Nebek denilen yerde Şamlıların temsilcileri, Moğol lideri Gazân Han'la görüşmüşlerdir. Şam'dan İbn Teymiyye ile beraber gelen ve temsilciler içinde bulunan Şeyh Kemâleddin b. el-Encâ, İbn Teymiyye'nin, Gazân Han'a söylediği ifadeleri şöyle dile getirmiştir:

“Müslüman olduğunu iddia ediyorsun ve öğrendim ki, yanında kadı, imam, şeyh ve müezzinler de varmış. Fakat buna rağmen biz müslümanlara saldırıyorsun. Hâlbuki senin baban ve deden kâfir olmalarına rağmen böyle hareketlerden sakındılar ve yaptıkları anlaşmalara, verdikleri sözlere sadık kaldılar. Sen verdiğin sözü bozarak dediklerinin hiçbirini yapmayarak Allah'ın kullarına zulmettin...”¹⁰⁴

İbn Teymiyye ile Şam'dan temsilci olarak gelen başkadı Ebu'l-Abbas, konu ile ilgili şu ilâvede bulunmaktadır: “Bu konuşmadan sonra İbn Teymiyye ve arkadaşlarına yemek getirildi. İbn Teymiyye hariç herkes yemeği yedi, fakat İbn Teymiyye'ye, neden yemeğe iştirak etmediği sorulunca İbn Teymiyye şöyle cevap verdi: Bu yemeğin yenmesi caiz değildir. Çünkü bu yemek fakir, perişan Müslümanların koyun ve keçilerinin etinden yapılmıştır. Halkın ağaçları kesilip odunlarının yakılmasıyla pişirilmiştir. Yemekten sonra Gazân Han, İbn Teymiyye'nin dua etmesini istedi İbn Teymiyye şu şekilde dua etti: Ya Rabbi! Eğer Gazân Hân'ın bu savaşının amacı senin katında kelime-i tevhidi yaymak, İslâm'ı yüceltmek ve Allah yolunda cihat etme duygusu taşıyorsa ona yardım et. Yok, eğer dünya hırsı, saltanatı, haşmeti ve arzusu taşıyorsa, bunu da ancak sen bilirsin. Ebu'l-Abbas'ın, söylediğine göre, bu duada Gazân

¹⁰² Bkz. en-Nedvî, *a.g.e.*, II/65-66; Ebû Zehra, *İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi*, s. 165.

¹⁰³ Cengiz Han'ın torunlarından, Ertegun'un oğlu, Gazân Han, 694/1294 yılında İslâm dinine girmiştir. Fakat Müslüman olmasına rağmen eski uygulamaları aynı şekilde devam etmiştir. Bkz. en-Nedvî, *a.g.e.*, II/dipnot 15.

¹⁰⁴ en-Nedvî, *a.g.e.*, II/69; Ebû Zehra, *İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi*, ss. 165-166.

Han'ın kendisi da âmin demiştir".¹⁰⁵ Rivayetlere göre İbn Teymiyye'nin bu konuşmasından ve cesaretinden dolayı Gazân Han, yanındakilere onun kim olduğunu sorduğu nakledilmektedir.¹⁰⁶

Ebu'l-Abbas'ın anlattıklarını, Ebu'l-Hasan en-Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi* kitabında şöyle nakletmektedir: "Toplantı bittikten sonra biz İbn Teymiyye'ye şöyle dedik: Az kalsın bizi mahvedecektin, artık bundan sonra seninle beraber gitmeyeceğiz. O da bize şöyle cevap verdi: Asıl ben sizinle beraber gitmeyeceğim. Nitekim biz çıkıp gittik ve o bizlerden geri kalıp biraz geç geldi. İbn Teymiyye'nin yaptığı konuşmasından ve cesaretinden dolayı Şam'daki insanlar onu büyük bir kalabalık şekilde karşıladılar".¹⁰⁷

Her ne kadar bu görüşmede Moğol lideri olan Gazân Han, Şam halkına bir güvence sözü verdi ise de şehir halkı, Moğolların işkence ve zulümlerinden kurtulamamışlardır. Şam valisi Moğollar tarafından seçilmiş ve şehir halkına sürekli baskı yapılmıştır. Şam Kalesi dışındaki bütün şehir Moğollar'ın eline geçmiştir. Rivayetlere göre, Kalenin teslim edilmemesi için kale komutanına İbn Teymiyye tarafından maddi ve manevi destek verilmiştir. Moğollar tarafından şehirde birçok Müslüman erkek ve kadın esir alınarak köle yapılmıştır. Sadece Sahiliye denilen bölgede yaklaşık 400 kişi öldürülmüş ve yaklaşık 4000 kişi de esir alınmıştır. Bu işkence ve sıkıntıların daha çok arttığını gören İbn Teymiyye, durumu tekrar görüşmek için Moğol lideri Gazân Hân'nın yanına gitse de iki gün beklemesine rağmen onunla görüşemeyerek şehre geri dönmüştür.¹⁰⁸ Bu arada Moğol askerlerinin Şam Kalesinde hücum ettiği haberi, şehir halkı arasında yayılınca insanların aklı başından alınmış ve evlerinden çıkamayacak hale gelmişlerdir. Hatta insanlar Cuma nazmına bile gidememişlerdir.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Bkz. en-Nedvî, *a.g.e.*, II/ 69-70; Ebû Zehra, *İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi*, ss. 165-166.

¹⁰⁶ Bkz. en-Nedvî, *a.g.e.*, II/68; Ebû Zehra, *İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi*, ss. 165-166.

¹⁰⁷ en-Nedvî, *a.g.e.*, II/ 70.

¹⁰⁸ Bkz. en-Nedvî, *a.g.e.*, II/ 70.

¹⁰⁹ Bkz. en-Nedvî, *a.g.e.*, II/70-72.

Gazân Hân, 19 Cemâziyelevvel’de Iark’a gitmiştir. Kendi yerinde vekâlet olarak bir başka Moğol komutanı Bolay’ı ve onun emrinde olan 8000 askeri; Suriye’yi kontrol altında tutması için yerleştirmiştir. Gazân Han, giderken şöyle çağırıda bulunmuştur: “Vekilimizi ve birçok askerimizi bırakarak gidiyoruz. Gelecek yılın sonbaharında tekrar döneceğiz ve o zaman Suriye ile birlikte Mısır’ı da alacağız.”¹¹⁰

Her ne kadar Gazân Hân gitti ise de Şam’ın civarındaki insanlar, Moğol’un yeni komutanı olan Bolay’ın işkence, çapulculuk ve yağmalamalarından kurtulamamışlardır. Bu arada İbn Teymiyye, Bolay’ın yanına giderek onunla görüşmüştür. Ondan insanlara işkence etmemesi ve elindeki esirlerin serbest bırakılmasını istemiş ve Moğol liderini bu konuda ikna ederek birçok esirin bırakılmasına vesile olmuştur.¹¹¹

İbn Teymiyye, o günlerde sürekli şehir içinde dolaşarak halka uyanık olmalarını söylemiştir. Kendi topraklarını Moğollara karşı korumaları için halkı uyarmıştır. İbn Teymiyye cihatla ilgili ayet ve hadisleri okuyarak Müslümanları Moğollara karşı savaşımaya teşvik etmiştir.¹¹²

Aslında İbn Teymiyye’nin, Moğol/İlhanlılar devletine karşı Memlûklü devletini desteklemesi; Memlûklü devletin tam bir şeri’at devleti olarak kabul ettiği anlamına gelmemelidir. İbn Teymiyye, Memlûklü devletini siyasi anlamda kendine daha çok yakın gördüğü ve o dönemde kötünün iyisi anlamında değerlendirdiği için Memlûklüleri desteklemiştir. İbn Teymiyye’nin, Moğol/İlhanlılar devletine karşı “cihat” ilan etmesinin en önemli nedeni, Moğol/İlhanlı devletin Şia mezhebine olan meylidir. Çünkü Allâme Hillî (ö.726/1325)’in katkıları ile Şia mezhebi Moğol/İlhanlılar döneminde çok daha aktif hale gelmiştir. Bu bağlamda İbn Teymiyye’nin fikrindeki meşru-gayri meşru devlet vasıflandırmasının siyaset felsefesinden ziyade gereklilikler doğrultusunda olduğu gözükmektedir.¹¹³ Dolayısıyla İbn Teymiyye’yi, kendi çağındaki meslektaşlarından ayırt eden ve günümüzde bile onu bu kadar ön planda çıkaran özelliklerinden biri de siyasi

¹¹⁰ en-Nedvî, *a.g.e.*, II/72.

¹¹¹ Bkz. en-Nedvî, *a.g.e.*, II/72-73.

¹¹² Bkz. en-Nedvî, *a.g.e.*, II/73; Ebû Zehra, *İslâm’da Fıkhî Mezhepler Tarihi*, s. 167.

¹¹³ Şahin, “İbn Teymiyye’nin Siyaset Anlayışı”, s. 636.

alandaki Moğollar'a ve bazı İslâmi fırkalara karşı net çizgisini çizerek mücadele ettiğinden, Selefilik akımının büyük lideri haline gelmekte olduğunu söyleyebiliriz.

3- Haçlılara Karşı Mücadelesi

Moğol ordusu, 699/1299 yılında Şam'a girip Müslümanlar'a saldırdığında, dağlarda yaşayan Hıristiyan, İsmâîlî ve Bâtınî fırka mensupları, Moğollarla işbirliği yapmışlardır. Bölgedeki Müslüman ordusu, Moğollar'a yenilerek zayıf düştüğünde ve Şam'a dönerken, dağlarda yaşayan Hıristiyan ve Şîî (İsmâîlî ve Bâtınî) fırkalar durumu fırsat bilmişler ve Müslümanlar'ın ordusuna pusu kurmuşlar ve onları yağmalamışlardır.¹¹⁴

Şam'ın huzuru ve emniyeti tekrar yerine geldikten sonra, İbn Teymiyye bu "Bozguncu hainleri" ıslah etmek için, bunlara İslâm dininin tebliğ edilmesini gerekliliğini bildirmiştir. Sultan vekili Cemaleddin Akkuş el-Efram'dan destek alan İbn Teymiyye de çok sayıda asker toplayarak bu fırkaların yaşadığı bölgelere doğru yol almıştır. Bölgeye Sultan vekilinin ordusunun geldiği haberini duyan yukarıda adı geçen fırka büyükleri, İbn Teymiyye'nin yanına gelerek tevbe ettiklerini söylemişler ve Müslümanlardan daha önce aldıkları malları geri vereceklerini bildirmişlerdir. Dolayısıyla Mezkur fırkalara, Beytülmale belli ölçüde vergi vermeleri emir olunmuş ve onlar da bu yükümlülüğü ödeyeceklerine söz vermişlerdir. İbn Teymiyye tarafından bunlara İslâm dini tebliğ edilmiş ve 13 Zilkade günü bu olay İbn Teymiyye vasıtası ile çözülmüştür.¹¹⁵

İbn Teymiyye, Hıristiyanlar'a karşı sadece kılıçla savaşmamıştır. O aynı zamanda Hıristiyan âlimlerinin birçok görüşüne karşı eserler yazarak onların delillerini reddetmiştir.¹¹⁶

Şia'nin kollarından olan Bâtınî ve İsmâîli fırkaların, bu olaydan sonra devlete vergi ödemeleri konusundaki cezalarla, onlar "İslâm dışı fırkaları" olarak

¹¹⁴ Bkz. Uludağ, "Giriş", İbn Teymiyye, *Külliyat*, I/18; en-Nedvî, *a.g.e.*, II/74; Ebû Zehra, *İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi*, ss. 169-171.

¹¹⁵ Bkz. en-Nedvî, *a.g.e.*, II/74-75.

¹¹⁶ Bkz. Uludağ, "Giriş", İbn Teymiyye, *Külliyat*, I/50.

değerlendirilmiş gözükmetedir. İbn Teymiyye'nin, bu fırkalara karşı verdiği fetvaları ve devletin de onlara karşı olan uygulamaları dini açıdan ziyade siyasi olarak görünmektedir. Çünkü İbn Teymiyye'nin Moğol devletini gayri meşru bir devlet olarak düşünmesinin altında yatan faktör, Şîlik mezhebinin Moğol/İlhanlılar vasıtası ile meşru bir mezhep haline gelip bölgede daha çok yayılmama fikri yer almaktadır.¹¹⁷

4- İbn Teymiyye'nin İslam Mezheplerine Yaklaşımı

İbn Teymiyye, Hanbelî Mezhebinin ana çizgisi olan Selefîliği kayıtsız şartsız kabul etmektedir.¹¹⁸ İbn Teymiyye'deki kullanıma baktığımızda selefiyyenin oluşumu bir yapıdan ve bir hareketten ziyade “dışarıdan” İslâm kültürüne karışan yabancı unsurlardan İslâm dinini temizleme ve ilk İslâm toplumunun “saflığına” geri dönme amacına tekabül ettiğini ifade etmemiz mümkündür.¹¹⁹ İbn Teymiyye'de, “Selefi yön” dinin temellerinde aklın istifade edilmesini esas alan, yeni yönelişler karşısında Kitap ve Sünnete dönmektir. “Nebevi ve Selefi yol”, Allah hakkında rey ile konuşmamak, sahabe ve tabiinin yolunu izlemektir. Mantık, Kıyas, Yunan Mantığı, Felsefe ve Kelâmı bırakıp “ilme” tabi olmaktır.¹²⁰

İbn Teymiyye, başta Eş'arîlik olmak üzere klâsik İslâm mezheplerine ve kelâm anlayışlarına sert eleştirilerde bulunmuş; sıfatlar ve müteşâbihat hakkındaki selefin fikrini savunmuştur. O, özellikle de sıfatlar konusundaki fikirlerinden dolayı suçlanmıştır.¹²¹

İbn Teymiyye, İslam Mezheplerinden olan Havaric, Mutezile, Kaderiye, Cehmiye ve Şîi fırkaların reddi için birçok eser yazmış ve bu mezheplerin çoğunun delâlet üzere olduklarını söylemiştir.¹²²

¹¹⁷ Bkz. Şahin, “İbn Teymiyye'nin Siyaset Anlayışı”, ss. 635-636.

¹¹⁸ Bkz. İşcan, Mehmet Zeki, *Seleflilik*, kitap Yay., İstanbul 2006, s. 29.

¹¹⁹ Bkz. İşcan, a.g.e., s. 29.

¹²⁰ Bkz. İbn Teymiyye, *Mecmûü'l-Fetâvâ*, XII/349-350.

¹²¹ Bkz. Koca, a.g.md., XX/392.

¹²² Bkz. Uludağ, “Giriş”, İbn Teymiyye, *Külliyat*, I/50.

İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönemde, Moğol/İlhanlıların sülطانlarından biri olan Melik Olcaytu Hudabende¹²³, İmâmiyye Şîa'sının tanınmış İmamlarından olan el-Hillî vasıtasıyla Şîilik mezhebini seçmiştir.¹²⁴ Dolayısıyla Moğol/İlhanlı komutanlarının Şîiliği seçip ve resmîyette tanınmaları, bölgede artık bu mezhebin aktif bir rol oynaması demektir.¹²⁵ Bu durumu anlayan İbn Teymiyye Şîilik mezhebinin meşrulaştırılmasına ve bölgede daha çok etkinleştirilmesine karşılık, sürekli onlarla mücadele içinde bulunmuştur. İmâmiyye'nin meşhur âlimlerinden olan İbnu'l-Mutahhar el-Hillî'nin, *Minhâcü'l-İstikame fî İsbâtı'l-İmâme* adlı eserini reddetmek için, *Minhâcü's-Sünneti'l-Nebeviyye fî Nakzi Kelâmi's-Şiati'l-Kaderiyye* isimli kitabını yazmış ve İmâmiyye Şîiliğinin esaslarını çürütmeye çalışmıştır.¹²⁶

İbn Teymiyye, her ne kadar kendi dönemindeki birçok “Ehl-i Sünnet” mezhep âlimi tarafından sevilmemiş ve dışlanmış olsa da, onun Şîiler'e karşı verdiği mücadelesi, bazı âlimler tarafından alkışlanmış ve hatta o “Ehl-i Sünnet” mezhebinin en başarılı savunucusu olarak görülmüştür.¹²⁷

İbn Teymiyye, her ne kadar “Ehl-i Sünnet” içerisindeki mezhepleri tenkit etmiş olsa bile onun Şîa'ya (Râfizîlere) karşı tavrı çok net olmuş ve onları çok sert bir şekilde eleştirerek şöyle demiştir: “Şîilere (Râfizîler'e) nazaran Haricîler Ehl-i Tevhid'dirler”.¹²⁸ Şîî fırkalarının birçoğunu Yahudi ve müşriklere benzeterak onları “Ehl-i Sünnet” âlimlerinin ve hatta Şîilerin de bazı kesimleri tarafından ittifakla İslâm dışı fırkalar olarak bilindiklerini söylemiştir.¹²⁹ Ayrıca günümüze kadar gelen Şîilik ile Seleflik ve

¹²³ “Hudâbende İlhanlıların sekizince ve Cengiz hanın altıncı torunlarındandır. Asıl ismi Olcaytu(680/716) 'dur. Olcaytu Gâzân Hanın kardeşi ve Ertegu'nu oğludur. Olcaytu 703 yılında idareyi ele geçirince Şîilik mezhebini seçtiği Rivayet edilmiştir”. Geniş bilgi için bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, dipnot 20, s. 12-13.

¹²⁴ Bkz. Uludağ, “Giriş”, İbn Teymiyye, *Külliyat*, I/50-51.

¹²⁵ Bkz. Şahin, “İbn Teymiyye'nin Siyaset Anlayışı”, s. 635.

¹²⁶ Bkz. Uludağ, “Giriş”, İbn Teymiyye, *Külliyat*, I/50-51; en-Nedvî, *a.g.e.*, II/342-245.

¹²⁷ Bkz. Uludağ, Giriş, İbn Teymiyye, *Külliyat*, I/50-51.

¹²⁸ Bkz. İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünneti'l-Nebeviyye*, III/465/ IV/38-39.

¹²⁹ Bkz. İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünneti'l-Nebeviyye*, III/348-360/ IV/38-39,576-577.

Vehhâbîlik arasında yaşanmakta olan çatışmalarda da İbn Teymiyye'nin etkisi büyüktür.¹³⁰

İbn Teymiyye mezhep taassubuna ve taklide bağlanıp kalmamıştır. Ona göre, mezhep âlimleri tarafından ileri sürülen delillerin dayanağı eğer Kur'an ve Peygamberin Sünnetine uyuyorsa bu hukumlar kabul edilmektedir. Yok eğer mezhep alimleri tarafından iddia edilen deliller nasla çatışırsa bu deliller hukuksuzdur. İbn Teymiyye'ni Kur'an'nın teşrî değerini zayıflatıcı düşüncelere karşı çok net bir şekilde tavrını koymuştur.¹³¹ Bu yüzden İbn Teymiyye, Cehmiye, Mûtezile, Havâric gibi mezheplerin delillerini nasla çatıştığı için bu fırkaları de "Ehl-i bid'at" kategorisinde değerlendirerek bunları çok sert bir şekilde redetmiştir.¹³²

Kanaatimize göre, İbn Teymiyye'nin, Şia mezhebine ve fırkalarına karşı bu kadar sert tavır almasının ve onları İslâm dairesinden çıkartmaya fetvaların yönelişi altında yatan sebep yukarıda da değindiğimiz üzere, dinî açıdan ziyade siyasi bir fetva gereği söylendiği izah edilebilir. Çünkü İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönemdeki siyasi ve sosyal şartlarla mezhepler arasındaki çatışmalar onun bu kadar sert tavır almasında en büyük rol oynamıştır.

---

¹³⁰ Bkz. Uludağ, "Giriş", İbn Teymiyye, *Külliyat*, I/50-51.

¹³¹ Bkz. Koca, "İbn Teymiyye Takıyyüddin", *DİA* XX/401-402.

¹³² Bkz. Uludağ, "Giriş", İbn Teymiyye, *Külliyat*, I/50-51.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN TEYMIYYE’NİN AŞIRI Şİİ FIRKALARA BAKIŞI

Çalışmamızın bu bölümü iki ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci ana başlığımız ise Şia’nın ortaya çıkışını ve Şia’nın başlıca fırkalarını oluşturan İmâmiyye, Zeydiyye, İsmâiliyye ve Gulât fırkaları ana hatları ile tanıtılmıştır. İkinci ana başlığımızı ve tezimizin de asıl konusunu oluşturan başlık ise İbn Teymiyye’ye göre Şîâ-i Ūlâ ve Râfizî fırkaları ayırımı yapılmıştır. En son olarak Râfizî fırkaların inanç esaslarını genel hatlarıyla ele alınmış ve bunlara karşı da İbn Teymiyye’nin fetvaları ve düşünceleri değerlendirilmiştir.

I- ŞİA’NIN ORTAYA ÇIKIŞI

Şia “Hz. Peygamber’in vefatından sonra, İslâm toplumunun ruhanî ve cismanî riyaseti anlamındaki imâmetin, Allah ve Pegamber tarafından belirlenmiş olup, Hz. Ali ve neslinden, masum sayılan imamlar tarafından yürütülmesi gerektiğini ileri süren İslamî gropların müşterek ismidir.”¹³³

A) Şia’nın Tanımı

Sözlükte “tabi olmak, desteklemek; Şayi olmak, çoğalmak” anlamındaki şiyâ kökünden türeyen Şia kelimesi “tarafdar, yardımcı, destekleyici: bir işi gerçekleştirmek için bir kimse etrafında toplanan grup” mânasına gelir. Müfredi Şîi biçiminde kullanılır. Terim olarak Resûl-i Ekrem’in vefatının ardından devlet başkanlığının Hz. Ali’ye ve onun evlâdından belli kimselere intikal etmesi gerektiğini savunan grupları ifade eder.”¹³⁴ Kur’an-ı Kerim’de, “Grup grup”¹³⁵, “Topluluk”¹³⁶, “Taraftar”¹³⁷, “Fırka”¹³⁸, “Sınıflara ayrılıma”¹³⁹ ve “Birinin tarafını tutan”¹⁴⁰ anlamlarında kullanılmaktadır.

¹³³ Öz, Mustafa, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yay., İstanbul 2012, s.513.

¹³⁴ Öz, Mustafa, “Şia”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX/111.

¹³⁵ en’Am 6/65-159;Rûm, 30/32.

¹³⁶ Hicr, 15/10.

¹³⁷ Sâffat, 37/83.

¹³⁸ Nur, 24/19.

¹³⁹ Kasas, 28/4.

¹⁴⁰ Kamer, 54/51.

Şiâ kelimesin ilk dönemde sözlük manasıyla “taftar” anlamında kullanıldığı görülmüştür. Mesala İran’ın fethi sırasında Sâsânî kumandanı Hürmüzân ve ileri gelenlerden on kişi Medine’ye getirildiğinde Halife Ömer, “Bu adamı ve Şiasını İslâm’a boyun eğdiren Allah’a hamdolsun” demiştir.¹⁴¹ Hz.Ali Cemel Vak’ası dönüşünde muhaliflerini niçin öldürdüğünü soran kişiye, “onlar da benim Şiamı öldürdüler” cevabını vermiştir. Kelime “Şiatü Osmân” ve “Şiatü Ali” şekliden izafetle kullanıldığında Hz. Osmân ile Hz. Ali’ye tabi olanları, “eş-Şiatü’l-Alaviyye” ve “eş-Şiatü’l-Abbâsiyye” şeklinde kullanıldığında ise Hz. Ali ve Abbas oğulları taraftarlarını belirtir. “Şiatü Osman” zamanla “el-Osmâniyye”, “Şiatü Ali” ise “eş-Şia” biçiminde terim anlamı kazanmıştır.¹⁴² Bu ifadeler dikkate alınca sözlüğün Arap lisanında çok açık bir şekilde taftar, dost, birine uyanlar manalarına geldiği bilinmektedir.¹⁴³

Şia ismi, süreç içerisinde harfi tarifle “eş-Şia” şeklinde kullanıldığında, terim olarak “Hz. Ali’nin İmâmetini kabul edenler ve onun taraftarları” anlamını ifade etmeye başlamıştır. Kelime’nin son kullanım şekli olan “Şia”, diğer fırkalardan ayrı olarak, özellikle İmâmet konusunda kendine özel fikirleri ve düşünceleri olan fırkalara has bir isim haline gelmiştir.¹⁴⁴ Nitekim Ebû’l-Hasen el-Eş’arî’ye göre de, “Şia, Hz. Ali’yi kendilerine dost kabul edenler ve onu Hz. Peygamber’in diğer ashabından üstün görenlere verilmiş olan bir isimdir.”¹⁴⁵

Şehrîstânî’ye (548/1153) göre, Şia, özellikle Hz. Ali’ye taftar olanların genel ismidir. Onun İmâmet ve halifeliğinin, nas (ayet ve hadis) ile desteklendiğini kabul ederler. Şia’nın inancına göre, İmâmet Hz. Ali’nin ve onun çocuklarının hakkıdır. Bu

¹⁴¹ İbnu’s-Sa’d, Muhammed, b. Sa’d b. Menh, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir*, Mektebetü’l-Ulum ve’l-Hikme, Beyrut 1425. V/66.

¹⁴² Öz, Mustafa, “Şia”, *DİA*, XXXIX/111.

¹⁴³ Bkz.; Gölpınarlı, Abdülbaki, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîlik*, Der Yay., İstanbul 2003, s. 21; Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, s.513

¹⁴⁴ Bkz. Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, s. 514.

¹⁴⁵ el-Eş’arî, Ebû’l-Hasen, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, çev. Mehmet Dalkılıç ve Ömer Aydın, Kabalcı Yay., İstanbul 2005, s. 35.

görev Ali'nin evlatları dışında kimseye intikal etmez, eğer intikal ederse bu başkasının bir zulmü veya kendilerinin takıyyeleri sebebiyledir.¹⁴⁶

Şehristânî, Şia'nın şu ifadelerini de dile getirmektedir: “İmâmet toplumun menfaat ve meslahatına dayanan, bu sebeple ümmetin iradesine bırakılmış bir husus değildir. Bundan dolayı, ümmetin fertlerinin aralarında seçip iş başına getirdikleri kimse imam olamaz. İmamet usulle ilgili bir konudur, dinin rüknüdür. Hiç bir peygamberin bundan gaflet etmesi veya ihmalî söz konusu olmadığı gibi, bu hususu umuma havale etmesi yahut hali üzere bırakması da caiz değildir.”¹⁴⁷

Şia, Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'den sonra nas ve tayinle halife olduğunu söyleyen, imâmetin kıyamete kadar Hâşimî ve Fâtımî soyundan olacağına inanan büyük bir topluluğun müşterek ismidir.¹⁴⁸ İbnTeymiyye, Şiîler'in İmâmetle ilgili nasla tayini konusundaki iddialarını “yalan” ve temelsiz olduğunu söylemiştir.¹⁴⁹

İmâmet konusu eğer Şia'nın dediği gibi, “dini bir zorunluluk” olsaydı, Şia mezhebinin içerisindeki Zeydiyye fırkası, imamet ile ilgili Şiîler'in diğer fırkalarından farklı düşünmüşlerdir.¹⁵⁰ Çünkü Zeydiler'e göre, daha faziletli dururken fazilet açısından aşağı seviyede olanın imameti kabul edilir.¹⁵¹ Dolayısıyla imametle ilgili Şiîler'in kendi içerisinde bile ihtilafın var olduğu bilinen bir konudur.

---

¹⁴⁶ eş-Şehristânî, Muhammed Abdü'l-Kerim, *Milel ve Nihal*, çev. Mustafa Öz, Litera Yay., İstanbul 2008, s. 135.

¹⁴⁷ eş-Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s. 135.

¹⁴⁸ Bkz. en-Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Mûsâ-el-Kummî, Ebû Halef el-Eş'arî, *Şiî Fırkalar Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak Fıraku's-Şia*, çev. Hasan Onat vd., Ankara Okulu Yay., Ankara 2004, s. 51; Onat, Hasan, “Şiîliğin Doğuşu Meselesi, Birinci Hicrî Asır,” *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXVI/81.

¹⁴⁹ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, s. 35.

¹⁵⁰ Bkz. eş-Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s. 135.

¹⁵¹ Bkz. Muharremî, Gulam Hasan, *Şia Tarihi Gaybet-i Suğra Dönemi Sonuna Kadar*, çev. Hakan Karacan, Kevser Yay., Ankara 2013, s. 40.

2. Şia'nın Doğuşu

İlk dönem Şîi yazarlarından olan Nevbahtinin naklettiğine göre Hz. Peygamber tarafından, Hz. Ali taraftarları, “Şiat-ü Ali”¹⁵² diye isimlendirilmiş ve Hz. Peygamber’in vefatından sonra Hz. Ali’nin imametini kabul edenlere Şia ismi verilmiştir.¹⁵³

Şia’nın, Hz. Peygamber zamanında da var olduğu ve Hz. Peygamber’in vefatından sonra bir mezhep olarak ortaya çıktığı bütün Şîiler tarafından kabul edilmektedir.¹⁵⁴ “Bu bağlamda, ilk Şîiler olarak, Ebû Zer el-Gıffârî’nin, Selmân el-Fârisî’nin ve Ammâr b. Yasir’in adlarını bulmakatayız. Ancak ilk Şîiler olarak takdim edilen kimselerin sayısının azlığı dikkatten kaçmamalıdır. Öyle zannediyoruz ki, Hz. Peygamber’in vefatından sonra, Mikdat b. el-Esved, Ebû Zer el-Gıfârî ve Selman el-Farisi dışında bütün ümmetin irtidat edeceği şeklindeki Şîi hadis rivayetleri de, bu sayının azlığı ile ilgili olsa gerektir.”¹⁵⁵

Şia’nın doğuşu hakkında araştırmacılar arasında her ne kadar farklı görüşler olsa da,¹⁵⁶ bazı araştırmacılara göre, Şiiliğin doğuşu, Hz Osman dönemindeki fitne olaylarından sonra yavaş yavaş zuhur etmeye başlamıştır.¹⁵⁷

Şiiliği Hz. Osman dönemindeki fitne olaylarına bağlı olarak gören araştırmacılar, bazen İbn Sebe¹⁵⁸ olayından hareket ederek bunu söylemişlerdir. Hatta bu bilgi, Şia’nın erken dönem kaynaklarında da İbn Sebe denilen bir kişiden söz edilmiş ve onun Hz. Ali’nin İmâmetini farz olduğunu iddia ettiği konusunda rivayetler nakledilmiştir.¹⁵⁹ Konuyla ilgili, İslam mezhepler tarihçisi Hasan Onat şöyle demektedir: “Şiiliğin İbn Sebe ile birlikte başladığını söyleyebilmek için, önce İbn Sebe meselesinin açıklık

¹⁵² Bkz. en-Nevbahtî ve el-Kummî, *a.g.e.*, ss. 50-51.

¹⁵³ Bkz. Onat, “Şiiliğin Doğuşu Meselesi, Birinci Hicrî Asır,” s. 81.

¹⁵⁴ Bkz. Muharremî, *a.g.e.*, s. 38.

¹⁵⁵ Bkz. Onat, “Şiiliğin Doğuşu Meselesi, Birinci Hicrî Asır,” ss. 81-82.

¹⁵⁶ Bkz. en-Nevbahtî ve el-Kummî, *a.g.e.*, ss. 50-51.

¹⁵⁷ Bkz. Onat vd., *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Grafiker Yay., Ankara 2014, ss. 161-163; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ensar Yay., İstanbul 2011, ss.123-124; *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, ss. 513-520.

¹⁵⁸ Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Korkmaz, Sıddık, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, Araştırma Yay., Ankara 2005.

¹⁵⁹ Bkz. en-Nevbahtî ve el-Kummî, *a.g.e.*, s. 98.

kazanması gerekmektedir. Oysa İbn Sebe meselesinde konuyla ilgilenen araştırmacılar arasında görüş birliği olmadığı gibi, müşterek noktalar bulmak da doğrusu pek mümkün değildir.”¹⁶⁰

Kısaca söylemek gerekirse, Şiîliğin doğuşunu, Hz. Osman dönemindeki fitne olaylarıyla doğrudan ilişkilendirmek tarihi açıdan pek tutarlı değildir. Zira Abdullah İbn Sebe meselesi, birinci hicri asrın sonlarında ve ikinci asrın başlarından itibaren tartışılan bir konu olduğu bilinmektedir.¹⁶¹ Ayrıca İbn Sebe konusunu Sebeiyye başlığı altında detaylıca değineceğiz. Dolayısıyla birinci asrın sonlarında Şii nitelikli ilk farklılaşma, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin (ö. 81/700), adı etrafındaki spekülasyonlarla birlikte tarih sahnesine çıkmaya başladığı söylenmektedir.¹⁶² Aslında Şia kavramı ilk dönemlerde, “Şî'atü Ali, Şî'atü Osman, Şî'atü Mu'âviye” vd. şeklinde kullanılmışsa da bu kavramlardan, Şiîler'in iddia ettikleri manada bir mezhep kastedilmediği ağırlık kazanmaktadır. Çünkü Şia kelimesi Arap dilinde “tarafdar” anlamında sıkça kullanılmıştır.¹⁶³

Şiîliğin doğuşu ve oluşumu konusu, İslâm âlimleri tarafından geçmişten günümüze kadar tartışıla gelmiş ve konuyla alakalı birçok eser yazılmıştır.¹⁶⁴ Konunun daha çok dağılmaması için yukarıdaki bilgilerle yetineceğiz.

B) Şia'nın Başlıca Fırkaları

1- İmâmiyye

İmâmiyye, Hz. Ali ve evladının peş peşe imâmetine inanan bir fırkaya verilen genel bir isimdir. Bunlar, alemin hiçbir zaman imâmsız kalmayacağını iddia ederek Hz. Ali'nin evladlarından ahir zamanda bir şahsın hurucunu beklemektedirler. Bu inanca

¹⁶⁰ Onat, “Şiîliğin Doğuşu Meselesi, Birinci Hicrî Asır,” s. 97.

¹⁶¹ Bkz. Onat, “Şiîliğin Doğuşu Meselesi, Birinci Hicrî Asır,” s. 99.

¹⁶² Bkz. Onat, “Şiîliğin Doğuşu Meselesi, Birinci Hicrî Asır,” s. 113.

¹⁶³ Bkz. Yazıcı, *a.g.e.*, s. 272.

¹⁶⁴ Bkz. en-Nevbahî ve el-Kummî, *a.g.e.*, ss. 50-60; el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, ss. 35-46; eş-Şehristânî, *Milel ve Nihal*, ss. 135;156; Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, ss. 513-520; Onat vd., *İslâm Mezhepleri Tarihi*, ss. 161-179; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, ss.113-125; Azimli, Mehmet, *X. YY'a Kadar Şii Karakterli Hareketler*, Öykü Yay., 2006, ss.15-20.

göre huruç edecek şahıs, zulüm ve zorbalıkla dolmuş olan yeryüzünü adalet ve doğrulukla dolduracaktır.¹⁶⁵

İmâmiye fırkasına göre, Hz. Ali'nin imâmeti, Hz. Peygamber efendimiz tarafından açık bir nas ve sâdık bir tayinle bildirilmiştir. Bunlara göre bu imâmetin niteliği, ima ya da gizli bir şekilde olmayıp, bizzat kişiye (Hz. Ali'ye) işaret edilmiş ve Hz. Ali tayin olmuştur. Çünkü dinde, imâmetin tayini konusundan daha önemli bir mevzu yoktur. İmâmlar, halkın arasındaki ihtilafları gidermek, birlik ve beraberliği sağlamak için gönderilmişlerdir. Yoksa herkes kendi başına hareket edecek ve ortaya da kargaşa çıkmış olacaktır. İmâm ölmeden önce kendinden sonraki imâmı tayin etmekle mükelleftir. Hz. Ali'nin imâmeti, bazı yerlerde dolaylı bir şekilde ve bazı yerlerde de açıkça bildirilmiştir.¹⁶⁶

İmâmetin, ima yolu ile tayin edildiği rivayetini, eş-Şehristânî *el-Milel ve'n-Nihal* isimli eserinde şöyle nakletmektedir: Allah Rasûlü Bera sûresini insanlara okuması için Ebû Bekir'i göndermişti. Daha sonra Hz. Ali'yi göndererek sûreyi okumasını ve insanlara tebliğ etmesini istemiş ve bu arada Hz. Peygamber, halka şu şekilde hitap etmiş: 'Cebrâil bana geldi ve sûreyi benden ya da ailemden birinin tebliğ etmesini istedi'. Hz. Peygamber'in bu ifadesi, Hz. Ali'yi, Hz. Ebû Bekir'in önüne geçmesinin açık bir delilidir. Yine Hz. Peygamber emir tayin ederken Hz. Ali'yi, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'den ve başka sahabenin önüne geçirirdi.¹⁶⁷

İmâmiyye fırkası İmâmetin açık tayini konusundaki delili de peygamber efendimizin şu konuşmasını delil olarak göstermişlerdir: Kim malı konusunda bana bi'at eder? Bu ifadeden sonra insanlardan bir kısmı ona bi'at etti. Sonra şöyle buyurdu: Kim canı üzere bana bi'at eder? O, benden sonra bu işin velîsi ve vasîsi olacaktır, dedikten sonra, oradakilerden Hz. Ali hariç, hiç kimse ona bi'at etmedi.¹⁶⁸ Hz. Ali bu bi'atinden

¹⁶⁵ Bkz. Meşkûr, *a.g.e.*, s. 240.

¹⁶⁶ Geniş bilgi için bkz. Eş-Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s.147; Onat vd., *İsâm Mezhepleri Tarihi*, ss. 184-210; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, ss. 129-131.

¹⁶⁷ Bkz. eş-Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s. 147-148.

¹⁶⁸ Bkz. eş-Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s. 147-1489.

dolayı Hz. Peygamber'in vasîsi tayin edilmiştir. Eğer anlatılan mezkûr olayın bu şekilde gerçekleştiğini kabul edersek, peki Hz. Peygamberin, bu açıklamasından sonra, Hz. Ali dışında Hz. Peygamber'e hiç kimse mi bi'at etmemiştir? Eğer Hz. Ali değil de başka bir kimse bi'at etseydi, o mu imâm olacaktı? Dolayısıyla bu gibi rivayetleri delil göstererek imâmletin “inançla” ilgili bir konu olduğunu söylemek, pek mümkün gözükmemektedir. Ayrıca, İmâmletin açıkça tayini konusunda Şiîler'in, referans olarak gösterdikleri en kuvvetli delil, Gadir-i Hum olayıdır.¹⁶⁹

Gadir-i Hum olayı şu şekilde anlatılmaktadır: “Resullah (s.a.v) veda haccından dönerken, Maide suresinin 67. ayetinin inmesi; “Ey Peygamber! Rabbinden sana indirilene tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır”¹⁷⁰ üzerine, insanları Mekke ve Medine arasında, çok sıcak bir havada, Gadir-i Hum denen yerde toplamış, deve palanlarını üst üste toplatarak üzerine çıkıp şöyle buyurmuştur: “Ey Müslümanlar! Size, kendinizden evla değil miyim?” İnsanlar hep birlikte “evet öylesin” dediler. Sonra Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlasıdır. Allah'ım onu seveni sev; ona düşman olana düşman ol, ona yardım edene yardım et, onu terk edeni terk et.”¹⁷¹

Şiâ'nın, bu gibi rivayetlerinden anlaşılan o ki, Maide suresinin 67. Ayeti inince Hz. Peygamber, “Allah'ın kendisini insanlar tarafından koruyacağını” öğrendiği zaman, Gadir-i Hum'da, hemen Hz. Ali'nin, imametini ilan etmek zorunda kalmıştır. Yoksa Hz. Peygamber, Allah'ın elçiliği görevini yerine getirmemiş olacaktı. Onlara göre, Hz. Peygamber'in bu açıklamasından sonra, “bugün size dininizi tamamladım”¹⁷² ayeti indirilmiştir. Bu firkanın anlayışına göre, dinin tamamlanmasını sağlayan Hz. Ali'nin imâmlet tayini olmuştur.¹⁷³

¹⁶⁹ Bkz. Onat, “Şiîliğin Doğuşu Meselesi, Birinci Hicrî Asır,” s. 83.

¹⁷⁰ Maide, 5/67.

¹⁷¹ Geniş bilgi için bkz. Emîni, Allame, *Gadir-i Hum*, çev. Seyid Ali Hüseyini Bahri Akyol, İslami Kültür ve İlişkiler Merkezi Yay., İstanbul 1998, s. 29; Sofuoğlu, Cemal, “Gadir-i Hum Meselesi”, *AÜİFD*, 1983, Cilt: XXVI, s, 461-470.

¹⁷² Maide, 5/3.

¹⁷³ Bkz. Onat, “Şiîliğin Doğuşu Meselesi, Birinci Hicrî Asır,” ss. 83-84.

İbn Teymiyye'ye göre de Şiâ'nın Hz. Ali ve evlatlarının "imâmeti nasla tayin edilmiştir" iddiaları tamamen isnatsız ve temelsizdir.¹⁷⁴ Hatta İbn Teymiyye'ye göre, Hz. Peygamber her ne kadar Hz. Ebû Bekir'in halifeliğini gönülden istese bile onun halifeliğini nasla tayin etmeyerek Müslümanların seçimine bırakmıştır.¹⁷⁵ Bizce de İbn Teymiyye'nin bu konudaki haklılık payı, Şiâ mezhebinin iddialarına göre daha tutarlı gözükmektedir.

Kısaca söylemek gerekirse İmâmiyye fırkası Şia mezhebinin en büyük koludur. Şiâ'nın tarihsel oluşumunda İmâmiyye fırkası en büyük rolü oynamıştır. Fakat İmâmiyye'nin oluşum sürecinde birçok belirsizlik mevcuttur. Onun için İmâmiyye yerine oluşum süreçleri içerisinde, Râfıza, Kat'iyye, İsna Aşeriyye, Ca'feriyye vs. gibi isimler verilmiştir.¹⁷⁶

2- Zeydiyye

Şia mezhebinin üç ana fırkalarından biri olan Zeydiyye fırkası, Zeyd b. Ali b. el-Hüseyn b. Ali b. Ebû Tâlib'in¹⁷⁷ görüşlerini ve fikirlerini kabul ettikleri için bunlara Zeydiyye denilmiştir.¹⁷⁸ Zeyd b. Ali'nin imâmet konusundaki düşüncelerini kabul edenlere dolayısıyla Şia fırkası içinde sayılan, ilk teşekkül eden mutedil şîî bir fırkadır.¹⁷⁹ Aslında Zeydilik, bir takım, sosyal- şartların etkisiyle siyasi bir hareket olarak ortaya çıkmış ve zamanla itikadî bir bünyeye kavuşmuştur. Mezkur fırkanın, siyasi ve ve itikadî düşüncelerinin şekillenmesinde Zeyd b. Ali adının ön plana çıktığı görülmektedir.¹⁸⁰

¹⁷⁴ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, s. 35.

¹⁷⁵ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, s. 34.

¹⁷⁶ Bkz. Onat vd., *İsâm Mezhepleri Tarihi*, s. 184.

¹⁷⁷ Zeyd b. Ali b. Hüseyn b. Ali b. Ebû Tâlib b. Abdilmuttalib. Annesi Ümmü Veleddir. Zeyd b. Ali, 120/737 senenin Sefer ayının ikinci günü öldürülmüştür. 122/739 yılında öldürüldüğü de söylenmiştir. Zeyd b. Ali'nin öldürüldüğünde kırk yaşında olduğu nakledilmektedir. İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, çev. Mehmet Dilek vd, Siyer Yay., İstanbul 2014, VII/331-333.

¹⁷⁸ Bkz. el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 83.

¹⁷⁹ Bkz. Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, s. 598.

¹⁸⁰ Bkz. Onat vd., *İsâm Mezhepleri Tarihi*, "Zeydilik", s. 215.

Zeyd b. Ali, 80/699 veya 81/700 senesinde, Medine’de doğmuştur. Başta babası olmak üzere büyük ağabeyi Muhammed el-Bâkır, Câbir b. Abdullah el-Ensârî gibi kişilerden ilim tahsil etmiştir. Daha sonra Basra’ya giderek Vâsıl b. Ata ile tanışmış ve onunla bazı mevzular hakkında tartışmıştır.¹⁸¹ Zeyd b. Ali’nin, Vâsıl b. Ata’nın bazı fikirlerinden etkilendiği ve karşılıklı olarak etkilendikleri ifade edilmektedir.¹⁸²

Zeydîlere göre İmamet, Fâtıma evlatlarının soyundan gelenlerin hakkıdır. Onlara göre, İmâm ister Hasan isterse Hüseyin soyundan olsun bunlara itaat etmek vaciptir. Ayrıca Zeydîlere göre iki ayrı yerde iki imamın çıkması halinde eğer ikisi de imâmetin şartlarını taşıyorsa onların ikisine de itaat etmek vaciptir.¹⁸³

Hişâm b. Abdulmelik döneminde Zeyd b. Ali’ye, Kûfe’de yaklaşık kırk bin kişinin biat ettiği söylenmektedir.¹⁸⁴ Bu bi’at edenler arasında İmâm Ebû Hanife’nin de olduğu ve Zeyd b. Ali’ye bi’at etmeleri için halkı teşvik ettiği söylenmektedir.¹⁸⁵ Hatta İmâm Ebû Hanife, Emevî Halifesi olan Hişâm İbn Abdulmelik’e karşı çıkmış ve “Eğer bilsem ki bu halk (Zeyd’e bi’at eden Kûfe’liler), onu aldatmayacak, kendisiyle beraber sadakat üzere sebat gösterecekler, ben de ona tabi olur, onunla beraber ben de çalışırım. Çünkü hak imâm odur” sözlerini sarf ederek Zeyd’i (121/739) desteklemiştir.¹⁸⁶ Bu rivayetten İmâm Ebû Hanife’nin Ehl-i Beyt’e karşı özel bir sevgi ve saygı duyduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁷ Ancak, Emevîler ve Abbâsîler’in “adaletsizlik ve haksızlıklarına” karşı ayaklanan Ehl-i Beyt dışında haklı olan başka bir topluluk olsaydı Ebû Hanife’nin onlara da destek vereceğini düşünmekteyiz. Çünkü Ebû Hanife, hakkın peşinden giden ve haksızlıklara dayanamayan bir kişiliğe sahiptir.

¹⁸¹ Bkz. Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, s. 598.

¹⁸² Geniş bilgi için, bkz. Ümit, Mehmet, *Zeydiyye-Mu’tezile Etkileşimi*, İsam Yay., İstanbul 2010.

¹⁸³ Bkz. eş-Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s. 141.

¹⁸⁴ Bak. Azimi, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁸⁵ Bkz. es-Salih, Suphi, *İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri*, (Doğuşu ve Gelişimi), çev. İbrahim Sarmış, Düşünce Yay., İstanbul 1981, ss. 75- 94.

¹⁸⁶ Bkz. Ebû Zehra, Muhammed, *Ebû Hanife*, çev. Osman Keskiöğlü, DİB, Ankara 1997, s. 188.

¹⁸⁷ Bkz. el-Hatip, el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Tarihü'l-Bağdad*, Beyrut trz., XIII/331; Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, ss.186-191.

Zeyd taraftarlarının ayaklanması 122/740 yılında Zeyd'in, 125/743 yılında Yahyâ'nin öldürülmesiyle sona ermiştir. Peş peşe gelen bu acı olaylar karşısında, âlimler Emevî Devletine karşı tavır almaya başlamışlardır. Bunun üzerine, Emevî devletinin son halifesi olan II. Mervân, buna benzer kalkışmaları önlemek üzere halkı özellikle de âlimleri kendine yaklaştırmak için çaba göstermiştir. Fakat yönetimin uygulamalarından rahatsız olan insanların rızasını elde edememiş ve özellikle de Ehl-i Beyt'in sevgisini kazanamamıştır.¹⁸⁸

Zeyd'e bi'at edenlerin çoğu, Irak Vâlisi Yusuf b. Ömer'le savaşa girdiğinde, Kûfe'liler önceden Hz. Hüseyin'e yaptığı gibi Zeyd b. Ali'yi de terk etmişlerdir. Zeyd de: "Beni terk ettiniz [rafaztumûnî]", diyerek onları kınamıştır. Onun için bunlara Râfize (terk edenler) denilmiştir.¹⁸⁹

Zeyd b. Ali, Hz. Ali'yi Peygamberin diğer ashabından fazilet olarak üstün görmüş, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i dost kabul etmiş ve onlara karşı saygısızlık yapanları da sert bir dille uyarmıştır.¹⁹⁰ Zeyd b. Ali'ye göre "efdal" (en faziletli) varken, eğer Kur'an, Sünnetle ve halk arasında adaletle davrandıkça ümmetin maslahatını gözetme adına mefdulün (daha az faziletli) de halife olabilir.¹⁹¹ Nitekim Zeyd b. Ali imâmet ve hilafeti Hz. Ali'nin hakkı olarak görse de, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halifeliğini kabul etmiştir. Çünkü bu iki halife Kur'an ve Sünnet'le insanlar arasında adaletli davranmıştır.¹⁹² Kanaatimizce, Zeyd'in böyle bir düşünceye sahip olmasına sebep olan ana faktör, dedesi Hz. Ali'nin, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halifeliğini kabul etmesi ve hatta Hz. Ali'nin, bu iki halifenin fikir müşavirliğini yapmasıdır.

İbn Teymiyye'ye göre, Ali'nin taraftarları olan Şiîler, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in faziletlerini kabul edenler ve Hz. Osman hakkında ihtilafa düşenlerdir. Bunlar ilk başlarda Râfizîyye, İsmâiliyye ve İmâmiyye diye de isimlendirilmemişlerdir. Fakat

¹⁸⁸ Bkz. el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XIII/326-327; Uzunpostalcı, Mustafa, "Ebû Hanife", *DİA*, İstanbul 1994, X/133.

¹⁸⁹ Bkz. el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 83; Azimli, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁹⁰ Bkz. el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 83; Azimli, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁹¹ Bkz. Onat vd., *İsâm Mezhepleri Tarihi*, s. 218.

¹⁹² Bkz. eş-Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s.141.

ona göre, Zeyd b. Ali ve taraftarları arasında ortaya çıkan hadiseden sonra bu gruplar, Rafize, Zeydiyye ve İmâmiyye şeklinde birçok fırkaya ayrılmıştır¹⁹³

Zeyd b. Ali çok değerli ve sayılı fakihlerdendir. Onun “*el-Mecmu*” adlı fıkıh eseri icthad konularında İslâm düşüncesinin en değerli eserlerinden biri sayılmıştır.¹⁹⁴ Zeydilerin nüfüsü ile ilgili bugünkü Yeme’nin yaklaşık yüzde kırk beşini oluşturduğu söylenmektedir. Sayıları konusunda net bir bilgi olmasa da Yemen dışında da Ürdün, Mısır, Suudi Arabistan ve Umman başta olmak üzere farklı Arap Ülkeleri ile Amerika ve Almanya gibi ülkelerde de mezkûr fırkanın yaşadıkları bildirilmektedir.¹⁹⁵ Zeydilik’in akımları hakkında kısaca bilgi vermek gerekirse Zeydiyye, birçok fırkaya bölünmüştür. Bunların en önemlileri; Cârûdiyye¹⁹⁶, Süleymâniye¹⁹⁷, Sâlibiyye¹⁹⁸ ve Bütriyye dir.¹⁹⁹

¹⁹³ Bkz. İbn Teymiyye, *Minhâcü’s-Sünneti’l-Nebeviyye*, II/96.

¹⁹⁴ Bkz. es-Salih, *a.g.e.*, s. 96.

¹⁹⁵ Bkz. Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, s. 237.

¹⁹⁶ “Ebu’l-Cârûd (Ebu’n-Necm) Ziyad b. el-Münzir el-Hemedânî el-A’mâ Surhûb el-Horasânî el-Abdî el-Hârikî (ö. 50/767) Zeydiyye âlimlerindedir”. Bu fırka Ebû Cârûd’un görüşlerini benimsedikleri ve takip ettikleri için bunlara Cârûdiyye denilmiştir. Bunlara göre, Hz. Peygamber, Hz. Ali’nin, imâmetini ismen değil de vasfen belirlediğini söylemişlerdir. İnsanlar Hz. Peygamber’den sonra, Hz. Ali’ye uymadıkları için “sapıttılar ve dinden” çıktılar. Ebû Cârûd, bu görüşü ile İmâm Zeyd’in görüşüne muhalefet ederek kendi imâmının fikrine karşı çıkmıştır. Ebû Cârûd’e göre, Hz. Ali’den sonra Hasan ondan sonra da Hüseyin imâmdir. Bkz. eş-Şehristânî, *Milel ve Nihal*, ss. 142-144; el-Eş’arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 85, dipnot 6.

¹⁹⁷ Süleyman b. Cerîr isimli kişinin düşüncelerini benimseyen fırkanın adıdır. Mezkûr fırkaya göre, insanlar kendi aralarında şûra yaparak imam seçebilirler. İmâmet, hayır ehli ve âdil Müslüman olan iki kişinin bi’ati ile de tayin edilebilir. Yani efdal varken de mefdulün imâmeti geçerlidir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hak imalardır. Fakat insanlar, Hz. Ali’ye bi’at etmeyerek hata işlemişlerdir. Ama bu hata icthadî bir hatadır. Ancak bu fırka, hilâfet dönemindeki hatalarından dolayı Hz. Osman’ı “tekfir etmiştir. Ayrıca, Hz. Ali ile savaştan, Âişe, Talha ve Zübeyr de “kâfir” olmuştur diyerek bunların hakkında çok ağır fetvâlar vermişlerdir. Bkz. eş-Şehristânî, *Milel ve Nihal*, ss.142-144; el-Eş’arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 86.

¹⁹⁸ “Hasan b. Sâlih b. Hayy el-Hemedânî es-Sevrî el-Kûfî, 100/718 senesinde doğmuş, Kûfe’de, 169/876 senesinde ölen şahsın taraftarlarına Sâlibiyye denilmiştir.” Onat vd., *İsâm Mezhepleri Tarihi*, s. 150.

¹⁹⁹ “Bütriyye; Ebû İsmâil b. Kesî (veya b. Nafî) en-Nevvâ el-Ebter, ismindeki kişiden dolayı bu fırkaya verilen isimdir. Bu iki fırka mezhep açısından aynı görüştedirler. İmâmet konusunda, Süleymâniye fırkası ile aynı fikirdedirler. Fakat Hz. Osman konusunda çekimser kalarak onun hakkında bir fikir beyan etmemişlerdir. Hz. Ali, Hz. Peygamber’den sonra insanların en hayırlısı ve imâmete en layık olandır. Fakat Hz. Ali, imâmeti kendi isteğiyle başkasına devr ederek kendi hakkından çekilmiştir. Onun rıza gösterdiğine biz de rıza gösteririz. Aksi bir davranış bize helal olmaz.” Bu fırka, usul konusunda Mütezile’yi ve furû konusunda Ebû Hanife’yi taklit etmişlerdir. Sadece bazı konularda İmâm Şâfi’yi

3- İsmâiliyye

İsmâiliyye, İsmâîl b. Cafer (ö.138/755) ve oğlu Muhammed'in imamlığını iddia eden, Şia fırkasının müşterek adıdır²⁰⁰ Ayrıca bunlar, Karâmita,²⁰¹ Tâlîmiyye,²⁰² Bâtîniyye,²⁰³ Seb'iyye²⁰⁴ ve Melâhîde²⁰⁵ gibi isimlerle de alınarak birtakim alt gruplara ayrılmışlardır.²⁰⁶ Bu isimlendirmeler, değişik zaman ve mekânlarda farklı İsmaili toplulukları tanımlamaktadır. Adı geçen fırkardan Hâlis İsmâiliyye ve Mübârekiyye ismindeki iki fırkayı ilk İsmâîlî topluluklar olarak kabul etmek mümkündür.²⁰⁷ İsmâîliler hakkında kullanılan bütün adlandırmaların yanında onlar da kendileri için Ehlü'l-Hak, Ehlü'd-Dava dava sahibi, isimlendirmektedir.²⁰⁸

Hâlis İsmâiliyye, İsmail'in ölümünü kabul etmeyerek onun Mehdî-Kaim olduğunu ve geri geleceğini (rec'at) iddia etmişlerdir. Mübarekiyye ise İsmâîl'in babası Cafer'in hayatında öldüğünü kabul ederek Cafer'in vefatından sonra imametini İsmâîl'in

taklît ettikleri söylenmektedir. Bkz. eş-Şehristânî, *Milel ve Nihal*, ss.145-146; el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 86; Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, s. 602.

²⁰⁰ Bkz. en-Nevbahî ve el-Kummî, *a.g.e.*, ss. 195-198.

²⁰¹ Karâmita III/IX. Yüzyılın ikinci yarısında İsmâîlilik arasında imametle ilgili çıkan tartışmalardan sonra, başta Irâk dâisi Hamdan Karmat olmak üzere, eski öğretiyeye bağlı İsmâîli kesimi ifade eder. Bkz. Onat vd., *İsâm Mezhepleri Tarihi*, s. 243.

²⁰² Bu isimlendirme daha çok Hasan Sabbah ile birlikte Alamut Nizârî İsmâîliler için kullanılan bir isimdir. Bunların inancına göre, dinin batını, zahiri, sırrı ve hakikati, ancak masum imâmın talimi ve öğretisi ile bilenebilir. Onat vd., *İsâm Mezhepleri Tarihi*, s. 244.

²⁰³ Bâtîniyye, nasların bir zâhirî bir de bâtını manasının olduğunu ileri sürerek, zâhiri mananın avâmlar için, bâtını mananın imâmlar ve onların yetki verdiği kişiler tarafından bilenebileceğini düşüncesinden hareketle verilen isimdir. Onlara göre hakiketi bilenler zâhiri manalardan sorumlu değildir. Böylece te'vîli aşırı derece kullandıkları için bu fırkaya Bâtîniyye denilmektedir. Bkz. Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, s. 254.

²⁰⁴ Seb'iyye devri yedi tarihli anlayışı ile bilinmektedir. Bunlara göre her devir bir nâtık yani Peygamber ve altı esas yahut Peygamberlerden sonraki imamlar düzenine göre devam eder. Her nâtık kendisinden sonra sâmit (susan), tarafından takip edilerek, nâtığa gelen vahyin Bâtîni manalarını ortaya koymaktadır. Her dönemin yedinci imâmı, aynı zamanda takip eden nâtıktır. Hz. Adem nâtık, sâmiti Şit; Nuh nâtık sâmiti Sam; İbrâhim nâtık, esası İsmâîl; Musâ nâtık, esası Harun; İsa nâtık sâmiti Şem'un; Hz. Muhammed nâtık, sâmiti Hz. Ali'dir. Hz. Ali'den sonraki imâmlar ise Hasan, Hüseyin, Zeynülabidin, Muhammed Bâkır, Cafer es-Sadık, ve İsmâîl b. Ca'fer'dir. Onlara göre, Muhammed b. İsmâîl'le yeni bir devir başlayarak onun sâmiti Abdullah b. Meymun ve oğullarıdır. Bkz. Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, s. 255.

²⁰⁵ Mürted dinden çıkan anlamlarına gelen Melâhîde isimlendirmesi; fırka karşıtları tarafından tamamıyla siyasi ve kötuleyici bir maksatla kullanılan bir adlandırmadır. Onat vd., *İsâm Mezhepleri Tarihi*, s. 244.

²⁰⁶ Bkz. Onat vd., *İsâm Mezhepleri Tarihi*, s. 244.

²⁰⁷ Bkz. Onat vd., *İsâm Mezhepleri Tarihi*, s. 243.

²⁰⁸ Bkz. Onat vd., *İsâm Mezhepleri Tarihi*, s. 244.

en büyük oğlu olan Muhammed'e geçtiğini öne sürmüşlerdir. Bunlara göre imam Muhammed b. İsmâil'in hakkıdır. Ondan başkasının imam olması caiz değildir. Çünkü imamet, Hasan ve Hüseyin hariç kardeşten kardeşe geçmeyeceğini söylemişlerdir.²⁰⁹

Muhammed b. İsmâil'in vefatıyla Mübârekiyye iki fırkaya ayrılmıştır. Bunlardan çok az bir kesim imamet Muhammed b. İsmâil'in soyundan devam ettiğini söylemişlerdir. Mübârekiyye'nin ekseriyetini oluşturan ve daha sonraları Karâmite olarak bilinecek diğer fırka Muhammed b. İsmâil'in gaybette olup ölmediğini ve Mehdi-Kaim olarak geri döneceğini iddia etmişlerdir. Bununla birlikte bu bilgilerin dışında II/VIII. yılın ortalarında 297/910 senesinde Fatımî devletinin kuruluşuna kadar geçen yaklaşık bir buçuk asırlık ilk dönem İsmâilî tarihine ait güvenilir bilgilerin az olması sebebiyle, ilk İsmâililer'in geçirmiş olduğu süreç net olarak aydınlatılabilmemiş değildir. Nitekim bazı kaynaklarda aşırı bir Şîî fırka olan Hattabiyye²¹⁰ ile ilk İsmâililer arasında bir münasibet kuruldu ise de bu ilişkinin mahiyeti net olarak ortaya konabilmiş değildir. Fakat ilk İsmâilî gruplar, Hattabiyye ve diğer aşırı Şîî fırkaların faaliyet alanı olan Güney Irak'ta hususan Kûfe'de mevcut olan İmamî Şîîlerin içerisinde çıkmış ve bir süre müstakil olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir.²¹¹

İsmâiliyye'nin, ilk dönemindeki imâmet düşüncesine göre, Muhammed b. İsmâil gizlenmiş, imâmın sayısını da yediye sınırlandırmıştır. Muhammed b. İsmail tekrar bir gün Mehdî olarak dönecektir. Fakat bu anlayış, Fatımî davetinin ortaya çıkmasıyla birlikte Ubeydullah el-Mehdî'nin 286/900 297/909 teşebbüsü ile değiştirilmiştir. Ona göre, Ca'fer'in vefatından sonra imâmet, Abdullah el-Eftah'a, onun soyu sebebiyle hiçbir kesintiye uğramadan dedelerine ve onlardan da kendisine ulaşmıştır. Böylece Ubeydullah'ın, böyle iddia etmesiyle mezhep bünyesinde önemli bölünmeler ortaya çıkmıştır. Ubeydullah'ın bu iddiasına karşı başta Hâmdan ve Abdan olmak üzere birçok

---

²⁰⁹ Bkz. en-Nevbahî ve el-Kummî, *a.g.e.*, s.195-197; eş-Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s.153; Onat vd., *İsâm Mezhepleri Tarihi*, s. 244.

²¹⁰ Bkz. en-Nevbahî ve el-Kummî, *a.g.e.*, s.197-198.

²¹¹ Onat vd., *İsâm Mezhepleri Tarihi*, s. 245.

İsmâilî lider ilişkilerini keserek ona muhalefet etmiştir.²¹² Hâmdan ve Abdan'a bağlı olanlara Karmâtî İsmâilî, Ubeydullah'ın öğretilerine sahip olanlara Fâtımî İsmâilî denilmiştir. Böylece Fâtımî devletinin kurulmasıyla birlikte, Muhammed b. İsmâil'in Mehdi olarak döneceği inancı terkedilmiş, onun yerinde Ubeydullah b. el-Mehdî "İmâm-i Hâzır" anlayışı hakim olmaya başladı.²¹³

Fâtımî İsmâiliyye'nin tarihindeki en büyük ehtilaflardan biri, altıncı halife olan el-Hâkim Biemrillah'ın (ö. 411/1021) döneminde ortaya çıkmıştır. el-Hâkim Biemrillah imamet ve hilafete yetinmemiş ve kendisini ilah sayan bir sistem kurmuş ve yardımcı olarak da Hamza b. Aliyi bu sistemin başına getirmiştir. İsmâiliyye doktrinin içerisinde ki bir diğer bölünme ise halife el-Mustansır (ö. 487/1094) devrinin bitiminde, ortaya çıkmıştır. Yani, Fâtımî geleneğine göre, Mustansırın büyük oğlu olan Nizâr'ın imam olması gerekirken, onun küçük kardeşi olan Ahmed Müsta'î, kayinpederi el-Eftal'ın yardımı ile imam olarak ilan edilmiş ve büyük kardeşi olan Nizârî, İskenderiyye'de öldürmüştür. Böylece İsmâiliyye, fırkası günümüze kadar devam eden Nizârîler ve Müsta'liler diye iki büyük gruba ayrılmıştır.²¹⁴

Hasan Sabbah başta olmak üzere, Nizâr'ın imametini benemseyen Mısır dışında ve doğuda bulunan İsmâilîler, Mısırdeki resmi devletle ilişkilerini kesmiştir. Daha sonra Nizârî İsmâilîler birçok fırklara ayrılmış ve XIX. yılın başlarından itibaren, Ağahanlar'ın imametini benemsemişlerdir. Eyyûbîler tarafından 567/1171 senesinde Fâtımîler'in yıkılması ile Müsta'î İsmâilîler önce Yemen'e daha sonra Hindistan'a göç etmişlerdir. Bu grup kendi aralarında Davudîler ve Süleymanîler olarak iki bölüme ayrılmışlardır. Günümüzde "dâî-i mutlak" ismindeki dini liderlerin konturunda, Hindistan ve Yemen'de yaşamaktadırlar.²¹⁵

²¹² Bkz. Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 171.

²¹³ Bkz. Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 128.

²¹⁴ Geniş bilgi için bkz. Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, s. 255; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 128_184.

²¹⁵ Bkz. Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 128-129.

Kanaatimizce, Şia'nın, takiyye ve İmâmet gibi anlayışlarında, akidevî açıdan ziyade ideolojik yön daha ağır basmaktadır. Çünkü "imâm gaip ve takiyye" diyerek insanları teselli etmeye çalışmışlardır. Ellerinde fırsat geçtiğinde takiyye'yi de kabul etmemişler ve "imâm-ı hazır" diyerek dönemin devletlerine hep baş kaldırmışlardır.

İbn Teymiyye'ye göre Ali'nin ulûhiyetini iddia eden Nusayrîliler ve onlardan da daha kötü olan "mulhid" İsmâîliler ve peygamberliğini ilan edenler gibi bunlar da kâfir ve mürteddirdir. Bunların, Allah ve Peygamberine olan küfürleri apaçık olup herkes tarafından bilinmektedir.²¹⁶ Bunlar, "Ben ve Ali, Allah'ın kulları üzerindeki hüccetiyiz", "İnsanların tamamı Ali'yi sevselerdi cehennem yaratılmazdı" gibi hadisler rivayet etmişlerdir. Dolayısıyla İbn Teymiyye'ye göre İsmâîliler Nusayrîliler gibi "sapık" fırkalar, Hz. Ali'yi sevdiklerini iddia etmelerine rağmen onlar "cehennem ehlidir"²¹⁷ diyerek, bu fırkaları İslâm dairesinden çıkartmıştır.

4- Gulât

Gâliyye, daha çok Şia'ya mensup ve aşırı fikirlere sahip olan fırkalar için kullanılan, İslâm toplumu tarafından tasvip edilmemeyi belirten bir kavramdır.²¹⁸ Sözlükte "haddi aşmak" mânasına gelen gulûv kökünden çoğul manasında bir nespet ismi olup "itidal çizgisini aşanlar" demektir. Bu kökten türeyen gulât ile "Ehl-i Gulûv ve Ashâbü'l-Gulûv" de aynı manada kullanılmaktadır.²¹⁹

Mezhepler tarihi ile ilgili eser yazan âlimlere göre, "gâliye ya da gulât" Hz. Ali'nin öldürülmediğini, ölmediğini ve "onun alemlerin ilahı olduğunu, insanlara öfkelendiği için onlardan gizlendiği ve daha sonra ortaya çıkacağını" iddia eden ve tenasüh²²⁰ inancına sahip olan fırkanın müşterek ismidir.²²¹

²¹⁶ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, s. 91.

²¹⁷ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, s. 107.

²¹⁸ Bkz. Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, s. 160; Öz, Mustafa, "Galiye", *DİA*, İstanbul 1996, XIII/333.

²¹⁹ Bkz. Öz, "Galiye", *DİA*, XIII/333.

²²⁰ Bkz. Yitik, Ali Ehsan, "Tenasüh", *DİA*, İstanbul 2011, XXXX/441-443; Şenzyebek, Aytekin, *Ana Kaynaklarına göre Dürzilik*, Emin Yay., Bursa 2012, ss. 410-423.

²²¹ Bkz. en-Nevbahî ve el-Kummî, *a.g.e.*, ss. 95-100.

Şehristânî'ye göre gâliye fırkası, imâmları hakkında aşırıya gidenler, onları ilâhlık vasfına çıkartanlar, onlarda ilâhlık özellikleri bulunduğu hükmedenler, bazen imamlardan birini ilâha ve bazen de ilâhı yaratılmışlardan birine benzetenlerdir. Onun için bu fırkalar ifrat ve tefrit üzeredirler. Bunlar, Yahudi ve Hıristiyan mezheplerinden etkilenmişlerdir. Çünkü Yahudiler yaratıcıyı yaratılana ve Hıristiyanlar ise yaratılanı yaratıcıya benzetmişlerdi. Dolayısıyla bunlardan etkilenen Şia da imamlarından bazılarına ilâhî vasıflar isnat etmişlerdir.²²² Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'ye göre Gulât fırkası Hz. Ali hakkında çok aşırıya gittiği için, bu fırkaya gâliye adı verilmiştir. Ona göre gâliye inancına sahip olanlar kendi içlerinde de birçok fırkaya bölünmüştür.²²³

İlk dönem yazarları, Ali'nin imâmet hakkını elinden aldıkları gerekçesiyle Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e dil uzattıkları ve imâmın masum olduğunu iddia ettikleri için, imâmiyye'yi (İsnâaşeriyye'yi) de gâliye içine almışlardır. Daha sonra Zeydiyye, İsnâaşeriyye ve bazen da İsmâiliyye dışındaki gruplar için, bu ismi kullanmışlardır.²²⁴ Bu arada mezhepler tarihiyle ilgili kaynaklarda benemsenen aşırı görüşlerden hareketle sınıflandırmalar yapılmış, bu fikirleri benimseyen itikadî, siyasi ve tasavvufî gruplar da gâli fırkalar olarak değerlendirilmiştir. Böylece Gâliyye Şia ile sınırlandırılmayıp kapsamı genişletilmiştir.²²⁵

Gâliye fırkasının ve zihniyetinin ortaya çıkması sadece siyasi, iktisadi ve psikolojik nedenler değildir. İslâm kültürüne siyasi ve iktisadi faktörlerin yanı sıra sonradan katılan eski din ve inançların da büyük ölçüde tesiri olmuştur. Hilafet Emevîler'e geçince halifelik makamı saltanata dönüştürülmüştür. Emevîler'in Hz. Peygamber nesline karşı uyguladıkları baskılar bir kesim insanların kalbinde devamlı olarak bir nefret duygusunun oluşmasına yol açmıştır. Onun için bu gruplar sürekli olarak nizamın düzeltilmesi için, ayaklanmış olsalar da devlet tarafından feci bir şekilde bastırılmışlardır. Özellikle Kerbelâ'da Emevîler tarafından, Hz. Hüseyin ve

²²² Bkz. eş-Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s.160.

²²³ Geniş bilgi için bkz. el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, ss. 35-47.

²²⁴ Bkz. Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, s.160.

²²⁵ Bkz. Öz, "Galiye", *DİA*, XIII/334.

yanındakilerin şahadetinden sonra durum daha da gerginleşmiştir. Bu fırkaların inancına göre, “kurtarıcı ve karizmatik” liderlerin zaferi yakındı. Fakat bu beklenti de sonuçsuz kalınca, haksızlıklara maruz kalan insanlar hayal kırıklığına uğramışlardır. Yönetime karşı olan muhalifler, Hz. Ali’nin ve onun evlatlarının hakkını savunmak için, kurtuluş olarak silahlı ayaklanmaya başvurmuşlardır. Bu ayaklanmalar da sürekli başarısız olunca, son umutlarını Allah tarafından gönderilecek Mehdi’ye bağlamışlardır. O dönemdeki mevcut siyasi ve sosyal durum Mehdi anlayışının ortaya çıkmasına sebep olan en önemli faktörlerden biri olmuştur.²²⁶ Beklenen Mehdi anlayışı, tarih boyunca başarısız ve geri kalmış halk ve toplumların idealleri olmuştur.

Emevîler’in ardından gelen Abbâsi Devleti de bu gruplara fazla hak tanımayınca Şîi fırkaları faaliyetlerini gizli bir şekilde yürütmüşlerdir. Hz. Ali ve onun soyundan gelen imâmlara karşı duyulan aşırı sevgiden dolayı, onların çevresinde efsaneler geliştirilmiş ve onların her birine ilâhi özellikler isnat edilmiştir. Dolayısıyla zaman içerisinde bu aşırı sevgi fırkanın inanç konusunda ifrat ve tefritine zemin hazırlamıştır. Ayrıca, Müslümanların ele geçirdikleri bölgedeki din mensupları da İslâm’a girmişlerdir. Bu insanların eskiden inandıkları inanç ve kültürlerinin de İslâm kültürüne karışması gulât anlayışının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.²²⁷

II- İBN TEYMIYYE’YE GÖRE ŞİÂ-İ ÜLÂ VE RÂFİZİLER

İbn Teymiyye’nin Şîa-i Ülâ diye tanımladığı grup, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’i Hz. Ali’nin önünde bilen, fakat üçüncü halife olan Hz. Osman’ın halifelik konusunda ihtilaf edenlerdir.²²⁸ Ona göre, ilk başlarda bunlardan hiçbirinde “İmâmî ve Râfizî” diye bir kullanım olmamıştır. Fakat bu isimlendirmeler Zeyd b. Ali ve taraftarları içerisinde tartışmadan sonra ortaya çıkmıştır.²²⁹ İbn Teymiyye, genellikle Şia ve özellikle de Gulât-i Şia fırkalarını Râfizî ismiyle anmaktadır.

²²⁶ Bkz. Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, ss.160-161.

²²⁷ Bkz. Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, ss.161-164.

²²⁸ Bkz. İbn Teymiyye, *Mecmûü’l-Fetâvâ*, XIII/34.

²²⁹ Bkz. İbn Teymiyye, *Minhâcü’s-Sünneti’l-Nebeviyye*, II/96.

A) Şiâ-i Ūlâ

İbn Teymiyye'ye göre, Ehl-i Beyt, en dürüst ve sadık Müslümanlardan idiler. Onlar takiyye yapmazlardı. Aksine takva sahibi idiler, takiyye ve yalanı bilmezlerdi. Râfizi denilen kişiler, Ehl-i Beyt büyüklerinden olan Cafer es-Sadık'a uydurma ve temelsiz iftiralarda bulunarak şöyle demişlerdir: "Takiyye benim ve ecdadımın dinidir"²³⁰ Bu yalancı Şiîler ve Râfizîler, Cafer'i Sadık'a birçok iftira atarak kendi imâmları hakkında kötülük yapmışlardır.²³¹ Allah, Ehl-i Beyt büyüklerini bu Râfizîler'in iddialarından korumuştur.²³² "Müminler müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa artık Allah'la olan bağı koparmış demektir. Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden korunmanız başkadır. Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Sonunda dönüş Allah'adır".²³³ Bu ayet, Şiâ'nın iddia ettiği gibi takiyyeyi emretmemiştir. Bu âyet-i kerime kâfirlerin şerrinden korunmak için indirilen bir ruhsattır. Fakat Ehl-i Beyt'i halifeliğin seçimi konusunda hiç kimse mecbur etmemiştir. Hz. Ali kendi isteği ile onlara bi'at etmiştir. Hz. Ali, bu iki halifeden korktuğu için değil, onlara karşı saygı duyduğu için bi'at etmiştir.²³⁴

İbn Teymiyye'ye göre, Hz. Ali ve evlatları, ilk üç halifenin faziletleri ile ilgili birçok rivayet naklederek onlara karşı çok insafli davranmışlardır. Üstelik bunları kendi istekleri ile yapmışlardır. Çünkü Ehl-i Beyt dediğimiz kişiler, haksızlıklar karşısında takiyye yapabilen bir kişiliğe sahip olmamışlardır.²³⁵

İbn Teymiyye, genellikle Şiâ ve Râfizîler kavramlarını birbirinin yerine kullanmıştır. Mezkûr fırkaları toplu olarak çok sert bir üslupla tenkit etse de, bazen bu kavramları birbirinden ayırmış ve bu fırkaların içerisindeki Şiâ-i Ūlâ'yi ve Şiîler'in

²³⁰ İbn Teymiyye, *el-Münteka*, s. 49.

²³¹ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, ss. 66-67.

²³² Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, s. 49.

²³³ Âl-i İmrân, 3/28.

²³⁴ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, s. 49.

²³⁵ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, s. 49.

mûtedil kolu olan Zeydileri, Şi'a'nın aşırı fırkalarından ayrı tutmuştur.²³⁶ İbn Teymiyye'nin, bu kavramlarla ilgili takındığı ince fark, her zaman göz önünde bulundurulmalıdır.

B) Râfizîler

Râfıza veya Revâfız kelimeleri ilk başlardan beri aşırı Şiâ fırkalarına atfedilen bir kavramdır. Bu terim Arapçada “terk etmek, ayrılmak, bırakmak” anlamlarına gelmektedir. Rafizîler'in muhalifleri tarafından kullanılan bu lakap “aşağılamak” amacı ile verilmiştir.²³⁷ Bu kelimenin ilk çıkışı ve kökeni hakkında İslam Mezhepler Tarihi yazarları arasında görüş birliği bulunmamaktadır.²³⁸ Her ne kadar bu terimin veya fırkanın çıkışı hakkında yazarlar arasında görüş birliği olmasa da, biz yine de bu fırka hakkındaki söylenen genel tanımlardan bazılarını yazmaya çalışacağız.

Rafizîlik, başlangıçta Zeyd b Ali'yi yalnız bırakan ilk İmamîler, daha sonra Şiîlik mezhebinin unsurlarını taşıyan Bâtınî fırkaların genel ismidir.²³⁹ Râfıza ismi, Şiâ mezhebinin niteliğini taşıyan siyasi içerikli bir isimlendirmedir.²⁴⁰ Râfizîler'e göre, Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin hilâfetini ve imâmetini açık bir şekilde ilan etmiştir. Rafiziler, sahabenin çoğunu “Hz. Peygamber'in bu emrine uymadıkları için dalalete düşmüşlerdir diyerek onları suçlamışlar ve aşırıya kaçmışlardır. Bu fırkanın düşüncesine göre imâmet, nassın tayini ve özellikle de akrabalığın devamlılığını gerektiren bir mevzudur.²⁴¹

İbn Teymiyye'ye göre Râfizîler, haber uydurma konusunda insanların en yalancısı ve “akli delilleri” yürütmede de insanların en cahilidirler. hakiki âlimler

²³⁶ Bkz. Yazıcı, Mehmet, “İbn Teymiyye'nin Mecmû'u Fetâvâ İsimli Eserinde Ehl-i Bid'at Fırkalarına Bakışı”, Doktora Tezi, Erzurum 1998, s. 264.

²³⁷ Bkz. Benli, Yusuf, “Râfıza Adlandırmasının İlk Kullanımına İlişkin Değerlendirmeler”, Hikmet Yurdu yıl: 1, sy.1, (Ocak-2008) s. 31.

²³⁸ Geniş bilgi için bkz. eş-Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s. 40. (dipnot, 1); en-Nevbahtî ve el-Kummî, *a.g.e.*, ss. 94-100; Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, s. 448; Benli, “Râfıza Adlandırmasının İlk Kullanımına İlişkin Değerlendirmeler”, ss. 34-69.

²³⁹ Bkz. Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, s. 448.

²⁴⁰ Bkz. Benli, “Râfıza Adlandırmasının İlk Kullanımına İlişkin Değerlendirmeler”, s. 33.

²⁴¹ Bkz. el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 48.

nezdinde bu fırkalar “cahil zümreler” olarak isimlendirilmiştir. Bunlar kötülük yapmada Yahudilere ve aşırılığa gitmede Hıristiyanlara benzemektedirler.²⁴²

Râfızîler’in durumu ile ilgili İmâm Mâlik’e bir soru yöneltince İmâm Mâlik onları konuşturmayın, onların haberlerine inanmayın onlar yalancıdır. Sözlerini sarf ederek cevap vermiştir.²⁴³ Yine Harmele²⁴⁴ İmâm Şafî’nin, Râfızîlerin hakkındaki: Râfızîler kadar yalan şahitlik yapan bir başkasını görmedim dediğini duydum diyerek bu rivayeti nakletmiştir.²⁴⁵

İbn Teymiyye’ye göre, Râfızîler, dönemin halifesine baş kaldırarak cemaatten ayrılmışlar ve bu hareketlerinden dolayı da itaatten çıkmış bir grup olmuşlardır.²⁴⁶ Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın halifeliğine inanan Şîîlerden bazısı (Ehl-i-Beyt), Allah’ın adaletine ve kaderine inanıyorlardı. Fakat bu ihtilafın kaynağı Mü’tezile’dir. Râfızîlerin Mûfid, Mûsevî Tûsî Karacikî gibi hocaları ise bu konuda Mü’tezileden etkilenerek imâmet ve kader konusunda aşırıya kaçarak sapıklığa gitmişlerdir.²⁴⁷

İbn Teymiyye’ye göre Râfızîler, Kuran’ı ezberlemezler, onun değişik manalara delâlet eden ifadelerini bilmeye hiç önem göstermezler. Onlar, sahih ve zayıf hadisleri birbirinden ayırmaya hiç dikkat etmezler. Ayrıca onlar, Sahabe ve Tabî’nin sözlerini de bilmeye ve araştırmaya ilgi göstermezler. Onların dayandıkları tek delil ve tek metot Ehl-i Beyt kanalı ile gelen haberlerdir. Üstelik bu haberlerine doğruluğunu veya yanlışlığını araştırmadan inanmaktadırlar.²⁴⁸ Yine ona göre, Allah’ın cisim olduğunu ilk defa ortaya atan Rafizî kelamcı âlimi olan Hişam b. el-Hakem²⁴⁹ olmuştur.²⁵⁰

²⁴² Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, s.13.

²⁴³ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, s.14.

²⁴⁴ Harmele b. Yahya et-Tüceybî (ö. 243/857) İmâm Şafî’nin öğrencisi olup Mısır’lı bir âlimdir. Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, dipnot, 28. s. 14.

²⁴⁵ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, s.14.

²⁴⁶ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, s.19.

²⁴⁷ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, s.22.

²⁴⁸ Bkz. İbn Teymiyye, *Minhâcû’s-Sünneti’l-Nebeviyye*, V/163.

²⁴⁹ Ebû Muhammed Hişam b. el-Hakem, Kûfe’de dünyaya gelmiştir. Me’mûn’un dönemi 190/806 yılında vefat etmiştir. Bkz. İbnü’n-Nedîm, Muhammed b. İshâk Ebû’l-Farc, *el-Fihrist*, Dârû’l-Merûfe Yay., Beyrut 1978, s. 249.

²⁵⁰ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, s. 62.

Konu ile ilgili Ebû'l-Hasan el Eş'arî, *Mâkâlât el İslâmiyyûn* isimli kitabında, Allah'ı bir cisim olarak kabul eden "Rafizîleri" altı fırkaya ayırmıştır.²⁵¹

Birinci fırka olan Hişamiyye'ye göre "Allah'ın, eni, uzunluğu, derinliği ve sonu vardır"²⁵² İkinci Fırka, İlahların herhangi bir cisim ve suret olmadığını iddia etmişlerdir.²⁵³ Üçüncü fırka, İlahların insan şeklinde olduğunu iddia ederek onun cisim olduğunu reddetmişlerdir.²⁵⁴ Dördüncü fırka, Hişam b. Sâlim el- Cevâlikî'nin²⁵⁵ mensuplarıdır. Bunlar, "İlahlarını insan suretinde olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak onun eti ve kanı olduğu iddiasını kabul etmemişlerdir."²⁵⁶ Beşinci fırkanın anlayışına göre, İlah ne insan ne de herhangi bir hayvana benzer. O, halis bir ışık ve nurdur. Onun, şekli ve organı yoktur.²⁵⁷ Altıncı fırkaya göre, İlah, herhangi bir cisme ve herhangi bir şekle benzemez. Bu fırkanın, tevhit konusunda Mutezile ve Haricilerin görüşlerinden etkilendiği söylenmektedir.²⁵⁸ Bu görüşe sahip olanlar, tevhit konusunda diğer Râfizîlere göre daha tutarlı görünmektedirler.

İbn Teymiyye'ye göre Râfizîler, bu gibi inançlarından ve imâmet görüşlerinden dolayı tevhid dini olan İslâm'dan ve cemaatten uzaklaşmışlardır.²⁵⁹ Çünkü İmâmet hakkında Râfizîler'in "İmâmlar, Peygamberler gibi günahsız ve masumdurlar" şeklindeki ifadeleri sadece Râfizîler ve İmâmiyye mensuplarına hastır. Fakat bu sözlere, onlardan daha kötü olan İsmâiliye fırkası da katılmışlardır. İbn Teymiyye'ye göre bu fırkalar, kendilerine imâm dedikleri Ca'fer es-Sadık gibi âlimlere bile birçok yalan haberler uydurarak ona karşı haksızlık etmişlerdir.²⁶⁰

²⁵¹ Bkz. el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 61.

²⁵² Bkz. el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, ss. 61-63.

²⁵³ Bkz. el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 63.

²⁵⁴ Bkz. el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 63.

²⁵⁵ Ebû Muhammed (Ebû'l-Hakem) Hişam b. Sâlim el-Cevâlikî el-Cûfî el-Allâf, kelimacı bir Şia âlimidir. Allah hakkındaki aşırı fikirleri ile meşhurdur. Bkz. İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.* s. 252; el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 63. (dipnot 66).

²⁵⁶ Bkz. el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 63.

²⁵⁷ Bkz. el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 64.

²⁵⁸ Bkz. el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 64.

²⁵⁹ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, ss. 63-65.

²⁶⁰ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, ss. 66-67.

İbn Teymiyye'ye göre Hariciler, bidatçi bir fırka olsalar da²⁶¹ “bununla beraber Hariciler bütün müslümanların indinde Ali'nin ilâhlığına veya Peygamberliğine inanan (sapık) ğulât-i şıadan daha iyidir.”²⁶² Yine ona göre “Râfizîler, Hâricîlerden daha daha beterdir. Şu kadar var ki Hâriciler, İslâm'ın ilk döneminde ehl-i cemaata karşı kılıç çekmişlerdir. Ama Râfizîlerin, kâfirlerle dostluk kurması, Hâricîlerin kılıçlarından daha tehlikelidir. İbn Teymiyye'ye göre Hâricîler, doğru sözlülükle tanılıyorlardı. Râfizîler ise yalancılıkla meşhurdurlar. Hâricîler, İslâm'dan ayrılıp uzaklaşmışlardı; bunlar ise İslâm'a karşı savaş ilan ediyorlardı.”²⁶³ Rafizî fırkaları ise tarih boyunca Müslümanların düşmanı olan, Yahudi, Hıristiyan ve Moğolların safında durarak Müslümanlara zarar vermişlerdir.²⁶⁴ Bunlara göre, üç halife ve diğer Ehl-i Sünnet âlimleri kâfir olmuştur. Bunlar sadece kendilerinin Müslüman olduklarını iddia etmişlerdir.²⁶⁵

İbn Teymiyye, Şiâ'nın içerisindeki fırkaları genellikle tek kavram kategorisine dâhil ederek onlara karşı tavrını çok net bir şekilde ortaya koymuştur. Fakat bazen bu fırkaları birbirinden ayırarak bunlara daha ılımlı davransa²⁶⁶ da, “Ehl-i Sünnet'e” karşı Şiâ Mezhebini, “sapık fırka”²⁶⁷ “cemaatten ayrılmış”²⁶⁸ ve “dalâlete düşmüş”²⁶⁹ şeklinde değerlendirmiş ve eleştirmiştir.²⁷⁰ Bu da onu koyu bir “Ehl-i Sünnet” mezhebinin savunucusu haline getirmiştir.²⁷¹ Kanaatimizce Ehl-i Sünnet'in ilk âlimleri ve imamları ne kadar Ehl-i Sünnet mezhebinin koruyucusu ise, İbn Teymiyye de en az onlar kadar Ehl-i Sünnet mezhebinin savunucusudur. Özellikle de Şiâ'ya karşı, tam bir Ehl-i Sünnet mezhebinin müdafaacısıdır.

---

²⁶¹ Bkz. İbn Teymiyye, *Külliyat*, III/300.

²⁶² İbn Teymiyye, *el-Münteka*, ss. 90.

²⁶³ Bkz. İbn Teymiyye, *Külliyat*, III/305.

²⁶⁴ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, s. 115.

²⁶⁵ Bkz. İbn Teymiyye, *Külliyat*, III/327.

²⁶⁶ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, s.116.

²⁶⁷ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, s.115.

²⁶⁸ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, s. 66.

²⁶⁹ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, s.107.

²⁷⁰ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, ss. 91,107.

²⁷¹ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, ss. 83,117; İbn Teymiyye, *Külliyat*, III/336.

1- Sebeiyye

Hiz. Ali'nin "ilahlığını, ölmeyeceğini, geri döneceğini, Hiz. Peygamber'in vasisi olduğunu ileri süren, İslam toplumunda ilk fitneyi ortaya atan, Şia mezhebinin ortaya çıkışında en büyük rol oynadığı iddia edilen, kökeni Yahudi asıllı olan Abdullah b. Sebe adlı kişiye atfedilen bir firkadır.²⁷²

a) İbn Sebe

Abdullah b. Sebe ya da "İbnu's-Sevda"²⁷³ ismi ile de anılan İbn Sebe, kaynaklarda Sebeiyye, Sebâiyye ve Sâibe olarak isimlendirilen aşırı firkanın kuruyucusu ve görüşlerini ilk defa ortaya atan kişi olarak zikredilmektedir.²⁷⁴

İbn Sebe konusundaki bilgiler ya Taberî'nin naklettiği rivayetten ya da mezhepler tarihi klasik kaynaklarından gelmektedir. Taberî'de ve diğer tarih kaynaklarında, sadece bir kişiden (Seyf b. Ömer'den) nakledilen rivayetlere göre İbn Sebe Hiz. Osman dönemindeki fitne olaylarının baş müsebbibi olarak gösterilmektedir. İbn Sebe, Cemel savaşını "Müslümanlar arasında yaydıktan sonra" başka her hangi bir olayda zikredilmemektedir. Eş'ari ise, İbn Sebe denilen şahıstan, Hiz. Osman döneminde hiç söz etmeyip, Hiz. Ali döneminde ortaya çıkarak onun ilah olduğunu iddia ettiğini rivayet etmektedir.²⁷⁵ Bu iddialara göre, Hiz. Ali, İbn Sebe'nin yakılmasını emretmiş, fakat sonradan vazgeçtiği ya da İbn Sebe'nin kaçığı rivayet edilmektedir.²⁷⁶

Bu rivayetleri referans gösteren İbn Teymiyye de İbn Sebe'nin varlığı ve ilk Gûlat firkalarından biri olarak İbn Sebe'yi suçlaması dikkatlerden kaçmamaktadır. Ona göre de İbn Sebe, Hiz. Ali'nin, ilahlığını iddia etmiştir. İbn Sebe'nin düşüncesi ve onun izinden gidenler, Şiîliğin en temel "sapık" firkalarındandır.²⁷⁷

²⁷² Bkz. Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, s. 473.

²⁷³ Bkz Bkz. Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe*, s. 9; Avcu, "Karmatiler", s. 228.

²⁷⁴ Bkz. el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 46; eş-Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s. 159; en-Nevbahtî ve el-Kummî, *a.g.e.*, 98; Fığlalı, Ethem Ruhi, "Abdullah b. Sebe", *DİA*, İstanbul 1988, I/133.

²⁷⁵ Bkz. el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 46.

²⁷⁶ Bkz. Onat, "Şiîliğin Doğuşu Meselesi, Birinci Hicrî Asır," s. 97.

²⁷⁷ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, s. 73.

İbn Sebe'nin varlığı ve Hz. Osman dönemindeki fitne olaylarının müsebbibi ile ilgili, rivayetler olsa da, Abdullah İbn Sebe, ile ilgili araştırılan sonuçlar; İbn Sebe, denilen bir şahısın varlığı konusu, tarihi açıdan tutarsız ve çok zayıf bilgilerdir.²⁷⁸ Ayrıca bu kadar sahabenin olduğu bir ortamda, İbn Sebe gibi bir kişi gelip ortalığı karıştıracak ve yüzlerce Müslüman ölecek ve sorumlusu da “Yahudi” asıllı olan İbn Sebe gibi meçhul bir insan olacak düşüncesi, pek mantıklı bir iddia olarak gözükmemektedir.

Abdullah b. Sebe ile ilgili, Seyf b. Ömer²⁷⁹ kanalı ile gelen bilgilere göre, İbn Sebe Yahudi asıllı bir şahıstır.²⁸⁰ Seyf'in naklettiği rivayete göre İbn Sebe, Hz. Osman ve Hz. Ali zamanında Müslüman olduktan sonra bölgede ortaya çıkan birçok fitnenin baş müsebbibidir.²⁸¹ Bu rivayete göre Abdullah b. Sebe, ilk önce Hicaz'da iken daha sonra Basra, Kûfe, ve Dimeşk'e giderek fitne tohumlarını yaymaya çalışmıştır. Fakat buralarda kafasındaki o “sapık düşünceleri” yaymayı başaramayınca Mısır'a gitmiştir. O, Hz. Muhammed hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: “İnsanlar, İsâ'nın geri döneceğine inandıkları halde Hz. Muhammed'in geri dönmeyeceği düşüncesinde olmaları çok şaşılacak bir durumdur.” Ona göre, “dünyaya geri dönme konusunda Hz. Muhemmed, İsâ'ya göre daha lâyıktır.” Onun, tevhit dini olan İslâm inancı ile örtüşmeyen bu düşünceleri bazı Şîfî fırkalar tarafından benimsenmiştir. Böylece “Rec'at” inancının ortaya çıkmasının baş müsebbibinin İbn Sebe olduğu iddia edilmiştir.²⁸²

---

²⁷⁸ Bkz. Onat, “Şiîliğin Doğuşu Meselesi, Birinci Hicrî Asır,” dipnot, 99; Korkmaz, *Tarihin Tahriî İbn Sebe Meselesi*, ss. 197-200.

²⁷⁹ “Tam ismi Seyf b. Ömer et-Temîmî el-Bürçümî es-Sa'dî ed-Dabb'î el-Esedî veya el-Üseydî el-Küfî'dir. Bu şahısın vefat tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bağdâd'a yaşamış ve orada meşhur olup Harun Reşid döneminde 170/786 ve 200/815 senelerinde vefat ettiği de söylenmektedir.” Korkmaz, *Tarihin Tahriî İbn Sebe*, ss. 12-13.

²⁸⁰ Bkz. Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, s. 473.

²⁸¹ Bkz. Korkmaz, *Tarihin Tahriî İbn Sebe*, s. 12; Fıġlalı, “Abdullah b. Sebe”, I/133.

²⁸² Fıġlalı, “Abdullah b. Sebe”, *DİA*, I/133.

Yukarıdaki rivayetleri delil olarak gösteren İbn Teymiyye'ye göre de, Şiâ'nın ilk sapık fırkası olan Sebeiyye, Abdullah İbn Sebe'nin izinden gidenlerdir. Bunlar, Hz. Ali'nin ölmediğini, dünyaya döneceğini ve adaleti sağlayacağını iddia etmişlerdir.²⁸³

b) Peygamberlik ve İmâmet İnancı

Abdullah İbn Sebe, Hz. Peygamber ve Hz. Ali hakkındaki düşüncelerini insanlar arasında şu ifadelerle telkin etmeye başladığı söylenmektedir: “Hz. İsa nasıl ölmedi ise ya da dünyaya geri dönecekse, aynı şekilde Hz. Peygamber de dünyaya geri dönerek bütün yeryüzünde adâleti sağlayacaktır.”²⁸⁴ Ona göre, bu konu ile ilgili Allah, Kur'an'da şöyle buyurmaktadır: “*Kur'an'ı sana indiren Allah, elbette seni dönülecek yere de gönderecektir.*”²⁸⁵ Dolayısıyla dünyaya geri dönme konusunda Hz. Muhammed İsa'dan daha lâyıktır. Onun bu düşünceleri bazı Şiâ fırkaları arasında benimsenmiş ve rec'at düşüncesinin yaygınlaşmasına sebep olmuştur.²⁸⁶

Abdullah İbn Sebe, Hz. Ali'nin imâmeti ile ilgili düşüncelerini şu ifadelerle dile getirmiştir: “Her Peygamber'in bir vasîsi bulunduğu gibi, Hz. Peygamber'in de vasîsi olmuştur; o da Hz. Ali'dir.” Hilâfet meselesi hakkında da İbn Sebe, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ı, Hz. Ali'nin nasla tayin edilen halifeliğini elinden aldıklarını ve Hz. Peygamber'in vasiyetini yerine getirmediklerini söyleyerek zulüm etmekle suçlamıştır.²⁸⁷

İbn Teymiyye'ye göre İbn Sebe, Ali'nin ölmediğini ve kıyametten önce dünyaya geri dönüp yeryüzünde adâleti sağlayacağını iddia ederek sapıklığa düşmüştür.²⁸⁸ Çünkü İbn Sebe ve bu fırkaya mensup olanlar, Allah'ın beş kişiye hulûl ettiğini iddia etmişlerdir. Bu beş kişi ise Hz. Peygamber, Ali, Hüseyin, Hasan ve Fâtıma olup bunların zıtları ise Ebû Bekir, Ömer, Osman, Muâviyye ve Amr b. Âs'tır. Mezkûr fırkanın bazılarına göre zıt bu beş kişi övülür. Çünkü bunların sebebiyle yukarıdaki beş

²⁸³ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, s. 73.

²⁸⁴ Fığlalı, “Abdullah b. Sebe”, *DİA*, I/133.

²⁸⁵ Kasas, 28/85.

²⁸⁶ Fığlalı, “Abdullah b. Sebe”, I/133.

²⁸⁷ Fığlalı, “Abdullah b. Sebe”, I/133.

²⁸⁸ Bkz. İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünneti'l-Nebeviyye*, II/510; İbn Teymiyye, *el-Münteka*, s.73.

kişinin faziletleri bilinmektedir. Fakat fırkanın bazılarına göre zıt olan bu beş kişi hiçbir şekilde övülmezler.²⁸⁹

İbn Teymiyye'ye göre, Yahudî asıllı olan İbn Sebe, Peygamber'in Sünnetini kabul etmemiş, Hz. Ali hakkında aşırıya gitmiş ve Hz. Ali'yi ilahlık mertebesine kadar çıkartmaya çalışmıştır. Ona göre İbn Sebe, bu fikirleri ile İslâm toplumunda Yahudilik düşüncelerini yaymak için her ne kadar çabalamış olsa da, sapık düşüncelerini yayma konusunda başarılı olamamıştır. Dolayısıyla İbn Sebe'nin, halifeler konusundaki görüşlerini öğrenen Hz. Ali, onu öldürmek istemiş fakat bu haberi duyan İbn Sebe, kaçarak kendi canını kurtarmıştır. Hatta Hz. Ali'nin İbn Sebe düşüncesinin izinden gidenleri yaktırdığı ve kendisinin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den halifelik ve fazilet konusunda üstün olmadığını kendi taraftarlarına defalarca tenkit ettiği rivayet edilmektedir. İbn Teymiyye de bu rivayetleri, gulât'ı- Şiâ'ya karşı delil olarak kendi eserlerinde nakletmiştir.²⁹⁰

Hâlbuki İbn Sebe diye tek bir kişiden söz etmek ya da bilinen bu büyük fitnelerin sebebini tek bir şahsa bağlamak, konu ile ilgili araştırılan kaynaklara göre pek tutarlı gözükmemektedir.²⁹¹ Bir de İbn Sebe ile ilgili rivayet edilen bilgiler sadece Seyf b. Ömer denilen kişi tarafından rivayet edilmiştir. Üstelik Seyf b. Ömer'in hadisçiler tarafından eleştirildiği de bilinmektedir.²⁹² Bizim dikkatimizi çeken nokta ise İbn Teymiyye gibi bir âlimin bu gibi bilgileri, sıhhati konusunda fazla durmayıp olduğu gibi kabul etmesi ve kaynaklarında aktarmasıdır. İbn Teymiyye'nin, tartışmalarında özellikle Şîfî fırkalarını susturmak için bu gibi rivayetlerin sağlam ve sıhhati üzerinde dürmekten daha ziyade onları kötüleyip bu rivayetleri karşı tarafın aleyhine kullandığı görülmektedir.

²⁸⁹ Bkz. İbn Teymiyye, *Minhâcû's-Sünneti'l-Nebeviyye*, II/510.

²⁹⁰ Bkz. İbn Teymiyye, *Mecmûü'l-Fetâvâ*, IV/518,519; İbn Teymiyye, *el-Münteka*, s.73.

²⁹¹ Geniş bilgi için bkz. Korkmaz, *Tarihin Tahriî İbn Sebe*, ss. 12-13; Fığlalı, "Abdullah b. Sebe", I/133-134.

²⁹² Bkz. Korkmaz, *Tarihin Tahriî İbn Sebe*, ss. 12-13; Fığlalı, "Abdullah b. Sebe", I/133-134

2- Karâmita

Karâmita kelimesinin kökeni ve isimlendirilmesi ile ilgili farklı rivayetlerin olduğu bilinmektedir.²⁹³ Avcu'nun araştırmalarına göre "Karâmita ismi, aynı adı taşıyan bir kabile ya da İslâm dışı bir mezhepten alınmıştır. Diğer bazı rivayetlere Nebâtice'de "Kırmızı gözlü" ya da "kötü" anlamlarına gelen "Kermîta" kavramından türetilmiştir. Karmâtîliğin kendisine nespet edildiği Hamdan Karmat kırmızı gözlü olduğu için bu adla lakaplandırılmış, kelime daha sonra "karmat" şeklinde Arapçada uyarlanmıştır. Kavramın Arapça orijinali olduğu iddiası da göndeme gitirilmiştir. Buna göre Karmat ismi Sevad bölgesindeki Benî Ukayl'ın kolu olan Benî Karmat'tan gelmektedir ve Hamdan Karmat Arap asıllıdır."²⁹⁴

Karâmita kelimesinin kökeni nereden gelmiş olursa olsun, kelime olumsuz bir imaj taşımış ve Karmatîler kendilerini bu isimle anılmasını istememişler; kendilerini "hak sahibi, adl sahibi ve ehl-i bâtın'dan saymışlardır."²⁹⁵

Avcu'ya göre Karmatîlik ismi, İsmâiliye fırkasının baş dâîsi olan Hamdan b. el-Eş'as'ın (ö. 293/906) isminden hareketle ilk defa kullanılan; daha sonra, İsmâilî davetinin baş kurucusu Ubeydullah el-Mehdî'nin imâmetini kabul etmeyip kendisini imam gören ve eski İsmâilî öğretiyi savunmaya devam ederek İsmâilîliğin ana bünyesinden ayrılan lokal İsmâilî hareketleri tanımlamak için kullanılan siyasi bir kavramdır.²⁹⁶

Karmatîler hakkında yukarıda verdiğimiz bilgilerden sonra asıl konumuz olan Karmatîlerin inanç esasları ve onlara karşı İbn Teymiyye'nin tavrını değerlendirmeye çalışacağız.

²⁹³ Bkz. Onat vd., *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 243.

²⁹⁴ Bkz. Onat vd., *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s.243; Avcu, Ali "Karmatîler: Ortaya çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları" *DBAAD*, X/ sy. 3, 2010, s. 201.

²⁹⁵ Bkz. Onat vd., *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 243; Avcu, "Karmatîler: Ortaya çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları" (Dipnot 4).

²⁹⁶ Avcu, "Karmatîler: Ortaya çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları", s. 202.

a) Tanrı İnancı

Karmatî, Râfızî fırkalarından birdir. Karmâtîler'e göre, İmâmet Hz. Peygamber tarafından nasla tayin edilir.²⁹⁷ Karmatî inaç doktrinde, nurun önemli bir yeri ve ehemmiyeti bulunmaktadır. “Başlangıçta ve sonda tek ve yalnız olan Allah’ın zâtı “Şa’şaânî Nur” ile “Kâhir Nur”un sudûr ettiği Ulvî bir nurdur. Kâhir Nurdan külli akıl ve kâinatın nefsi ortaya çıkar. Kâinatın nefsi nebî, imam ve seçkinlerin akılları gibi beşerî akıllara kaynaklık eder. Diğer akıllar ise yok sayılacak belirtilerdir. Şa’şaânî Nur ikinci derecededir. Bu nurun görevi ise gökteki felekleri, yerdeki cisim ve maddeler gibi farklı aydınlıklar ve görüntüler verebilen karanlıkla ilgili nuru ya da maddeyi meydana getirir. Külli akıl yahut sâbık yaratıcı durumundadır. İmam külli aklın süfli âlemdeki temsilcisidir. Dolayısıyla ibadet Allah’ın kendisi ile hicaplandığı, imama tahsis edilmiştir”.²⁹⁸

Karmatî inançlarını ihtiva eden eserlerin çok azının günümüze ulaşması fırkanın akidevi esaslarının net olarak ortaya kuyamadaki en büyük engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Avcu’nun tespitine göre Horasan-Mahveraü’n-Nehir Karmatîleri dışında fırka müelliflerince kaleme alınan hiçbir eser günümüze ulaşmamıştır. Horasan-Mahveraü’n-Nehir Karmatîlerin ilk İsmâîli fikirleri yeni Eflatoncu bir bakış açısıyla yeniden yorumlamaları diğer bölgedeki Karmatîlerin inançlarının gizemini korumasına sebebiyet vermiştir.²⁹⁹ Başta Tanrı inancı olmak üzere diğer Karmatî mezhebinin içerisinde de değişik düşüncelerin ve görüşlerin ortaya çıktığı söylenmektedir.³⁰⁰

İbn Teymiyye’ye göre, Büveyhiler³⁰¹ döneminde birçok mezhep ortaya çıkmaya başlamıştır. Karâmîta, felsefeci Mütezile ve Râfızîler gibi sapık ve zındık fırkalar bunlardandır. Bu gruplar bölgeye hâkim olmuşlardı. İşte bu dönemde Karmatîler,

²⁹⁷ Bkz. el-Eş’arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 57.

²⁹⁸ Hizmetli, Sabri, “Karmatîler”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV/512.

²⁹⁹ Bkz. Avcu, “Karmatîler: Ortaya çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları” s. 228.

³⁰⁰ Bkz. Avcu, “Karmatîler: Ortaya çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları s. 228.

³⁰¹ Büveyhiler ile bkz., Merçil, Erdoğan, “Büveyhiler”, *DİA*, İstanbul 1999, VI/496-500

Hıristiyanlarla el birliği yaparak Müslümanlara ve “Ehl-i Sünnet” mezhebine büyük zararlar vermişlerdir.³⁰²

Karmatîlerin, Allah, Peygamber ve imâmet inançları ile ilgili aşırıya kaçan düşünceleri nedeniyle İbn Teymiyye Karmatîleri Râfızîlerin, “sapık ve zındık” firkalarından biri olarak görmüştür. Firavun ve Nemrût gibi, Rubûbiyet ve nübüvvet müessesini inkâr ettikleri için, bunlar da, tevhit dininden uzaklaşmışlardır.³⁰³

İbn Teymiyye’ye göre Karmatîler, felsefecilerden etkilenecek Allah’ın sıfatlarını inkâr etmişlerdir.³⁰⁴ O Karmatîleri Allah’ın haberi sıfatlarını kabul etmedikleri, Allah’a yedi ulvî harf, yedi gezegen ve on iki burc³⁰⁵ isnat ettikleri için bunlar Yahudiler’den ve Hıristiyanlar’dan da daha kâfirdir³⁰⁶ diyerek bunları çok sert bir dille eleştirmiştir.

b) Peygamberlik İnancı

Karmatîler’in inancına göre Peygamber, sâbıktan tâli³⁰⁷ aracılığı ile ona kutsî, saf ve temiz güç irsal edilen kişidir. Peygamber’e vahyi getiren ise Cebrail olmayıp Peygamber’in üzerine taşan akıldır. Yani onlara göre, Kur’an, külli akıldan gelen bilgilerdir. Hz. Peygamber onu kendi ifadeleri ile ortaya koymuştur. Dolayısıyla Kur’an’a Allah’ın kelamı denilmesi mecazı anlamdadır.³⁰⁸

Karmatîler, dünya zamanını yedi devre ayırarak her bir devrin Nâtık (Ulu’l-Azm Peygamberler) ile başladığını ve her devrin o dönem sahibiyle isimlendirildiğini ileri sürerler. Her bir devirde peş peşe yedi imam gelerek bu imamlar yedincisi Nâtık seviyesine yücelir ve kendisinden evvelki Nâtığın getirdiği şeriati nesh edip kendisi yeni bir şariat getirmiş olur. Aynı zamanda bu yedinci Nâtık Kıyamet sahibidir. Karmatîler, bu yedi devirin Nâtıklarını ve Esaslarını şu şekilde sıralamaktadırlar: Nâtıkların ilki

³⁰² Bkz. İbn Teymiyye, *Külliyyat*, II/43/IV/30.

³⁰³ Bkz. İbn Teymiyye, *Külliyyat*, II/103.

³⁰⁴ Bkz. İbn Teymiyye, *Külliyyat*, III/16,17,33,34,41.

³⁰⁵ Bu konu ile ilgili bkz. Avcu, “Karmatîler: Ortaya çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları” s. 231.

³⁰⁶ Bkz. İbn Teymiyye, *Külliyyat*, II/14,156,162,242.

³⁰⁷ Bu iki kavramla ilgili geniş bilgi için bkz., Avcu, “Karmatîler: Ortaya çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları”, s. 228-231.

³⁰⁸ Bkz. Hizmetli, a.g.md., XXIV/512.

Âdem'dir. Onun Esası (vasî) Şit'tir. İkincisi Nuh'tır. Onun Esas'ı da Sam'dır. Üçüncüsü İbrâhim, Esas'ı İsmâil'dir. Dördüncüsü Mûsâ, Esas'ı Harun'dur. Beşincisi İsâ Esas'ı Şem'un'dur. Altıncısı Hz. Peygamber, Esas'ı Hz. Ali'dir. Yedinci Nâtık ise Kâimu'z-Zaman olan Muhammed b. İsmâil'dir. O, yeni bir şeriat getirmeyecektir. Risâlet ve vesâyet mertebeleri en son Nâtık olan Mehdî ile sonlandırılmış; onun çıkışı ile Kıyamet olacaktır. Mohammed b. İsmâil, bütün Şeriatların batmî ve zahiri anlamlarını bildiği için, kendisinden önceki ilimlerin son halkasıdır. Onun bu ilmi, bütün insanları kurtaracak bir hikmettir.³⁰⁹

İbn Teymiyye'ye göre Karâmita, İsmâiliyye, Nusayriyye ve Bâtıniyye fırkaları; kendi imamlarını kendi Peygamberlerden üstün olduğunu iddia eden zındık felsefecileri etkilemişlerdir. Ona göre Karâmita ve Bâtıniyye'ye katılanlar, Fir'avn, Nemrût gibi hem nübüvvet müessesesini hem de Rubûbiyyeti inkâr eden kâfirlere tabi oluyorlar.³¹⁰ Yine İbn Teymiyye'ye göre, Karmâtî ve kâfirlerle beraber olan fırkalar, ahirette cehennem ateşinde yanacaklardır. O, "*Keşke Allah'a itâat etseydik, keşke Peygamber'e itaat etseydik...*"³¹¹ ayetindeki inkârcıların sözlerini delil göstererek bunları yer yüzündeki inkarcılık zâlimlerden saymaktadır.³¹²

İbn Teymiyye'ye göre Karmâtîler, Şîliğin ve Rafızîlerin en aşırıya giden ve en sapık fırkaların başında gelmektedir. Çünkü bu fırkanın yolu inkârcılığa götüren bir yoldur.³¹³

c) Zâhir ve Bâtın Anlayışı

Karmâtîler'e göre, Hz. Peygamber'e gelen vahiy, Cebrâil vasıtasıyla değil, Hz. Peygamber'in üzerine taşan akıldır. Kuran, Hz. Peygamber'in külli akıldan gelen

³⁰⁹ Avcu, "Karmâtîler: Ortaya çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", s. 233.

³¹⁰ Bkz. İbn Teymiyye, *Külliyat*, II/102-103,156.

³¹¹ Zhzab 33/66.

³¹² Bkz. İbn Teymiyye, *Külliyat*, II/162.

³¹³ Bkz. İbn Teymiyye, *Külliyat*, II/211, 241-242.

bilgileri ortaya koyduğu kendi ifadelerinden oluşur. Bu bakımdan Kur'an'ın Allah'ın kelamı diye isimlendirilmesi mecazı manadadır.³¹⁴

Karmâtiler'in düşüncesine göre, “keşif devrinde iyilik hâkim olduğu için zâhir şeriata gerek kalmamış ve bâtin devresi de açıkça başlatılmıştır. Bunu takip eden fetret döneminde iyilik, insanlar üzerindeki etkisini kaybetmiş olur ve şeriat da kesintiye uğrar. Setr devresinde ise Peygamber vahiy telakki edip şeriatı ortaya koyarak Bâtını anlayışı belirleyecek olan vâsisini de tayin eder. Bu son devirde imamlar gizli kalacaklar. İnsanlar onların ortaya çıkmalarına hazır olunca onlar zuhur ederek önceki şeriatı ortadan kaldırıp yeni dönemi başlatacaklar. Böylece yeni keşif dönemi de başlamış olur. Bu devreler ruhların maddeden kurtulup külli nefse ulaşmıncaya kadar devam etmiş olacaktır.”³¹⁵

Karmâtiler'e göre, dünya ilahi âlemin bir yansımasından ibarettir. Dünya hayatı zâhiri âlemi ve ilahi alem ise bâtini âlemi yansıtmaktadır. Dolayısıyla hakikati dünya âlemi değil bâtini âlem olan ilâhi âlem temsil etmektedir.³¹⁶ Yine onlara göre, Peygamberlerin görevi kendilerine tenzil olan vahyin zahiri anlamlarını açıklamak iken, imamların görevi Peygamberler'e indirilen vahiylerin bâtini manalarını açıklamaktır. Yani Nâtıklar zâhirle, Vâsîler bâtinla konuşurlar.³¹⁷

Karmâtiler'e göre, insanları kurtuluşa erdirecek olan bu bâtin ilmini kişi kendi başına keşfedemez. Bunun yolu da ancak ilim sahibi birine bağlanmakla olacaktır. Yani birine ahdi olmayan kişinin zâhirin altındaki bâtini anlamı bilmesi mümkün değildir. Bu nedenle Nâtıklar bâtini anlamla uğraşmayarak onun manasını kendi Vâsîsine öğretirler. Vâsi de bu tevili kendisinden sonraki imama aktarır. İmam, selefinden aldığı mirası tevil ederek insanları ona çağırır. Onlara göre, Peygamberler'in aldığı zâhiri bilgileri herkes elde edebilir. Ancak Vâsinin elde ettiği tevili sıradan insanların elde etmesi mümkün

³¹⁴ Bkz. Hizmetli, a.g.md., XXIV/512.

³¹⁵ Hizmetli, a.g.md., XXIV/513.

³¹⁶ Bkz. Avcu, “Karmâtiler: Ortaya çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları”, s. 230.

³¹⁷ Bkz. Avcu, “Karmâtiler: Ortaya çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları”, s. 234.

değildir.³¹⁸ Karmâtilerin dedikleri gibi eğer bâtini mana bu kadar önemli ve zaruri olsaydı ilk önce Peygamberlerin bu konu üzerinde durmaları gerekecekti. Çünkü peygamberler dinin temel kurallarını ve kaidelerini insanlara açıklamakla mükelleftirler. Onun için İbn Teymiyye Karmâtiler'in, mülhit filozoflar, Yahudi ve Hıristiyanlardan etkilenmiş olduklarını söylemiş ve onları çok sert bir dille eleştirmiştir.

İbn Teymiyye'ye göre, bir yorum, bir tevil ya da bir mana eğer İslam dininin temel kuralları ve metinleri ile ters düşüyorsa, bu manalara ve tevillere hiçbir şekilde itibar edilemeyecektir.³¹⁹ Ona göre, bu tür zâhiri ve bâtini manaları ortaya atarak, tevhit dini olan İslam dininin hem Nübüvvet, hem de Rubûbiyyet yönünü zedeleyen “sapık”, “cahil” ve “zındık” olan Karâmita, İsmâiliyye ve Nusayriyye fırkalarının âdetleridir.³²⁰ Aslında bunlar ve bunlara benzeyen fırkalar şunu ileri sürer: İmamlar ve filozoflar peygamberlerden daha üstün ve bilgi sahibidirler. Peygamberler'in hususiyetleri sadece, hakikatleri daha iyi algılamasıdır.³²¹ Karmâtiler ve benzeri fırkalar bu iddialarıyla kendi imamlarını Peygamber'den bile daha üstün tutmaktadırlar. Onun içindir ki İbn Teymiyye, Karmatîler'e Yahûdi ve Hıristiyanlar'dan da daha kâfirdir demiştir.³²²

İbn Teymiyye'ye göre Karmâtiler, Allah'ın hem kendisi hem de âhiret hakkında verdiği bilgileri aşırı tevil ederek Bâtini ve Meşşâî filozoflarının peşinden gitmişler ve mülhitleşmişlerdir.³²³ İbn Teymiyye, Karâmita fırkasını, İsmâili ve Şia çevrelerinde ortaya çıkan bir sapık ekol olarak tanımlamıştır. fırkaya mensup olanlar, nasların açık manalarını kabul etmeyerek onlara bâtini anlamlar vermektedirler.³²⁴

---

³¹⁸ Bkz. Avcu, “Karmatîler: Ortaya çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları”, s. 234-235.

³¹⁹ Bkz. İbn Teymiyye, *Külliyat*, II/ 71.

³²⁰ Bkz. İbn Teymiyye, *Külliyat*, II/103.

³²¹ Bkz. İbn Teymiyye, *Külliyat*, II/102-103.

³²² Bkz. İbn Teymiyye, *Külliyat*, II/157.

³²³ Bkz. İbn Teymiyye, *Külliyat*, II/43,141,211,232; III/16.17.33.41.80.148.163.

³²⁴ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Münteka*, s. 60.

3- İsmâiliyye

İsmâiliyye, İsmâil b. Câfer'in³²⁵ ve Muhammed b. İsmail'in,³²⁶ imam olduğuna inanan fırkanın müşterek ismidir.³²⁷ İsmâiliyye fırkasının içinde Ca'fer es-Sadık'ın ölümünden sonra, imamet görevine kimin geçeceği meselesi ile ilgili farklı görüşler ve düşünceler ortaya çıkmaya başlamıştır.³²⁸ Bunlardan bir gruba göre, Ca'fer es-Sadık hayattayken onun oğlu olan İsmâil b. Ca'fer'in ölümünden dolayı kardeşi olan Musa el-Kâzım'ın bu görevi sürdürmesi ve üstlenmesi gerekir.³²⁹ Fırkanın içindeki diğer bir kesime göre, babası hayattayken ölen İsmail b. Cefer esasen ölmemiştir; aksine o gizlenmiştir. Çünkü İsmâil b. Ca'fer'in babası onu imam olarak tayin etmiştir. Dolayısıyla İsmâil b. Ca'fer görev başında geçmeden ölmeyecektir³³⁰ diyerek Rafizîlerin diğer fırkaları gibi, bunlar da imamet konusunda aşırı düşüncelere sahip olmuşlardır.³³¹

Ca'fer es-Sadık'ın vefatından sonra, İsmâiliyye fırkasının imamları, Ubeydullah el-Mehdi'nin Kuzey Afrika'da zuhur etmesine kadar, kendilerini gizlemişlerdir. Bundan sonra mezhep mensupları imamların kesintisiz devam ettiğini iddia etmiş olsalar da bu şahısların tarihi kişiler mi, yoksa fırkanın ileri gelenleri tarafından uydurulan hikâyeler mi olduğu meselesine şüphe ile bakılmaktadır. Çünkü bu devirde dâiler tarafından yönetilen fırka son derece karanlık süreçler geçirmektedirler.³³²

İsmâililik'le ilgili bu kısa bilgiden sonra asıl konumuz olan mezkûr fırkanın inanç esaslarını ve buna karşı İbn Teymiyye'nin düşüncelerini tespit etmeye çalışacağız.

³²⁵ Ebû Muhammed İsmâil b. Câ'fer es-Sadık b. Muhammed el-Bâkır el-Hâşimî el-Kureysî, 138/755-56 yılında vefat ettiği, İsmâiliyye fırkasının imamı olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Onat, Hasan, "İsmail b. Câ'fer es-Sadık", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII/91-92.

³²⁶ Muhammed b. İsmâil b. Ca'fer es-Sadık, 131/748, yılında doğduğu ve 198/814, yılında vefat ettiği söylenmektedir. Şia içindeki bir grup, İsmâil b. Ca'fer'in ölümünden sonra onun İsmâiliyye'nin imamı olduğunu iddia etmişlerdir. Abbâsî halifesi Harûn Reşîd'den kaçarak gizlendiği için, taraftarları onu "gizli imamların evveli" olarak isimlendirmişlerdir. Bkz. en-Nevbahtî ve el-Kummî, *a.g.e.*, s.197.

³²⁷ Bkz. en-Nevbahtî ve el-Kummî, *a.g.e.*, s.196; el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 56.

³²⁸ Bkz. en-Nevbahtî ve el-Kummî, *a.g.e.*, ss. 203-204.

³²⁹ Geniş bilgi için, Bkz. Öz. Mustafa, "İsmâiliyye", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII/128-129.

³³⁰ Bkz. el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 56.

³³¹ Bkz. en-Nevbahtî ve el-Kummî, *a.g.e.*, s. 200.

³³² Bkz. Öz., "İsmâiliyye", *DİA*, XXIII/128.

a) İnanç Esasları

İbn Teymiyye, İsmâiliyye ve buna benzer fırkaları için şu ifadeleri dile getirmektedir: Bunlar kendi ma'rifetlerini, hâllerini ve kendi imamlarını, Peygamberler'den üstün tutmaktadırlar. Çünkü bunlara göre, Peygamber'in özelliği sadece hakikatleri daha iyi algılamasıdır.³³³ Konu ile ilgili en-Nevbahtî şöyle demektedir: “bunlar Muhammed b. İsmâil'in ölmediğini, Rum topraklarında yaşamaya devam ettiğini (gizlenip saklandığını), Mehdî ve Kâim olduğunu ileri sürerler. Onlara göre el-Kâim; Hz. Muhammed'in (sav) şeriatını iptal eden (nesh) yeni bir şeriat ve risâletle gönderilecek kimsedir. Muhammed b. İsmâil kararlı elçilerden (Ulu'l Azm) birisidir. Onlara göre kararlılar (Ulu'l Azm), yani büyük Peygamberler yedi tanedir: Nûh, İbrâhim, Mûsâ, İsâ, Muhammed (sav), Ali (as) ve Muhammed b. İsmâil'dir.”³³⁴

İbn Teymiyye'ye göre Bâtiniyye ve bunlara mensup olan fırkalar Peygamberler hakkında şu sözleri söylemektedirler: “ Resûlün Allah'a ve ahiret gününe imanla ilgili olarak sözünü ettiği şeyler, tüm insanların yaralanmaları için hakikatleri hayal ettirmekten (sembolik olarak anlatmaktan) ibarettir. Yani gerçekte bunlar, hakkı açıklamak, insanlara doğru yolu göstermek, ya da hakikatleri olduğu gibi ortaya koymak değildir.”³³⁵

Ona göre bu düşünceye sahip olanlar ayrıca kendi içlerinde iki bölüme ayrılıyorlar. Bir bölümü Peyamber'in, hakikatleri oldukları şekilde bilmediğini iddia ediyorlar ve şöyle deyorlar: “Bu hakikatleri bazı ilâhiyatçı filozoflar ile evliya adı verilen bazı şahıslar bilmişlerdir. Sonra da bu filozof ve evliya dedikleri şahısların içinde Allah ve âhiret gününü daha iyi bilenlerin olduğunu iddia ediyorlar.” Diğer bir kısmı da: “Hayır, gerçekte Resûl hakikatleri biliyor, fakat onları açıklamamıştır. Aksine bu

³³³ İbn Teymiyye, *Külliyat*, II/102-103.

³³⁴ Bkz. en-Nevbahtî ve el-Kummî, *a.g.e.*, ss. 202- 203.

³³⁵ İbn Teymiyye, *Külliyat*, V/31.

hakikatlere zıt şeyler söylemiş, halkın bu zıt şeyleri anlamasını murad etmiştir. Çünkü halkın faydası hakkı yansıtmayan bu itikatlardadır, demişlerdir.”³³⁶

Bunlara göre, Peygamber’in görevi belirli ve sınırlıdır. Mezkûr fırka, imamlarını “ilahlaştırarak”³³⁷ görevlerini de Peygamber’in görevinden daha üstün olduğunu söylemeye çalışmaktadır. Bu yüzdendir ki, İbn Teymiyye İsmâiliyye, Nusayriyye Karâmita ve Bâtıniyye’ye katılanları, Fir’avn, Nemrût gibi, nübüvvet müessesini veya hem nübüvvet hem de Rubûbiyeti inkar eden kâfirlar diye tanımlamıştır.³³⁸

İsmailiyye fırkası Peygamberler bazen gerçekleri yansıtmasa da, onların cennet ehlinin yiyecek ve içecekleri ile ilgili söz söylemeleri gerekiyor. Çünkü insanları davet etmek ve doğru yola getirmek için, Peygamberler’in yalan söz söylemiş olmaları da caizdir³³⁹ diyerek Allah’a ve Peygamber’e bile yalan isnat etmişlerdir.

Fırkanın amel konusuyla ilgili görüşlerine gelince, İbn Teymiyye bunları ikiye ayırarak şöyle demiştir: Bunlardan olan bir kesim insanlar amelleri kabul etmişlerdir, ama kalan kesimine göre ameller inançlar gibi semboliktir. Onlara göre normal halk bu amellerle mükellef olup, seçkin insanlar (imamlar) bu amellerden sorumlu değildir, demişlerdir. İbn Teymiyye’ye göre işte bu yol, mülhid Bâtınîlerin, İsmâiliyye’nin ve buna benzerlerin yoludur.³⁴⁰

b) Nübüvvet İnanç

İbn Teymiyye, İsmailiyye fırkasının Peygamberlik ve imamların masumiyetleri ile ilgili düşüncelerini çok sert bir şekilde eleştirmiş ve onların Peygamberlik ve İmamet ile ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: Bu fırkalara göre, Peygamberler küçük günah bile işlememiş varlıklardır. O bu fırkaların görüşlerini, İslam âlimlerinin görüşleri ile örtüşmediğini dile getirmiş ve onların şu ifadelerini söylemiştir: İsmâililer ve buna

³³⁶ İbn Teymiyye, *Külliyat*, V/31.

³³⁷ Bkz. en-Nevbahtî ve el-Kummî, *a.g.e.*, s. 200.

³³⁸ İbn Teymiyye, *Külliyat*, II/ 102-103.

³³⁹ İbn Teymiyye, *Külliyat*, V/31-32.

³⁴⁰ Bkz. İbn Teymiyye, *Külliyat*, V/32; en-Nevbahtî ve el-Kummî, *a.g.e.*, s. 204; Öz. “İsmâiliyye”, *DİA*, XXIII/130.

benzer aşırı Râfızî fırkaların düşüncesine göre imâmların ve Pegamberler'in küçük günah işlemelerini caiz görenler kafir olmuşlardır. İbn Teymiyye'ye ise bu düşüncelerinden dolayı İsmâiliyye, Nusayriyye, Râfıza ve İsnî Aşeriyye'nin görüşüne paralel görüş arz edenleri; müslümanların ittifakıyla kafir olduklarını iddia etmiştir.³⁴¹

Ayrıca İbn Teymiyye İsmâiliyye fırkasını imâmet ve Peygamberlik anlayışlarından ötürü bunları İmâmiyye fırkasından bile daha kötü olduklarını söylemiştir. Ona göre bunlar mülhit ve zındıktırlar.³⁴² Dolayısıyla İbn Teymiyye'ye göre İsmâiliyye gibi fırkalar, yukarıda ki düşüncelerinden ötürü Müslüman âlimler tarafından tevbeye çağırılmalıdır; eğer tevbe etmezlerse hak ettikleri cezayı görmeleri gerekir.³⁴³

İbn Teymiyye'nin, Şiîler'e karşı kullandığı kâfir gibi terimlerin dini yönden ziyade siyasi konjoktür gereği bu tekfiri ilan etmiştir. Nitekim İbn Teymiyye İmâmiyye Şiasını bazı hususlarda eleştirmekle birlikte kafir mertebesine ulaştırmaktadır. Çünkü İbn Teymiyye'ye göre, Hz. Ali taraftarı olan Şiîler, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in faziletine ihtilaf etmeyen ve Hz. Osman hakkında ihtilafa düşenlerdir. Bunlar ne İsmâiliyye ne de Râfızîyye idiler.³⁴⁴ Aksine bnların "Ehl-i Beyt" sahipleri olduklarını söylemiştir.³⁴⁵ Ancak İbn Teymiyye'nin siyasi bakış açısı düşünce söylemleri dönem dönem değişiklik arz etmektedir. Özellikle ilim tahsil ettiği dönem onun Şia'ya karşı daha ılımlı ve söylemlerinin daha yumuşak olduğu görülmektedir. Buna karşılık Moğol ve Haçlı ıstılahlarına karşı ele kılıç aldığı dönemlerde görüşlerinin ve söylemlerinin oldukça sertleştiği müşahade edilmektedir. İbn Teymiyye'nin tavır değişikliğinin en büyük etkinin o dönemde gulât fırkalarının bazı yanlışlarıdır.

---

³⁴¹ Bkz. İbn Teymiyye, *Külliyat*, IV/269.

³⁴² Bkz. Teymiyye, *el-Münteka*, s. 66.

³⁴³ İbn Teymiyye, *Külliyatı*, IV/269.

³⁴⁴ Bkz. *Minhâcü's-Sünneti'l-Nebeviyye*, II/96.

³⁴⁵ İbn Teymiyye, *el-Münteka*, s. 49.

c) Zâhir ve Bâtın İnancı

İsmâiliyye fırkasına göre, her nassın bir zâhiri, bir de bâtını manası vardır. Zâhirî mananın avamlar için, bâtını mananın seçilmiş heves kişi için bağlayıcı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Zâhirî manalardan, havesin sorumlu olmadıklarını söylemişlerdir. Zâhir manadan bâtına geçmek için, nasların titiz bir şekilde te'vil edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Böylece aşırı te'vile gittikleri için, fırkanın muhalifleri tarafından bunlara Bâtınıye denilmiştir. Fırkanın anlayışına göre, bütün Peygamberler'in ve şerâtlarin değişmesine rağmen, değişmeyen tek şey var o da bâtınî hususiyetlerdir. Bâtının idrâki ve anlaşılması için, salikin manevi gelişmesi ve mezhebin prensiplerine uygun olarak te'vil etmesi gereklidir. Bu fırkaya göre, indirilen vahiylerin lafızlarının altında yatan gerçek manalar, ancak te'vil yolu ile bilinebilir. Bu yüzden bâtınî yorum, şeriatın ortaya koyduğu gerçeklerin elde edilmesi için bir vesiledir. Mezkûr fırkaya göre, salik olan kişi bâtınî yorum ile elde edilen irfanî hakikatlere ulaşip davranışlarını bunlara uydurursa, bu kişi için şeriatın zâhir emir ve yasaklarına artık uyması gerekmeyecektir. Bu sebeple te'vil, şeriatın ortaya koyduğu hususları irfânî gerçeklere ulaştırın bir araçtır. Mezhebe salik olan kişi te'vil ile elde edilen irfânî gerçeklere ulaşip davranışlarını bunlara uydurursa, onun için şeriatın emir ve yasaklarına uyumu durumu kesinlikle söz konusu değildir. Bu düşünceye göre şeriat işlenmemiş bir malzeme olup, bu malzeme te'vülle işlenerek matluba uygun hale getirilir. İsmâiliyye'de zâhir ve bâtın münasibeti zaman ve mekana göre değişmekle birlikte, zaman zaman aşırılığa gidildiği görülmektedir.³⁴⁶

İbn Teymiyye, filozoflardan etkilenen bâtınî grupların inançları hakkında şu ifadeleri delillendirmiştir: Onlara göre Peygamber, tevhit ve âhiret konusunda sabit olan gerçekleri bilmektedir. Peygamber, Allah'ın, sübûtî bir sıfatının olmadığını, onun görüp işitmediğini, feleklerin ezeli ve ebedi var olup sonsuza kadar dâim olacaklarını, Allah katından vahiy indiren ve tekrar göklere çıkan meleklerin olmadığını biliyordu. Fakat, halka bunları söylememişti. Çünkü eğer Peygamber, halka bunları söylemiş olsaydı, onların akıllar bunları anlayamazdı ve mutmain olamazlardı. Bilakis bunların hepsini

---

³⁴⁶ Bkz. Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, ss. 254-255

inkar etmiş olacaktı ve Peygamber'den kaçarlardı. Onun için Peygamber, onlara bazı şeyleri temsili olarak anlatmış ve sembolik konuşmuştur. Böylece halka inançları için faydalı olabilecek şeyleri anlatmıştır. Gerçi bu tavırda halkın gerçek dışı bilgilere sevk edilmeleri, onların cahil bırakılmalarına sebep olacaktı. Fakat Peygamber bunu halkın maslahatı için yapmıştır.³⁴⁷

İbn Teymiyye, bâtınîlerin imamlarından sayılan Ubeydullah b. Meymûn el-Kaddah oğullarını, Muhammed b. İsmâil b. Ca'fer'in soyundan geldiklerini ret etmiş ve onları, Şiâ mezhebinin fırkalarından olan Gulât-ı Şiâ'dan saymamıştır. Hatta onları gûlâtтан bile daha kötü ve daha şerri olduklarını söylemiştir. Ona göre Ubeydullah oğulları Mecûsî bir ailede büyümüş Yahûdî kökenlidirler.³⁴⁸ Fakat İbn Teymiyye, bazen Şiâ fırkalarını özellikle de Gulât-i Şiâ'yı İslâm dininden çıkararak onları Yahûdîlerden ve Hıristiyanlardan da daha kötü olduklarını söylemektedir.³⁴⁹ Üstelik bazı yerlerde gulât fırkalarının Ubeydullah el-Kaddah'ın soyundan geldiklerini, ileri sürerek onlar râfîzî olarak isimlendirmekte ve tekfir etmektedir.³⁵⁰

İbn Teymiyye'nin, Gulât-i Şiâ fırkaları hakkındaki düşünceleri ve fetvaları ile ilgili haklılık payı olsa da onun bu fırkalarla ilgili verdiği fetvalarda, yine onlar hakkındaki düşüncelerinde ve hükümlerinde çok aşırıya kaçtığı görülmektedir.

Aşağıdaki konuya geçmeden önce, yukarıda işlediğimiz konuların yani Sebeiye, Karâmita ve İsmâiliyye fırkalarının itikadı görüşlerine karşı İbn Teymiyye'nin fetvâlarını ve düşüncelerini karşılaştırarak değerlendirmeye çalıştık. Fakat İbn Teymiyye Gûlât-i Şiâ'dan saydığı Nusayrîlik ve bundan sonra ele alacağımız Dürzîlik fırkalarının bütün görüşüyle ilgili İbn Teymiyye'nin fetvâsının ve eleştirisinin teker teker her birini kapsamadığını ve bundan dolayı konuların her başlığı altında değil de, bütün başlıkların en sonunda onun bu fırkalara bakış açısının genel değerlendirmesini ortaya koyacağımızı hatırlatma gereği duymaktayız.

³⁴⁷ İbn Teymiyye, *Külliyat*, IV/154-155.

³⁴⁸ Bkz. İbn Teymiyye, *Külliyat*, IV/155.

³⁴⁹ Bkz. *Minhâcû's-Sünneti'l-Nebeviyye*, VIII/479,480; İbn Teymiyye, *Külliyat*, II/156.

³⁵⁰ İbn Teymiyye, *Külliyat*, IV/269.

4- Nusayriyye

Nusayrîlik, Hz. Ali'ye "İlahlık" isnat eden ve bâtnî karakterli bir fırkanın ismidir.³⁵¹ Nusayrîlik, ilk defa Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nümeyr (ö. 270/883) tarafından III/IX. yüzyıllarda ortaya çıkmış ve daha sonra *Kitâbu'l-Mecmû'nun*³⁵² bir bölümünün yazarı olduğu iddia edilen Hüseyin b. Hamdân el-Hâsibî (ö. 358/969) vasıtası ile sistemleştirildiği söylenmiştir.³⁵³ Fırkanın ismi, inanç esasları ve tarihi bilgilerinin ise mensupları tarafından gizli ve sır olarak saklandığı söylenmektedir. Bunun için, mezkûr fırkanın taraftarları tarafından bilinen ve inanılan aslî bünyesi ile firka dışındaki kimselerin değerlendirmeleri ve yorumlamaları arasında birçok çelişkinin olduğu ifade edilmiştir.³⁵⁴

a) Fırkanın İsimlendirilmesi

Fırkanın, "Nusayriyye" ya da "Nusayrîlik" şeklinde adlandırılıp Hz. Ali'nin hizmetçisi Nusayr'a yahut firka taraftarlarının yoğun olarak yaşadığı Lazkiye bölgesindeki Nusayriye dağlarına nispetle bu ismi aldığı iddiası isabetli görülmemiştir. Çünkü ilgili kaynaklarda Hz. Ali'nin bu isimle anılan bir hizmetçisi olmadığı gibi söz konusu dağların da o dönemlerde bu şekilde adlandırılması ile ilgili bilgilerin bulunmadığı kaydedilmektedir. Nusayrîliğin Hıristiyanlıkla olan zahiri benzerliğini öne çıkararak kelimenin Nasranî'nin küçültme ismi olduğunu iddia eden görüşler de oryantalist bakış açısı olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla mezkûr fırkanın isminin, Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nümeyrî'den alındığı görüşü en kuvvetli delil olarak kabul edilmektedir.³⁵⁵ Çünkü *Kitâbü'l-Mecmû'un* ilk bölümünde bu şahısın fikirleri rivayet edilmekle beraber farklı yerlerde Nusayrî ve Nümeyrî isimlerinin geçtiği

³⁵¹ Bkz. Üzüm, İlyas, "Nusayrîlik" *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII/270.

³⁵² Nusayrîliğin "Kutsal kitab" olarak iddia edilmiş ve on altı sureden oluşan küçük bir eser olduğu nakledilmiştir. Bkz. Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, s. 435. Fakat Ömer Uluçay ise *Kitâbu'l-Mecmû'n*, yazarını Hâsibi değil de Ebû Said olduğunu iddia etmektedir. Bkz. Uluçay, Ömer, *Nusayrîlik İnanç Esasları ve Tenasuh*, Karahan Yay., Adana 2003, s. 46.

³⁵³ Bkz. Onat vd., *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 299.

³⁵⁴ Bkz. Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, s. 431.

³⁵⁵ Bkz. Üzüm, "Nusayrîlik" *DİA*, XXXIII/270.

nakledilmiştir.³⁵⁶ Ayrıca ilk dönem yazarlarından ve *Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak [Fıraku'ş-Şia]* sahipleri de İbnü'n-Nusayrın fikirlerinden bahsederken, onu ve onun taraftarlarını “Nemîriyye” olarak zikretmiş ve eserde bu şekilde kaydetmişlerdir.³⁵⁷ Eş'arî de kendi eserinde bunları, Râfîzîler'den saymış ve isimlerini “Nemîriyye” diye anmıştır.³⁵⁸

Yukarıdaki nedenlerden dolayı ilk dönemlerdeki yaygın isimlendirmenin Nümîriyye bu adla anıldıkları bilinmektedir. Fakat I. Dünya Savaşı'nın ardından bölgeyi ele geçiren Fransızların talebi ve fırka mensuplarının da uygun görmesiyle birlikte fırka Alevî ismi ile anılmaya başlamıştır. Günümüzde bu isimle bilinen fırka ise bazen başka Alevî kesimlerinden ayırtedilebilmeleri için “Arap Alevîliği”, “Nusayrî Alevîliği”, “Suriye Alevîliği”, “Çukurova Alevîliği” ve “Akdeniz Alevîliği” şeklinde farklı isimlerle adlandırılmaktadırlar.³⁵⁹ Ancak fırka mensupları “Nusayrîyye ve Nümeyrîye” şeklinde hitap edilmesini bu ismin tarihte olumsuz anlamında kullanılmasından dolayı hoş karşılamamış, onlar kendilerine “biz Ehl-i Beyt taraftarlarıyız” demişlerdir. Bu iddianın onlara belirleyici olmadığı anlatılınca Nusayrîlik adı isteksiz da olsa fırka mensupları tarafından kabul edilmiştir.³⁶⁰

b) Kitâbü'l-Mecmu

Onaltı sureden oluşan bu kitap, Hz. Ali'nin sözlerini, Nusayrîlerin akidelerini ve inanç esaslarını içine almıştır. Eserin Nusayrîlerin dini eğitim ve ibadet konularında en değerli” kitabı olduğu bilinmektedir. Çünkü Nusayrîlerin bu eseri, “dinin esas taşı” şeklinde ifade ettikleri söylenmektedir. *Kitâbü'l-Mecmu*, Nusayrî akidesinin tamamını kapsadığı için merasimlerinde ve fırkaya yeni girenlere tekrarlatılmaktadır. Bu eserin ne zaman yazıldığı hakkında ise kesin bir bilginin olmadığı söylenmiştir.³⁶¹ Fakat mezkûr

³⁵⁶ Bkz. Üzüm, “Nusayrîlik” *DİA*, XXXIII/270.

³⁵⁷ Bkz. Bkz. en-Nevbahtî ve el-Kummî, *a.g.e.*, ss. 275, 301.

³⁵⁸ Bkz. el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 45.

³⁵⁹ Bkz. Üzüm, İlyas, “Nusayrîlik” *DİA*, XXXIII/270-271.

³⁶⁰ Bkz. Uluçay, *a.g.e.*, s. 4.

³⁶¹ Bkz. Turan, Ahmet, “Kitâbü'l-Mecmu'u'nun Tercümesi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İFD.*, Samsun 1996, sy: 8/s. 6.

eser, bazı müelliflere göre, 955’li yıllarda ölen Hamdan el-Hasibi tarafından beş sure halinde yazılmıştır. Bu sebepten dolayı el-Hasibi, Nusayrî halkı tarafından “dini kaleme alan kişi” olarak meşhur olmuştur. Nusayrî din adamlarına göre, el-Hasibi tarafından beş sure halinde yazılan bu esere, sonraki Nusayrî din adamlarının da eklemeler yaptıkları ve bugünkü onaltı sure şeklindeki *Kitâbu’l-Mecmu* haline getirildiği öne sürülmüştür. Esere, sonradan eklenen bilgiler ise el-Hasibî tarafından yazılan beş sure şeklindeki eski metinlerin açıklaması ve yorumu niteliğindedir.³⁶²

Bütün İslam ümmetinin temel kaynağı ve kutsal kitabı Kur’an olduğu gibi Nusayrîlerde de Kur’ân kutsal kitap olarak görüldüğü ve inanıldığı söylenmiştir.³⁶³ Uluçay’a göre: “Nusayrilik’te Kur’an’ın yerini sormak, öğle vaktinin gündüze ait olup olmadığını sormak gibidir. Buna rağmen bu konudaki olası şüpheleri gidermek ve ön yargıları ortadan kaldırmak için şunları söyleyebiliriz; tüm Müslümanların üzerinde ihtilafsız bir şekilde birleştikleri Kur’an’ı Kerim’i, Nusayriler içtenlikle kabul eder ve eksiksiz uygularlar”.³⁶⁴ Yine ona göre: “Nusayrîler şeri bir kanıtı öncelikle Kur’an’da ararlar. Tevhid, adalet, peygamberleri tasdik, imamet ve kıyamet gününe inançtan oluşan dinin temellerini Kur’an’dan alırlar. Evlenme, boşanma, miras gibi konularda ilk mercileri yine Kur’an’ı Kerim’dir”.³⁶⁵ Uluçay bu sözlerini temellendirmek için, *Nehc’ül Belaga’dan*, Hz. Ali’nin sözlerini şu şekilde nakletmiştir: “Allah beyanıyla faydalanın; Allah öğüdüyle öğütlenin; O’nun öğüdünü kabul edin, tutun. Çünkü Allah, sizin özürler getirmenize karşı açık deliller serdetti; sevdiği işleri size bildirdi; hoşlanmadığı şeyleri anlattı; bütün bunları da buyruklarına uyanız, nehyettiği şeylerden kaçınmanız için izhar etti”.³⁶⁶

Fakat Kur’an’ı Kerim, Nusayrilikte “kutsal” kabul edilmesine rağmen, onların Kur’an’ı Kerim hakkındaki düşünceleri başka müslüman fırkalarından özellikle Ehl-i Sünnet fırkalarından birkaç önemli noktada ayrıldığı görülmektedir. Bunlardan birincisi,

³⁶² Bkz. Keser, İnan, *Nusayrilik Arap Alevileri*, Karahan Yay., Adana 2005, s. 43.

³⁶³ Bkz. Uluçay, a.g.e., s. 62; Keser, a.g.e., s. 41.

³⁶⁴ Uluçay, a.g.e., s. 62.

³⁶⁵ Uluçay, a.g.e., ss. 62-63.

³⁶⁶ Uluçay, a.g.e., s. 63.

Nusayrilere göre Kur'an'ı Kerim tahrifata uğramış ve Hz. Ali ile ilgili ayetler başta olmak üzere birçok ayetler Kur'an'ı Kerim'den çıkartılmıştır.³⁶⁷ onlara göre Ali de ilahlık vasıfları bulunmaktadır.³⁶⁸

Nusayrilerin Kur'an'ı Kerim'e bakışlarındaki ikinci farklılık ise Kur'an'daki ayetlerin ve surelerin bir zâhirî anlamının bir de bâtinî anlamının olduğunu iddia etmeleridir.³⁶⁹ Onun için Nusayrîlik; aşırı Şiâ fırkalarından olan bâtinî ekol içinde değerlendirilmiştir.³⁷⁰

Nusayrîlikte, mevcut Kur'an'ı Kerim bozulmuş bir kitap olarak değerlendirilmesine rağmen, kutsal bir kitap olarak kabul edildiği de bilinen bir husustur.³⁷¹ Ancak Kur'an'ı Kerim kutsal kitap olarak kabul edilse bile bu kabullenme ve inanış sadece sözde olup,³⁷² amelde ve uygulamada Nusayrîlerin kabul ettikleri ve ona göre inançlarını uyguladıkları metin ise *Kitabu'l-Mecmu*'un kendisidir.³⁷³

Nusayrîlikte mezhep sırrı ve gizlilik ön planda olduğu için, *Kitabu'l-Mecmu* ilk defa kendi inancından dönen biri olan Süleyman el-Adani tarafından Hıristiyanların desteği ile 1863 yılında Beyrut'ta yayımlanmış ve ondan sonra farklı dillere tercüme edilmiştir.³⁷⁴

c) İnanç Esasları

Nusayrîliğin inanç esasları diğer bâtinî gruplar gibi bâtinî tevil ve bâtinî akide üzerinde kurulmuştur. Ayrıntıları çok iyi bilinmeyen bu fırka III/IX. Yüzyılda İbnü'n-Nusayr tarafından ibtidaî bir şekilde ortaya konulmuştur. Aynı dönemde İbn Cündeb tarafından devam ettirilmiş, Cünbülâni tarafından tasavvufî yön verilerek

³⁶⁷ Bkz. Keser, *a.g.e.*, s. 41.

³⁶⁸“Ali b. Ebi Talib ezeldir, birdir, tektir, sameddir, parçalanamaz. O, gökyüzündeki gizli ilah, aynı zamanda da yeryüzünde imamdır. Bütün imamların imamıdır...”Turan, “Kitâbu'l-Mecmu'u'nun Tercümesi” Onikinci Sure, s. 16.

³⁶⁹ Bkz. Keser, *a.g.e.*, ss. 41-43.

³⁷⁰ Turan, “Kitâbu'l-Mecmu'u'nun Tercümesi” s. 5.

³⁷¹ Bkz. Keser, *a.g.e.*, s. 41; Uluçay, *a.g.e.*, s. 62.

³⁷² Bkz. Üzüm, İlyas, “Nusayrîlik” *DİA*, XXXIII/272.

³⁷³ Bkz. Turan, “Kitâbu'l-Mecmu'u'nun Tercümesi” s. 5; Keser, *a.g.e.*, s. 41.

³⁷⁴ Bkz. Keser, *a.g.e.*, s. 46.

zenginleştirilmiştir. Hasibi'nin ise seleflerinden aldığı mirası gözden geçirerek fırkanın inanç ve ibadet esaslarını tespit ettiği ve bunları yazılı bir şekle dönüştürdüğü ifade edilmektedir.³⁷⁵

Bir Alevî-Nusayrî yazarı olan Uluçay, bu fırkanın inanç esaslarını kısaca şu şekilde ifade etmektedir: “Alevilerin³⁷⁶ Kitabı Kur'an'ı Kerim'dir. Dinleri, İslam dinidir. Alevilerin mezhebi ise İslam mezhepleri arasında Hz. Cafer'i Sadık'ın ve hak olan 12 imamın mezhepleridir”.³⁷⁷ Fakat bu tanımla *Kitabu'l-Mecmu'*daki tanım arasında büyük çelişki olduğunu söylemek mümkün. Çünkü bu eserde geçen bilgiye göre bir Nusayrîye, “sen kimsin?” denildiği zaman, o da kendini şöyle tanımlamaktadır: “Ben Nusayrî dininden, Cündubî görüşünden, Cünbulânî tarikatından, Hasîbî mezhebenden, Cillî inancından, Meymunî fikhından olduğuma şahadet ederim”.³⁷⁸ “Ben şehâdet ederim ki Ali b. Ebû Tâlib'den başka ilâh, Muhammed Mahmûd'dan başka Hicâb, Selmân-ı Fârsî'den başka Bab yoktur”. İşte bu şekildeki şahadet fırkanın temel akidesini oluşturmaktadır. Burada Ali “ayn” Muhammed “mîm” Selman “sîn” harfleriyle ile simgelenmiştir.³⁷⁹

ca) Tanrı İnancı

Nusayrî anlayışına göre Tanrı, “nurların nurudur”. O, nurlar âlemi olan bâtın âlemde yaşamaktadır. Bu anlayışa göre, Tanrı nurdan olan bir varlıktır. Nusayrîlerin Tanrı için kullandıkları bir diğer kavram ise “mânâ"dır.³⁸⁰ Fakat Tanrı, bazen bâtın âlem olan nurlar âleminden zahir olan âlemde, insanlara insan şeklinde görünmekte olduğu

³⁷⁵ Bkz. İlyas, “Nusayrîlik” *DİA*, XXXIII/272.

³⁷⁶ Burada Alevilik, Nusayrîlikle aynı anlamda kullanılmıştır.

³⁷⁷ Uluçay, *a.g.e.*, s. 18.

³⁷⁸ Turan, “Kitâbu'l-Mecmu'u'nun Tercümesi” (Onbirinci Sure), s. 16.

³⁷⁹ Bkz. İlyas, “Nusayrîlik” *DİA*, XXXIII/272.

³⁸⁰ Buradaki nur kavramı ise Allah'ın sıfatlarından biri olan “Nur Alanur”dan alındığına işaret edilmiştir. Nusayrîlere göre, Âdem'in alnındaki nur devam ederek Abdulmutallib'e gelmiş buradan ikiye ayrılmıştır. Bunlardan bir parçası Hz. Peygamber'e, diğer bir parçası ise Hz. Ali'ye belirlemiştir. Hz. Ali'nin, Fatıma ile evlenmesi ile birlikte, onun “Nur Alannur” olduğu söylenmiştir. Bkz. Uluçay, *a.g.e.*, s. 15.

iddia edilmiştir. Onlara göre Tanrının insan suretinde olmasının asıl sebebi ise insanları doğru akideye yönlendirmesidir.³⁸¹

Nusayrî anlayışına göre Tanrı daha önce altı kere beşer şeklinde tezahür etmiş, yedincisi Hz. Muhammed döneminde Hz. Ali şeklinde tecelli etmiştir. Nusayrîlikte yedi devir olarak bilinen bu devirler, Adem, Nuh, Ya'kûb, Musa, Süleyman, İsmâ ve yedincisi Hz. Muhammed dönemlerini kapsamakta olup bu dönemlerde sırasıyla Hâbil, Şit, Yûsuf, Yûşa, Âsaf, Bâtıra (Petrus) ve Ali isimleriyle “hulûl” ettikleri nakledilmektedir.³⁸² Aslında Nusayrîler, ilk yediyi *Natîk* (konuşan) varlıklar ikinci yediyi *Samit* (susan) varlıklar olarak değerlendirmişlerdir.³⁸³ Fakat Ömer Uluçay; “Nusayrîlik inancında kesinlikle hulûl inancına yer yoktur”, bunu Nusayrîlik hakkında ileri sürülen bir iftira olduğunu söyleyerek “Allah’ın hiçbir şekilde cisimleştirilemez”³⁸⁴ olduğunu iddia etmiştir. Ancak *Kitabu'l-Mecmu*’un birçok yerinde şu ifadeler geçmektedir: “Ey Ali b. Ebî Tâlib! Ey her arzu edenin sevip dilediği! Ey ulûhiyeti ile ezeli olan! Ey bütün yaratılmışların aslı! Sen bizim gizli ilâhımız, açıkça imamımızsın”.³⁸⁵ “Ali b. Ebî Tâlib’den başka ilâh olmadığına şahadet ederim”.³⁸⁶ “Ey Ali, üstünlük sana aittir. Ey Ali, birlik sana aittir. Ey Ali mülk senindir. Ey Ali büyüklük sana aittir. Ey, Ali işaret sana aittir. Ey Ali itaat sana aittir. Ey Ali, sen şefaata edensin. Ey Ali yaratma gücü sana aittir. Ey Ali, sen her şeye kadirsin. Ey Ali, sen ‘Bakara Suresi’ sin. Aman senden ya Ali! Raza olduktan sonra azabından ve gazabından sana sığınırım. Mucize gösteren ve aciz bırakanla sana iman ettim. Ey Emîru’n-Nahl,³⁸⁷ acizlikten sen yücesin. Kalptan inanıyorum ki sen gizli ve görünensin. Dış görünüş bakımından sen imam, bâtinî olarak tanrı’sın”.³⁸⁸ Dolayısıyla *Kitabu'l-Mecmu*’uda geçen bu ifadelerin tamamı Allah Teala hakkında cisimleştirmeyi çağırıştırılmaktadır.

³⁸¹ Bkz. Keser, *a.g.e.*, s. 20.

³⁸² Bkz. İlyas, “Nusayrîlik” *DİA*, XXXIII/272.

³⁸³ Bkz. Keser, *a.g.e.*, s. 28.

³⁸⁴ Bkz. Uluçay, *a.g.e.*, s. 137.

³⁸⁵ Turan, “Kitâbu'l-Mecmu’u’nun Tercümesi” (İkinci Sure), s. 9.

³⁸⁶ Turan, “Kitâbu'l-Mecmu’u’nun Tercümesi” (Dördüncü Sure), s. 11.

³⁸⁷ Ali kast edilmektedir. Bkz. Turan, “Kitâbu'l-Mecmu’u’nun Tercümesi” (Beşinci Sure), s. 12.

³⁸⁸ Turan, “Kitâbu'l-Mecmu’u’nun Tercümesi” (Altıncı Sure), s. 13.

cb) Melek İnancı

Nusayrî inancına göre, meleklerin sayısı bilinemeyecek kadar fazladır. Arşın üstü Allah'a mahsustur. Onu sekiz melek taşımaktadır. Melekler nurdan yaratılmış parlak varlıklardır. Onların giydikleri elbiseler ise parlak ipekten oluşmaktadır. Nusayrî anlayışına göre vakti ile melek olan ve her biri bir gök mertebesini temsil eden “Beş yetim”³⁸⁹ vardır. Onlara göre, Hz. Ali'nin eşi (Fatır), çocukları Hasan ve Hüseyin birer melektirler.³⁹⁰

cc) Peygamberlik İnancı

Nusayrîlerin bir diğer temel özellikleri Peygamberlik konusundaki inanç esaslarıdır. Bu akideye göre, “mana” olarak isimlendirilen Tanrının yanında her zaman kendisinden bir parça olan ve bu sebepten ötürü “kutsal” sayılan “isim” ile bulunur ki İsim olarak belirlenen bu nurdan varlıklar da dünyaya “Peygamberler” şeklinde zuhur etmiştir.³⁹¹ Yani diğer bâtinî firkalarda olduğu gibi Nusayrîlikte de Peygamberler, yeryüzünde Tanrının nâsutî yönünü şekillendiren “Nurani” varlıklardır. Bu açıdan Peygamberler, gerçeklikleri yönüyle yemez, içmez, eşleriyle fizikî beraberlik kurmazlar. Nusayrî akidesine göre, Peygamber'in Tanrı ile ilişkisi parça-bütün şeklinde olup görünen ayrılığın ise sadece insanlar tarafından algılanan bir ayrılık olduğu ileri sürülmüştür.³⁹² Dolayısıyla Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar yüz yirmi dört bin³⁹³ ya da yüz bin Peygamber'in geldiğini ve bunların hepsinin temsilcisinin Hz. Muhammed olduğunu iddia etmişlerdir.³⁹⁴ Nusayrîlikte Hz. Muhammed'in, Hz. Ali'nin “natıkî” temsilcisi olduğu ifade edilmiştir. Bu akideye göre, Hz. Muhammed, Hz. Ali'nin bir parçası olduğundan dolayı onun sözleri Ali'nin sözleri, onun yaptıkları Ali'nin emirleridir. Çünkü Ali geceleri, Muhammed'e ne yapacağını öğretmekte ve Muhammed

³⁸⁹ Nusayrî anlayışına göre bu beş yetim Selman Farsî tarafından seçilmiş melekler olup bunların ismi ise “el-Mikdad bin el-Esved el-Kindi, Ebu Zerr el-Gifari, Abdullah bin Ravaha el-Ensari, Osman bin Mahzun en-Necaşi ve Kanber bin Kadan ed-Devsî”dir. Keser, *a.g.e.*, s. 33.

³⁹⁰ Bkz. İlyas, “Nusayrîlik” *DİA*, XXXIII/272.

³⁹¹ Bkz. Keser, *a.g.e.*, s. 26.

³⁹² Bkz. Keser, *a.g.e.*, s. 27.

³⁹³ Bu sayı *Kitâbu'l-Mecmu'u*'da geçmektedir. Bkz. Turan, (yedinci Sure), s. 13.

³⁹⁴ Bkz. İlyas, “Nusayrîlik” *DİA*, XXXIII/272.

de gündüzleri onu yapmaktadır. “Muhammed, Ali b. Ebî Tâlib’in Kitabı’dır, o konuşan *Kur’an’i Kerim*’dir”.³⁹⁵ Dolayısıyla Nusayrîler Hz. Muhammed’in, Hz. Ali tarafından görevlendirildiğini ve onun “ilahlığını” temsil ettiğini iddia etmektedirler. *Zira Kitabu’l-Mecmu*’da Hz. Ali’nin ilahlığıyla ilgili Hz. Peygambere isnad edilen iftira niteliğindeki delillere ulaşmak mümkündür.³⁹⁶

cd) Tenasüh İnancı

Tenasüh inancı, Nusayrî sisteminin en temel özelliklerinden biridir. Onlara göre, ölen insanın ruhu, bir başka bedene girerek yeniden dünyaya gelmektedir. Eğer ölen kişi, iyi biri (mümin bir Nusayrî) ise onun ruhu yedi devir geçirerek yıldızlar arasına yerini alacak, ölen kişi eğer inkârcı ya da eski hayatında kötü işleri işlemiş biri ise onun ruhu; “köpek, deve, katır, koyun” şeklinde yeni doğacak olup kâfirlerin ruhu ise Maymun ve kötü hayvanların bedenlerine girecektir. Fırkanın anlayışına göre bu devir, Mehdî el-Muntazar (ö. 260/874)³⁹⁷ ortaya çıkıncaya kadar devam etmekte olup ondan sonra Mehdî bu kötü ruhların hepsini yok edecektir.³⁹⁸

Yeniden bedenlenme ile ilgili, Ömer Uluçay şunları söylemektedir: “Biz Alevi-Nusayriler Reenkarnasyon’a yani yeniden bedenlenmenin olduğuna inanırız. Bu inancımızın Budizm veya Hindu inançlarla ilgisi yoktur, tamamen Kur’an kaynaklı bir inançtır.³⁹⁹ Zaten kaynağı Kur’an’dan veya sahih hadislerden almayan hiçbir inanca itibar etmeyiz. Ruhlarımız dünyaya tekâmül etmek için gelir. Asıl olan ruhtur. Allah’ın ahlakıyla ahlaklanan ve ona göre amelde bulunan ruhlar, Allah tarafından mükâfatlandırılarak tekâmül yolunda ilerletilir. Allah’ın emirlerine uymayanlar Allah

³⁹⁵ Keser, *a.g.e.*, s. 28.

³⁹⁶ Bkz. Turan, “Kitâbu’l-Mecmu’u’nun Tercümesi” (Altıncı Sure), s. 13.

³⁹⁷ Geniş bilgi için bkz. Öz. Mustafa, “Mehdî el-Muntazar”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII/376-377.

³⁹⁸ Bkz. İlyas, “Nusayrîlik” *DİA*, XXXIII/272.

³⁹⁹ Bu konu ile ilgili Kur’an-Kerim’den delil olarak şu ayetleri göstermektedir: Bkz. “De ki: Allah katında cezası bundan daha kötü olanları size haber vereyim mi? Onlar, Allah’ın lânetlediği ve gazabına uğrattığı, içlerinde maymunlar ve domuzlar çıkardığı kimseler ile şeytanlara tapan kimselerdir. İşte bunların yeri daha kötüdür ve onlar doğru yoldan daha çok sapmıştır.” el-Mide, 5/60; “Yasaklandıkları şeylerden vaz geçmeye yanaşmayınca da onlara aşağılık meymunlar olun dedik.” el-A’raf, 7/166; Onlar da şöyle derler: “Ey Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa da dirittin. Günahlarımızı kabullanıyoruz. Şimdi (bu ateşten) bir çıkış yolu var mı?”. Mü’min, 40/11.

tarafından cezalandırılarak daha alt seviyelere düşürülür.”⁴⁰⁰ Ona göre, yukarıdaki pragrafta, yerlerini dipnotta gösterdiğimiz ayetler Reenkarnasyon’a yani yeniden bedenlenmeye delalet etmektedir. Uluçay’a göre, Kur’an temelli olan bu akideyi, “Alevî-Nusayrî” din adamları yüzyıllardır dile getirmiş, ancak buna rağmen haksız yere ithamlara maruz kalmışlardır.⁴⁰¹ Dolayısıyla Nusayrilik kültüründe bu akidelerinden ötürü, çok sayıda yeniden doğuş öyküsü yer almakta ve birçok insanın önceki hayatından söz ettiği söylenmektedir.⁴⁰²

Nusayrîler bu inançlarını, Kur’an temelli olduğunu iddia etmiş olsalar da, Kur’an-Kerim’de sadece “nesh”⁴⁰³ kelimesinin dışında, tenasüh ile ilgili ifadelerin yer almadığı bilinmektedir.⁴⁰⁴ Ayrıca Nusayrîler, Kur’an-Kerim’de geçen bazı ayetleri⁴⁰⁵ ve 393. dipnotta da gösterdiğimiz ayetlerin mealini Reenkarnasyon inancı için kendilerine delil olarak gösterebilirler de, aslında bu ayetlerin Reenkarnasyon’a delalet etmediği, baktığımız Kur’an tefsirlerinde yer almıştır.⁴⁰⁶

Nusayrilikle ilgili olarak İbn Teymiyye’nin görüşlerine gelecek olursak, onun bâtinî grupların, özellikle Nusayrî “zındıklarının” ve Nusayrî “cahillerinin” işlerinin nakle (Kur’an’a) dil uzatmaktan ve bunların maharetli (bilgin) insanların yaptıklarının da risâlete dil uzatıp kendi görüşlerini yaymaktan başka bir şey olmadığını söyleyerek eleştirdiğini görmekteyiz. Ona göre, bu anlayışı ilk defa ortaya atan kişinin de “Yahudi asıllı olan Abdullah İbn Sebe”den başkası değildir.⁴⁰⁷ İbn Teymiyye, adı geçen fırka mensuplarını, her ne kadar “iyi” iş yaptıklarını zannetseler bile, bunlar zındıklıkta ve cahillikte benzerleri olmayanlar olarak nitelemektedir. Aslında İbn Teymiyye, Nusayrîler ve İsmâîlî’ler arasında, İslam şeriatına bağlı olanlarının bulunduğunu

⁴⁰⁰ Uluçay, *a.g.e.*, s. 138.

⁴⁰¹ Bkz. Uluçay, *a.g.e.*, s. 139.

⁴⁰² Bkz. İlyas, “Nusayrilik” *DİA*, XXXIII/272.

⁴⁰³ Nesh, kelimesinin geçtiği ayetle ilgili bkz. el-Bakara, 2/106.

⁴⁰⁴ Bkz. Yitik, “a.g.m.”, *DİA*, XXXX/ 441.

⁴⁰⁵ Bkz. el-Maide, 5/60; el-A’raf, 7/166; Mü’min, 40/11.

⁴⁰⁶ Bkz. Şimşek, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, Beyan Yay. İstanbul 2012, II/72-73; IV/374-375; Ebul’l-A’lâ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, çev. Komisyon, İnsan Yay., 2. Baskı, c. 5, 5/134-135.

⁴⁰⁷ Bkz. İbn Teymiyye, *Külliyat*, IV/102-103.

söylemiştir.⁴⁰⁸ Ancak bu kişilerin özelliklerinden açıkça söz etmemiş olsa da bu düşüncesinde onun Şiâ-i Ülâ⁴⁰⁹ (Ehli-Beyt) taraftarlarını yani bâtinî ilme inanmayanları kast ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü İbn Teymiyye, bâtinî ilme inanan herkesi Müslümanların, Hıristiyanların ve Yahudilerin ittifakı ile “kafir” hükmünde olduğunu söylemiş⁴¹⁰ ve bâtin ilmine inananları sert bir dille eleştirmiştir.⁴¹¹

İbn Teymiyye'nin Gulât-Şiâ fırkalarından olan Nusayrîlere ve Dürzîlere bu kadar sert tepkisinin altında yatan nedenlerin başında, bu fırkaların Müslümanlara karşı Haçlı seferlerine destek verdiklerini söylemek mümkündür. Hatta adı geçen fırkaların bu faaliyetlerinden dolayı onun düşmanlık derecesini daha çok şiddetlendirdiğini söyleyebiliriz.⁴¹² Ayrıca İbn Teymiyye, bu fırka mensuplarının İslam şeriatının emirlerine uymadıkları takdirde öldürülmelerine hiçbir sakınca görmemiş ve mallarının ganimet olarak alınması hususunda da açıkça fetvâ vermiş⁴¹³ ve onları “hulûlcülükle” suçlamıştır.⁴¹⁴ Çünkü ona göre bâtinî fırkalar (Nusayrîler), Kur'an'ı Kerim ayetlerinin bâtinî anlamı olduğunu söyleyerek kendilerine göre bir din oluşturmuşlardır.⁴¹⁵ Yani İbn Teymiyye, adı geçen fırkaların, “Allah haçtır” Yahudiler, Hıristiyanlar ve Mecusîler hak üzeredirler” akidesine inandıklarını iddia etmiştir. Dolayısıyla ona göre, Nusayrîler, Dürzîler, İsmâili'ler, Karmâtîler ve bunlara benzeyen diğer bâtinî fırkalar zındıkların en kötüleridirler.⁴¹⁶

İbn Teymiyye'nin, Nusayrîler hakkında bu gibi fetvâları sonucunda, mezkûr fırka taraftarlarının akidelerini değiştirmeleri hususunda, dönemin halifeleri ve iktidarları tarafından zorlandıkları ve aynı şekilde Nusayrî köylerinde cami yapılması emrinin verildiği bilinmektedir. Yine 1317 yılında meydana gelen Nusayrî Mehdi

⁴⁰⁸ Bkz. İbn Teymiyye, *Külliyat*, II/210.

⁴⁰⁹ Bkz. İbn Teymiyye, Takiyüddin, *Mecmûü'l-Fetâvâ*, XIII/34.

⁴¹⁰ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-Kübra*, III/ 495.

⁴¹¹ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-Kübra*, III/ 503.

⁴¹² Bkz. İbn Teymiyye, *Külliyat*, I/23,51,59.

⁴¹³ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-Kübra*, III/ 514.

⁴¹⁴ Bkz. İbn Teymiyye, *Külliyat*, II/152-153.

⁴¹⁵ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-Kübra*, III/503 ;İbn Teymiyye, *Külliyat*, II/103.

⁴¹⁶ Bkz. İbn Teymiyye, *Külliyat*, IV/394.

ayaklanmasının ardından Memlûk Sultan Nasır Muhammed bin Kılâvun'un fırka mensuplarının öldürülmelerini emrettiği ve bu emir neticesinde yaklaşık 20.000 Nusayrî'nin öldürüldüğü ilgili kaynaklarda kaydedilmektedir.⁴¹⁷

Günümüzdeki Nusayrîler kendilerine büyük ithamlarda bulunulduğunu ve haksızlıklar yapıldığını iddia etmektedirler. Uluçay'a göre, konu ile ilgili yukarıda zikrettiğimiz fetvalar, diğer fırkalar tarafından Nusayrîler aleyhine siyasi propaganda amaçlı olarak kullanılmıştır. Ona göre, Alevi-Nusayrîler hakkında yalanlarda ve ithamlarda bulunanların baş müsebbibi olarak *Fıraku'ş-Şia*'nın yazarı en-Nevbahti ile Dürzîler'den olan ve *Risaletü'd-Damga fi-Redd ala'n-Nusayri*'nin yazarı Hamza b. Ali ve sert fetvaları ve eleştirileriyle bilinen İbn Teymiyye gelmektedir.⁴¹⁸

Uluçay'ın da işaret ettiği gibi aslında, Nusayriler hakkında sert fetvaları ve görüşleri sadece İbn Teymiyye serdetmemiştir. Hamza bi Ali'nin, Nusayriler hakkında yazdığı risalesinde mezkûr fırkayı en az İbn Teymiyye kadar sert bir şekilde eleştirdiği görülmektedir.⁴¹⁹

Dolayısıyla sonuç olarak İbn Teymiyye'nin, gûlât fırkaları hakkında sert ve aşırı fetvalar verdiği görülmektedir. Ancak bu fırkaların da akidevi konularda, konumuzun başından beri gördüğümüz gibi, tevhid dini olan İslâm dininin apaçık esaslarına aykırı birçok düşüncenin mevcut olduğu görülmektedir.

5- Dürzîlik

Dürzîlik, Fâtımî halifesi el-Hâkim bi-Emrillah (386-411/996-1021) döneminde İsmâiliyye fırkasından ayrılarak Hâkim'in ilâhlığını kabul eden, mezhep sınırlarını başkalarına söylemeyen ve günümüze kadar da gelen bir fırkanın ismidir.⁴²⁰

Dürzîler, Muhammed b. İsmail Neştekin ed-Derezî (411/1020)'yi⁴²¹ dinden çıkmış bir mülhit olarak gördükleri için, Dürzî ve ed-Durûz ismini hoş karşılamamışlardır.⁴²² Çünkü bu

⁴¹⁷ Bkz. Şenzeybek, Ayteken, "Suriye'de Dürzi-Nusyari-İsmaili ve Sünni İlişkileri", e-makâlât Mezhepler Araştırmaları, 2013, VI/2, ss. 477-478.

⁴¹⁸ Bkz. Uluçay, *a.g.e.*, ss. 133-134.

⁴¹⁹ Bkz. Şenzeybek, "Suriye'de Dürzi-Nusyari-İsmaili ve Sünni İlişkileri", ss. 473-474.

⁴²⁰ Bkz. Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, s.116; Onat vd., *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 269.

adlandırmayı kendilerine hakaret olarak görmüşler ve kendilerini “birleyenler” manasına gelen “Muvahhidler”⁴²³ diye isimlendirmişlerdir.⁴²⁴

a) el-Hâkim bi-Emrillah

Esas adı Ebû Ali Mansûr olan el-Hâkim bi- Emrillah,⁴²⁵375/985 senesinde Kahire’de hilâfet sarayında doğmuştur.⁴²⁶ Fatimî Devletinin altıncı halifesidir.⁴²⁷ Büyük kardeşi olan Muhammed’in erken ölümünden ötürü babası tarafından ölen kardeşinin yerine veliaht olarak tayin edilmiştir. Babası el-Aziz Billah’ın da 386/996 yılında Suriye’nin Bilbis şehrinde vefat etmesi üzerine aynı günde babasının yerinde hilâfet makamına getirilmiştir. el-Hâkim bi-Emrillah lakabı da ona babası tarafından verilmiştir. el-Hâkim bi-Emrillah, 11,5 yaşındayken halifelik makamına seçilmiştir.⁴²⁸ O, ulûhiyet iddiasına bulunduktan sonra kendisine “el-Hâkim bi-Emrih” ismini verdiği nakledilmiştir.⁴²⁹

Fâtımî Devleti’nin altıncı halifesi olan el-Hâkim bi-Emrillah, 27 Şevval 411 (13 Şubat 1021)’de, hilafetinin yirmi beşinci yılında, 36 yaşında Mukattam Dağında, kardeşi Sittü’l-Mülk tarafından el-Hâkim’in yanındaki kölelerinden biri vasıtası ile öldürüldüğü nakledilmektedir.⁴³⁰

el-Hâkim’in kişiliği, hareketleri ve davranışlarında tutarsız ve çelişkili biri olduğu ifade edilmiştir. Buna göre onun, sert mizaçlı, merhametsiz, insanları öldürmekten, eziyet vermekten zevk alan ve kendisine öğüt edenlere kötülük ve zulümle

⁴²¹ Geniş bilgi için bkz. Şenzeybek, , *a.g.e.*, ss. 100-110.

⁴²² Bkz. Onat vd., *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 269.

⁴²³ “Muvahhid” kelimesi Müslümanların ibadet ettiği Tevhit anlamında değildir. Burada kastedilen mana el-Hâkim bi-Emrillah’ın birleşmesindeki samimiyet anlamındadır. Bkz. Şenzeybek, Aytakin, “Başlangıçtan Günümüze Dürzilik” *SÜİF. Dergisi* 2011, sy: 31, XXXI/180.

⁴²⁴ Bkz. Şenzeybek, “Başlangıçtan Günümüze Dürzilik”, XXXI/180.

⁴²⁵ Geniş bilgi için bkz. Şenzeybek, , *a.g.e.*, ss. 54-86

⁴²⁶ Bkz. Onat vd., *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 270.

⁴²⁷ Bkz. Şenzeybek, *a.g.e.*, s. 53.

⁴²⁸ Bkz. İbn Kesîr, İmadü’-Din Ebi’l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve’n-Nihâye fi’t-Tarih*, Kahire 1966, 11/320.

⁴²⁹ Bkz. Şenzeybek, , *a.g.e.*, ss. 54-55

⁴³⁰ Bkz. Şenzeybek, , *a.g.e.*, s. 79; Onat vd., *İslâm Mezhepleri Tarihi*, ss.271-272; Öz, Mustafa, “Hâkim bi-Emrillah”, *DİA*, XV/200.

karşılık veren bir yapıya sahip olduğu bildirilmiştir. Onun, bazen son derece eli açık biri ve bazen de çok cimri biri olduğu söylenmektedir.⁴³¹ Bu nedenlerden dolayı bazı tarihçiler tarafından ona “deli” denildiği de nakledilmiştir.⁴³²

el-Hâkim bi-Emrillah’ın, dengesiz bir halife olduğu konusu, günümüzdeki yazarlar tarafından da nakledilmektedir.⁴³³ Aslında onun bu değişik yapısını ve karakterini anlamak için, halifelik dönemindeki dört devreyi iyi analiz etmek gerekir.⁴³⁴ Bu dört devre şöyle nakledilmektedir: “1-Vesayet altında bulunduğu ilk devre. Bercevân’ın katledildiği zamana kadar devam eder (H. 386-390). 2- Ergenlik çağına girdiği ve devlet yönetimini ele geçirmeye başladığı H. 390-395 arasındaki ikinci devre. 3-H. 395-401 arasındaki üçüncü devre. 4-H. 401-411 yılları arasındaki dördüncü devre”.⁴³⁵

Nakledilen bilgiye göre, el-Hâkim’in vesayet altında bulunduğu h. 386-390 yıllar arasındaki birinci devrede devlet üzerinde hiçbir etkisi olmamıştır. Çünkü bu devrede devlet adamlarının kendi aralarında koltuk mücadelesi derdine düştükleri bilinmektedir.⁴³⁶

İkinci devre h. 390-395 yıllar arasındır. Bu devrede el-Hâkim bi-Emrillah, ergenlik çağında olmasına rağmen çevresine otoritesini tam olarak oturtmaya çalıştığı bir dönemdir. Bu dönemde el-Hâkim bi-Emrillah’ın, otoritesini tesis etmek için birçok devlet adamını ve kabile reislerini öldürttüğü söylenmektedir. Üstelik bu devrede Sünnilere ve Hıristiyanlara karşı birçok kötülük ve zulüm ettiği de nakledilmektedir.⁴³⁷

---

⁴³¹ Bkz. Öz, Mustafa, “Hâkim bi-Emrillah”, *DİA*, İstanbul 1997, XV/199.

⁴³² Bkz. Onat vd., *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 270.

⁴³³ Bkz. Şenzeybek, *a.g.e.*, ss. 64-79; Onat vd., *İslâm Mezhepleri Tarihi*, ss. 270-272; Öz, Mustafa, “Hâkim bi-Emrillah”, *DİA*, XV/199-200;

⁴³⁴ Bkz. Şenzeybek, *a.g.e.*, s. 64.

⁴³⁵ Şenzeybek, *a.g.e.*, s. 64.

⁴³⁶ Bkz. Şenzeybek, *a.g.e.*, s. 64.

⁴³⁷ Geniş bilgi için bkz. Şenzeybek, *a.g.e.*, ss. 65-72.

el-Hâkim bi-Emrillah'ın, bu dönemde Sünni ve Hıristiyanlara karşı çok acımasız politikalar uygulamasının nedeni ise, İsmâiliye fırkasının akidelerine aşırı derece bağlılığından kaynaklandığı ifade edilmektedir.⁴³⁸

el-Hâkim'in h.396–401 yılları arasında, Sünnilere karşı sert tavırlarını ve taassup güden politikasını değiştirdiği, Yahûdî ve Hıristiyanlara karşı ise daha sert bir politika uyguladığı ve çok zulüm ettiği görülmüştür. el-Hâkim'in, Sünnilere karşı yumuşak politika yürütmesinin, Sünnilerin ayaklanmaları ve ona karşı savaşan düşman tarafına geçmelerinden dolayı duyduğu endişe nedeniyle olup sert tutumunun değişmesi böyle bir mecburiyet sonucu ortaya çıkmıştır.⁴³⁹

el-Hâkim bi-Emrillah'ın, üçüncü devrede olduğu gibi h. 401-411 yıllar arasında da çelişik ve karışık politikalarını devam ettirdiği görünmüştür. Fakat bu devrenin sonlarına doğru onun Yahudi ve Hıristiyanlara karşı da politikasını değiştirdiği nakledilmiştir.⁴⁴⁰

el-Hâkim'in halifelik yaptığı yıllar çelişik ve karışık bir dönem olmasına rağmen, kültürel manada çeşitli mimarı eserlerin inşa edildiği ve müesseselerin kurulduğu bir dönem olduğu rivayet edilir. Yine o dönemde “Hâkim Camii” diye anılan cami, ibadet etmeleri için halka açılmıştır. Nil kıyısında Maks mevkiinde ve Râşide'de bulunan camiler de bu dönemin diğer önemli mimari eserleri arasında sayılır.⁴⁴¹

b) Tanrı İnancı

Dürzîler'e göre “tevhid akidesi” Dürzî inancının temelini oluşturmaktadır.⁴⁴² Bu konu ile ilgili risalelerde şu ifadeler geçmektedir: “Tevhid, bir olandan Muvahhitlere bir hibedir.”⁴⁴³ “Hakikati bilmek Mevlâna'yı (el-Hâkim)i tevhid etmektir.”⁴⁴⁴ Rüşt

⁴³⁸ Bkz. Hasan, İbrahim Hasan, *Tarihu'd-Devleti'l-Fâtumîyye fi'l-Mağrib ve Mısr ve Suriye ve Bilâdi'l-Ğarb*, Kahire 1981, s.165.

⁴³⁹ Bkz. Şenzeybek, *a.g.e.*, ss. 70-71.

⁴⁴⁰ Geniş bilgi için bkz. Şenzeybek, *a.g.e.*, ss. 72-79.

⁴⁴¹ Bkz. Öz, Mustafa, “Hâkim bi-Emrillah”, *DİA*, XV/200.

⁴⁴² Bkz. Şenzeybek, *a.g.e.*, s.141.

⁴⁴³ Hamza b. Ali vd., “er-Risâletü'ş-Şâfiye li-Nüfûsi'l-Muvahhidîn el-Mümerriidâti li-Kulûbi'l-Mukassırîn el-Cahidîn (eş-Şâfiye li-Nüsûsi'l-Muvahhidîn)”, 58/460.

(olgunluk) ve te'yid, tevhidin tecridini öğrenmekle ve bilmekle sağlanabilir.⁴⁴⁵ Fakat onların anlayışına göre tevhide inanmak ise el-Hâkim bi-Emrillah'ı, Allah'ın "Hicabı"⁴⁴⁶ olarak görmek ve onu "İlah" olarak kabul etmektir.⁴⁴⁷

Dürzîler'in inancına göre, iki kısım Tanrı tasavvuru bulunmaktadır. Bunlardan birincisi lâhûtî yönü olan varlık, ikincisi nâsutî yönü olan varlıktır. Lâhûtî Tanrı, hiçbir şeye benzemeyen, idrak edilemeyen, bütün kemal sıfatlara sahip olan, her şeyi var eden, zaman ve mekandan münezze olan ve hiçbir benzeri ve dengi olmayan yüce bir varlıktır.⁴⁴⁸

Nâsûtî ise, Tanrının cismanî âlemde insanlara tecelli ederek görüldüğü yönüdür. Tanrı lâhûtî yönünü, insanlara bu şekilde bildirmiştir. Çünkü Tanrının lâhûtî yönünü insanoğlu idrak edemezdi. Onun için Tanrı insanoğluna tecelli ederek lâhûtî hakkındaki bilgileri bizzat kendisi vermiştir.⁴⁴⁹

Dürzîlere göre tevhid akidesi, Muvahhidler için farzdır.⁴⁵⁰ "Ben tevhidin talep etmenin arif müminlere bir farz olduğunu, en önemli farz, en büyük şeref ve âlemlerin ilahının emrini kabul etmek olduğunu söylüyorum."⁴⁵¹ "Nimetleri yüce olan Mevla'yı tevhid etmek farz kılınan şeylerin ilki, dinlerin gerçeğidir."⁴⁵² İşte bu sebepten dolayı onlar kendilerini "el-Muvahhidûn"⁴⁵³ ve "Ehl-i Tevhid"⁴⁵⁴ olarak adlandırmışlardır.⁴⁵⁵

⁴⁴⁴ Resâilü'l-Hikme, *Misâku'u-Nisâ*, 8/70.

⁴⁴⁵ Bkz. Hamza b. Ali vd., "el-Mevsûme bi İzâhi't-Tevhid, Limen Tenebbehe min Sünneti'l-Ğafleti ve 'Arafê'l-Hakka ve Ebsarahû ve İsabâti'l-Hucce bi-Burhâni'd-Dîn, ve'r-Redd'alâ men Eşrake bi'l-Bâri ve Şekke fihi ve Cehade'l-Hakka ve Elhade ve Enkera (İzâhu't-Tevhid)", *Resâilü'l-Hikme*, Dâr li-Evli'l-Ma'rife, Beyrut 1986, 74/ 656.

⁴⁴⁶ "Hicab ise Tanrının Lâhûtunu gizlediği yer anlamına gelir". Şenzeybek, *a.g.e.*, s. 141, (dipnot, 6)

⁴⁴⁷ Geniş bilgi için bkz. Şenzeybek, *Dürzîlik*, s.142; Şenzeybek, "Başlangıçtan Günümüze Dürzîlik", XXXI/180.

⁴⁴⁸ Bkz. Şenzeybek, *a.g.e.*, s. 146.

⁴⁴⁹ Bkz. Şenzeybek, *a.g.e.*, s. 147.

⁴⁵⁰ Bkz. Şenzeybek, *a.g.e.*, s. 142.

⁴⁵¹ Resâilü'l-Hikme, *İzâhu't-Tevhid*, 74/ 657; Şenzeybek, *a.g.e.*, s. 142.

⁴⁵² Resâilü'l-Hikme, *eş-Şâfiye li-Nüfûsi'l-Muvahhidîn*, 58/454; Şenzeybek, *a.g.e.*, s. 142.

⁴⁵³ el-Muvahhidûn için bkz. "el-Mvsûme bi Risâleti'ş-Şemâ (Risâletü'ş-Şem'a)", 38/279.

⁴⁵⁴ ehlü't-Tevhid için bkz. Hamza b. Ali vd., "el-Kitâbü'l-Ma'rûf bi'n-Nakzî'l-Hafiyi ve kad Rufî'a ile'l-Hazreti el-Lâhûtîyye (en-Nazû'l-Hafiyi)", 6/61.

⁴⁵⁵ Bkz. Şenzeybek, *a.g.e.*, s. 142.

Dürzî tevhid akidesinin temeli ise “Mevlana’yı” tevhid etmek onun prensiplerine bağlı kalmak ve ona sadakat göstermektir. Bunları yapan “Muhavahhidler” ise ebedi sevaba ve sonsuza ulaşmaktadırlar. Bu konuda gösterilecek olan bir kusurla da sonsuza kadar cezada, utançta ve kötü bir dönüş yerinde kalacaklardır.⁴⁵⁶

Mezkûr fırkanın anlayışına göre Tanrı, el-Hâkim bi-Emrillah’a tecelli⁴⁵⁷ etmiştir. Bu tecelli ise tevhidin en belirgin şekilde ortaya çıktığı bir devirdir. Bu nedenle de şimdiye kadar ortaya çıkmış olan zemmedilmiş şeriatların hükümleri, bu tevhidî gerçeklerle hükümsüz kılınmıştır.⁴⁵⁸ Tanrının son tecellisi olan el-Hâkim bi-Emrillah ortaya çıktığına göre; Dürzî akidesi dışındaki şeriatların hükümleri ortadan kalkmış bulunmaktadır.⁴⁵⁹

Dürzî Tanrı tasavvurunda en önemli inanç ise tecelli akidesidir. Bu akideye iman edenlere “Muvahhidler” denilmiştir. Bu akideyi inkâr etmiş olanlar ise Allah’ın kendisini ve bilgisini inkâr etmiş olmaktadır. Bundan dolayı tecelli konusu Dürzîler için en önemli inanç unsuru haline gelmiştir. Dürzî inancındaki tecelli prensibinin ise derin felsefi esaslara dayandığı söylenmektedir.⁴⁶⁰ Çünkü *Resâilü’l-Hikme*’de, Dürzî akidesine göre Tanrı’nın lâhûtî ve nâsûtî yönünün özellikleri bir birinden ayrı olarak gösterilmiş olmasına rağmen, her iki yönün aynıyeti üzerinde de vurgu yapılmıştır. Bu nedenle, bu anlayışa göre, yeryüzünde kendisine tecelli edilen nâsûtî suretler, bizzat lâhûtî Tanrı’nın kendisidir.⁴⁶¹

Tanrı’nın insan suretine girdiğini kabul eden Dürzîler, bu anlayışlarını Kur’an’a dayandırarak Allah’ın Hz. Musa’ya bir ağaçtan seslendiğini⁴⁶² kendi akideleriyle karşılaştırmak suretiyle milyonlarca insanı yöneten el-Hâkim bi-Emrillah’ın taş ve

⁴⁵⁶ Bkz. Şenzeybek, *a.g.e.*, ss. 142-143.

⁴⁵⁷ Dürzî tevhidi inancına göre, “İlahi tecelli, ilahi zatın idrakten ve sınırsızlıktan görünürlüğü, marifet ve varlığa intikal etmesi demektir.” Şenzeybek, *a.g.e.*, s. 148.

⁴⁵⁸ Bkz. Şenzeybek, *a.g.e.*, s. 143.

⁴⁵⁹ Bkz. “*Resâilü’l-Brlâğ ve’n-Nihâye fî’t-Tevhid ilâ Kâffeti’l-Muvahhidine’l-Müteberriîn mine’t-Tevhîd (el-Belâğ ve’n-Nihâye)*”, 9/74.

⁴⁶⁰ Bkz. Şenzeybek, *a.g.e.*, s. 149.

⁴⁶¹ Bkz. Şenzeybek, *a.g.e.*, s. 147.

⁴⁶² el-Kasas, 28/30.

ağaçtan daha üstün olduğunu, buna göre Tanrının ona tecelli etmesinin ve ona perdelenmesinin daha makbul olduğunu savunmuşlardır. Dolayısıyla Tanrının diliyle konuşarak O'nun kudretini izhar etmeye en uygun varlığın el-Hâkim bi-Emrillah olduğunu iddia etmişlerdir. Durum böyleyken Dürzîlere göre el-Hâkim'in sözünü duyan biri, "Tanrı şöyle buyurdu" diyebilir. Fakat Hz. Musa'nın ağaçtan duyduğu ses için bu ifadeyi kullanmak mümkün değildir. Çünkü duyan ve düşünen bir varlık duymayan ve düşüneyemeyen bir varlıktan daha üstün, perdelenmeye ve tecelli edilmeye daha lâyıktır. Onlara göre diğer din mensupları ise cansız ve mevcut olmayan varlıklara ibadet etmektedirler.⁴⁶³

Aslında Gûlât-i Şiâ'nin, diğer bâtinî fırkaları gibi Dürzî Tanrı tasavvurunda da felsefî yöntemlerin daha çok kullanıldığı bilinmektedir. Çünkü Dürzî Tanrı akidesine göre "Tanrı'nın bir zıddı yoktur. Tanrı eşi, benzeri ve dengi olmayandır. Zıtlık ise sadece şekil ve benzerlik içindir. Oysa Tanrı, şekil ve benzerlikten münezzehtir. O, kendisinden başka ma'bud olmayan, illetlerin illetine illet olandır. O'nun cismanîler arasında bir benzeri, cismanîler arasında bir zıddı, ruhanîler arasında bir dengi nefsanîler arasında bir eşi nuranîler arasında bir mukamı yoktur"⁴⁶⁴ demekle beraber onlar şu ifadeleri de serdetmişlerdir: "Tanrının tecelli ettiği suret Tanrı değildir. Fakat Tanrı suretten başka bir şey de değildir."⁴⁶⁵

c) Ahiret İnancı

Ahiret günü, Dürzîlerde kıyamet günü olarak bilinmektedir. Çünkü ruhların ölümü ya da dirilmesi diye bir şey söz konusu değildir. Kıyamet günü ise ruhların en üst dereceye ulaşmış farklı gömleklere intikali ve geçişinin son bulması demektir. İlahî irade tarafından, kötülüğün bütünüyle yok edileceği bir vakit gelmelidir. Bu vakitte adalet ve eşitlik yeryüzünde hâkim olacaktır. İyilik, kötülük üzerine galip gelecektir. İşte bu gelecek olan, yeniden diriliş günüdür. Bizim yaşadığımız dönem ise hakikatin hâkim olacağı ve adaletin kurulacağı bu güne hazırlık yapmak ve yolunu açmaktır. Kıyamet

⁴⁶³ Bkz. Öz, Mutafa, "Dürzîlik", *DİA*, İstanbul 1994, X/40.

⁴⁶⁴ Resâilü'l-Hikme, *el-Belâğ ve'n-Nihâye*, 9/75; Şenzeybek, *a.g.e.*, s. 148.

⁴⁶⁵ Şenzeybek, *a.g.e.*, s. 154.

günü veya diriliş günü sonrası, ulaşılabacak mutluluk ilahî bilginin kendisidir. Buna göre, cennet ilahî bilgi, cehennem ise cehalettir.⁴⁶⁶

Dürzî inancına göre, el-Hâkim bi-Emrillah'ın ilâhlığına iman eden Muvahhidler ise “ahiretin ilkeleri” olarak nitelendirilmiştirler.⁴⁶⁷ Bu akideye göre, dünyayı el-Hâkim bi-Emrillah yok edecektir.⁴⁶⁸ Aslında Dürzî inancına göre cismanî âlem iki döneme ayrılmıştır. Birincisi dünya devirleri ikincisi ise ahiret devirleridir.⁴⁶⁹

Dünya devirleri, Tanrı'nın el-Aliyy⁴⁷⁰ şeklindeki tecellisiyle başlamış ve el-Bâr⁴⁷¹ tecellisinin gaybete girmesiyle bitmiştir. Bu anlayışa göre Tanrı'nın dünya devirleri içerisinde toplam olarak 71 kere tecelli gerçekleştirdiği anlamına gelecektir. Ahiret devri ise iki döneme ayrılmıştır. Birincisi, Tanrı'nın el-Hâkim bi-Emrillah tecellisi ile başlayan ve kıyametin gerçekleşmesi ile biten dönem. İkincisi kıyamet dönemi ise Tanrının kıyamet gününde ikinci kere el-Hâkim bi-Emrillah'a tecellisi olup bu tecellinin sonsuza kadar devam edeceği düşüncesi de fırka mensupları tarafından akide haline getirilmiştir.⁴⁷² Dolayısıyla Şiâ'nin bunun gibi aşırı teville giden fırkalarına karşı; Hanbelî mezhebine mensup olan ve “Selefilîği” tavizsiz olarak savunan⁴⁷³ İbn Teymiyye, bunları çok sert bir dille eleştirmiş ve bunlar hakkında çok ağır fetvalar vermiştir.

İbn Teymiyye'ye göre Hâkim bi-Emrillah, Dürzî uşağı olan Anûşkîn ed-Dürzî'yi,⁴⁷⁴ Suriye'deki Teymullâh b. Sa'lebe bölgesine göndermiş, Anûştekin bu bölge halkını saptırmak suretiyle İslâm dininden uzaklaştırmaya çalışarak Hâkim bi-

⁴⁶⁶ Bkz. Onat vd., *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 287.

⁴⁶⁷ Bkz. Şenzeybek, , *a.g.e.*, s. 441.

⁴⁶⁸ Bkz. Hama b. Ali vd., *Risâletu Benî Ebî Hımâr*, 44/341.

⁴⁶⁹ Bkz. Şenzeybek, *a.g.e.*, s. 441.

⁴⁷⁰ “Tanrının el-Aliyy zuhuru, İsmaili setr devri imamlarından Ahmed er-Radi'nin oğlu İmam Hüseyin el-Vefî suretinde gerçekleşmiştir. Konumunu yüceltmek gayesiyle el-Aliyy olarak lakaplandırılmıştır...” Şenzeybek, *a.g.e.*, s. 201.

⁴⁷¹ “el-Bâr, Tanrı'nın Mevlâna Şantil zamanındaki nâsûtî, beşeri tecellisinin ismidir...” Şenzeybek, *a.g.e.*, s. 184.

⁴⁷² Bkz. Şenzeybek, *a.g.e.*, ss. 441-442.

⁴⁷³ Bkz. Koca, “İbn Teymiyye”, *DİA*, XX/393.

⁴⁷⁴ Yalnız bu isim, İbn Teymiyye'nin eserinde ise Neştekin olarak bildirilmiştir. Bkz. İbn Teymiyye, *el-Fetva'l-Kübra*, thk. M. Abdülkadir Ata-Mustafa, Beyrut 1987, III/ 513.

Emrillah'ın da ilah olduğunu insanların zihnine yerleştirmek için çabalamıştır.⁴⁷⁵ Artık bu fırkaya ve bu düşünceye inanan kişiler tarafından İslâm esasları te'vil edilmek suretiyle şöyle denilmiştir: “beş vakit namaz ise, “Mevlâna'yı sevmektir.”⁴⁷⁶ “Oruç ise, kalplarınızı Mevlâna'nın tevhidi ile korumanızdır.”⁴⁷⁷ “Hacca gitmek ise Mevlâna'yı tevhid etmektir.”⁴⁷⁸ “Cihad ise Mevlâna'yı tevhid ederek onun için harcanan çaba ve istektir.”⁴⁷⁹ Üstelik Mezkûr fırka mensupları, kendilerini “Tevhid ehli” ve davetlerini de “Da'vetü't-Tevhid” olarak adlandırmışlardır.⁴⁸⁰

İbn Teymiyye'ye göre diğer aşırı Şîâ fırkaları gibi, Dürzîlerin de akidesinin temelini Aristo felsefesi oluşturmaktadır. Çünkü ilk defa Aristo, “varlık birdir” sözünü ret etmiştir. Bunun üzerine “hulûl ve ittihad” düşünceleri ortaya atılmıştır. İslam âleminde de bu gibi düşünceler ilk olarak Halife Me'mûn döneminde ortaya atılarak tartışılmaya başlanmıştır. İslâm âlemi içerisinde yaşayan bazı “sapık” fırkalar da bu düşünceleri benimseyerek kabul etmişlerdir. Meselâ, Dürzîler, “Allah'ın, bir “Lâhût yönü ve bir de nâsût” yönü olduğunu söyleyerek el-Hâkim bi-Emrillah'ın “Tanrının nâsûtî” yönü olduğunu iddia etmişlerdir.⁴⁸¹

Bazı görüşlerinde İbn Teymiyye, Dürzîlerin, Hıristiyanlar gibi Tanrının belli kimselerde hulûl ettiğine inandıklarını, bu görüşleri ile da mutlak hulûlcûler (Tanrının her şeye hulûl ettiğini)den ayırdıklarını söylemektedir.⁴⁸² Ancak İbn Teymiyye'nin, diğer bir fetvasında mezkûr fırkanın “Müslümanların ittifakı ile Mürted ve kâfir sayıldıklarını, hatta Yahudi ve Hıristiyanlardan bile kabul edilemeyeceklerini ve bundan dolayı da bunlara cizye hükümlerinin uygulanamayacağını söylediğini” görüyoruz.⁴⁸³

⁴⁷⁵ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-Kübra*, III/513.

⁴⁷⁶ Hamza b. Ali vd., “el-Kitâbü'l-Ma'rûf bi'n-Nakzı'l-Hafıyyi ve kad Rufi'a ile'l-Hazreti el-Lâhûtiyye (en-Nazü'l-Hafıyy)”, 6/56.

⁴⁷⁷ Resâilü'l-Hikme, *en-Nakzı'l-Hafıyy*, 6/58.

⁴⁷⁸ Resâilü'l-Hikme, *en-Nakzı'l-Hafıyy*, 6/60.

⁴⁷⁹ Resâilü'l-Hikme, *en-Nakzı'l-Hafıyy*, 6/61.

⁴⁸⁰ Bkz. Şenzeybek, *a.g.e.*, s. 142.

⁴⁸¹ Bkz. İbn Teymiyye, *Külliyat*, II/190.

⁴⁸² Bkz. İbn Teymiyye, *Külliyat*, II/357.

⁴⁸³ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-Kübra*, III/ 513.

İbn Teymiyye'nin, her ne kadar aşırı Şiâ fırkaları üzerinde, onların Tanrı anlayışlarını ve akidevî yönlerini eleştirme açısından haklılık payı olsa da, onun, adı geçen fırkalar için, verdiği bazı fetva ve hükümlerinde yukarıda gördüğümüz gibi çelişkiye düştüğü de görülmektedir. Dolayısıyla çok sert karakterli biri olarak bilinen İbn Teymiyye, bu sert mizacını,⁴⁸⁴ Gulât-i Şiâ ve diğer "bidat" fırklara karşı verdiği fetvalarında ve yazdığı eserlerinde fazlasıyla yansıtmıştır.

---

⁴⁸⁴ Bkz. Koca, "İbn Teymiyye", XX/393.

SONUÇ

İbn Teymiyye, görüş ve eleştirileriyle İslâm Düşüncesinde iz bırakan selefi bir âlimdir. Mensubu bulunduğu Teymiyye ailesinin Harran'da Hanbelî Mezhebinin yayılmasında büyük payları vardır.

İbn Teymiyye'nin düşünceleri ve siyasi teorisi kendi yaşadığı zamanda fazla rağbet görmese de, ölümünden yüzyıllar sonra bazı fırkalara (selefilik, Vehhâbîlik) ve bazı devletlerin (Suud Ailesinin) kuruluşunda etkin rol oynamıştır. Hatta günümüzdeki İslâmî radikal örgütlerin çoğunu, fikinsel olarak onun düşünce ve görüşleri beslemektedir.

İbn Teymiyye'nin doğup büyüdüğü dönemde ve onun yaşadığı bölgelerde birbiriyle savaş halinde olan iki devlet bulunmaktaydı. Bu iki devletten ilki Moğol/İlhanlılar devleti, ikincisi Memlûklü devletidir. İbn Teymiyye; Moğollara/İlhanlılara karşı bizzat savaşarak Memlûklü devletini desteklemiştir. İbn Teymiyye'ye göre Moğollar'a karşı savaşmak "Hz. Peygamber'in emridir". Çünkü İlhanlılar, İslâm devletini (Memlûklüler'i) yıkmaya çalışmış ve onlara karşı isyan etmişlerdir. İbn Teymiyye, Moğolları bu açıdan Haricilere benzetmiştir. Ona göre Haricilerle nasıl savaşıldıysa aynı şekilde Moğollarla da cihat etmek vaciptir. Dolayısıyla Onun yaşadığı dönem; dini, siyasî, ahlâkî, sosyal ve ilmi açıdan özel bir önem arz etmektedir.

İbn Teymiyye, Memlûklü devletini siyasi anlamda kendine daha çok yakın gördüğü ve o dönemde kötünün iyisi anlamında değerlendirdiği için Memlûklüleri desteklemiştir. Bir de İbn Teymiyye'nin, Moğol/İlhanlılar devletine karşı "cihat" ilan etmesindeki nedenlerden biri, Moğol/İlhanlı devletinin, Şîlik mezhebine duyduğu ilgi daha çok rol oynamıştır. Çünkü Allâme Hillî'nin katkıları ile Şîlik mezhebi Moğol/İlhanlılar döneminde daha çok aktif hale gelmiştir. Bu bağlamda İbn Teymiyye'nin fikrindeki meşru-gayri meşru vasıflarının, siyaset felsefesi manasından daha ziyade gereklilik amaçlar doğrultusunda olduğu gözükmektedir.

İbn Teymiyye, Şia'nın içerisindeki fırkaları genellikle tek kavram (Râfizî) kategorisine dâhil etmiş ve onlara karşı tavrını çok net bir şekilde ortaya koymuştur. Çünkü İbn Teymiyye, Râfizî diye isimlendirdiği bu fırkaları genellikle bâtinîler sınıfından saymış; bunları Yâhûdilerden, Hıristiyanlardan daha kötü ve daha zararlı olduklarını iddia etmiştir. Fakat bazen İbn Teymiyye adı geçen fırkların içerisinde bulunan Zeydiler'e ve Şia fırkları içerisinde bulunup bâtinî anlayışına sahip olmayanlara biraz ılımlı davransa da "Ehl-i Sünnet'e" karşı, Şia Mezhebini, "sapık fırka" "cemaatten ayrılmış" ve "dalâlete" düşmüş şeklinde değerlendirerek eleştirmiştir.

İbn Teymiyye özellikle de Gûlât-i Şia fırkalarından saydığı "Sebeyye, Karâmita, İsmâiliyye, Nusayriyye ve Dürziliğ'e karşı çok net tavır almış ve mezkur fırkları, inanç esaslarından dolayı "kâfir" hükmünde olduklarını iddia etmiştir. Bu düşünce onu koyu bir "Ehl-i Sünnet" mezhebinin savunucusu haline getirmiştir. Şia Mezhebin'e karşı, İbn Teymiyye kendini tam bir Ehl-i Sünnet Mezhebinin müdafaacısı olarak görmüştür. Zira Şia ve Gûlât-i Şia fırkalarına karşı Ehl-i Sünnet'in "tekfirci zihniyetinin" en temel referans kaynaklarından biri ise İbn Teymiyye'nin Fetvâları ve onun düşünceleri olduğunu söyleyebiliriz.

Dolayısıyla İbn Teymiyye'yi, kendi çağındaki meslektaşlarından ayırt eden ve günümüzde bile onu bu kadar ön planda çıkaran özelliklerinden biri de; siyasi alanda Moğollara karşı mücadele ettiği ve Şia fırklarına karşı netliği ve onların aleyhine birçok eser yazdığı olmuştur. Netice itibarıyla bu düşüncelerin İbn Teymiyye'yi Selefilik ve Vehhabilik akımının büyük lideri haline getirdiğini söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

ABDÜLHAMİD, Sâib, *İbn Teymiyye Hayatühü ve Âkâidühü*, el-Ğedîr Yay., Beyrut trhsiz.

AMİR ARJOMAND, Said, “İmâmiyye Şiası’nda İmâmet Krizi ve Gaybet Kurumu: Sosyal –Tarihi Bir Bakış Açısı”, çev., Ali Avcu, *CÜİFD* 2010, X, sayı: 3, ss. 199-246.

ATALAN, Mehmet, “Ca’fer es-Sadık’ın Râfîzîlerle Tartıştığını Anlatan Bir Risale: Hâzihi Münâzere Ca’fer b. Muhammed es-Sâdık Maa’r-Râfîzî”, *Kelam Araştırmalar Dergisi*, 2009, VII, sayı: 1, ss. 21-38.

....., “İlk Dönem Şîî Gulat”, çev. Mehmet Atalan, *Fırat ÜİFD* 2005, X, sayı: 2, ss. 137-159.

AVCU, Ali, *Karmatîler’in Doğuşu ve Gelişim Süreci*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2011.

....., “Erken Dönem İsmaililiğinde Şeriatın Neshi Sorunu Üzerine”, *CÜİFD* 2009, XIII, sayı: 2, ss. 267-287.

....., “Fatımî- Karmatî İlişkinde Dair Bazı Mülâhazalar”, *CÜİFD* 2009, XIII, sayı: 2, ss. 243-265.

....., “Karmatîler: Ortaya çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları”, *DBAAD* 2010, X, sayı: 3, ss. 199-246.

AZİMLİ, Mehmet, *X. YY’a Kadar Şîî Karakterli Hareketler*, Öykü Yay 2006.

BAĞLIOĞLU, Ahmet, *İnanç Esasları Açısından Dürzîlik*, Ankara Yay. Ankara 2004.

BENLİ, Yusuf, *Hicri II Asırda Kûfe Merkezli Şîî Nitelikli Gulat Hareketler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Şanlıurfa 1999.

....., “Râfıza Adlandırılmasının İlk Kullanımına İlişkin Değerlendirmeler”, *Hikmet Yurdu.*, 2008, I, sayı: 1, ss. 31-69.

BOZAN, Metin, “İmamiyye Şiası’nın Peygamberlik ve İmamet Anlayışlarının Mukayesesi”, *Dini Araştırmalar.*, 2006, IX, sayı: 26, ss. 95-112.

....., “Şia Fırkalarının Tasnifi (Nispet Ettikleri İmamlar Eksenli Bir Deneme)”, *DÜİFD.*, 2004, VI, sayı: 1, ss. 21-38.

BÜYÜKKARA, Mehmet Ali, *İmâmiyye Şiası’na Göre Önemli Tarih, Gün ve Geceler*, Aslı Ofset Yay. Çanakkale 1999.

....., “İsmâililere Atfedilen, Dokuz Aşamalı Da’vet Süreci, Üzerine Bir İnceleme”, *İLAM Araştırma Dergisi*, 1998, III, sayı: 2, ss. 35-49.

....., Mehmet Ali, *İhvan’dan Cüheyman’a Suudi Arabistan ve Vehhâbilik*, Rağbet Yay. İstanbul 2004.

CHENEK, Ben Mohammed, “İbn Teymiyye”, *İA*, İstanbul 1977, c. 5, sayı: 2. s. 827.

DALKILIÇ, Mehmet, “İbn Hazm’a Göre Şia”, *İÜİFD* 2006, sayı: 14, ss. 147-172.

DEMİR, Ahmet İshak, “İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’ye Göre İmâmet”, *AÜİFD* 2005, XLVI, sayı: 1, s. 85-102.

DOĞAN, İsa, *Zeydiyye’nin Doğuşu ve Görüşleri*, Kardeş Yay., Samsun 1996. Yay., Riyâd 2006.

EBÛ ZEHRA, Muhammed, *İslâm’da Fikhî Mezhepler Tarihi*, çev. Abdulkadir Şener, Ankara 1968, c. 4, ss. 191-192

....., Muhammed, *Ebû Hanife*, çev. Osman Keskiöğlü, *DİB* Ankara 1997.

EBUL’L-A’LÂ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, çev. Komisyon, İnsan Yay., 2. Baskı.

EŞ'ARİ, Ebû Hasan Ali b. İsmâil, *Makâlâu'l-İslamiyyîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetü'-Nahdati'l-Mısriyye Yay., Kahire 1950.

FAHREDDİN b. Rızaeddin, *Kelam ve Kılıç Üstadı Şeyhülislâm İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, çev. Ömer Hakan Özalp, Özgü Yay. İstanbul 2013.

FIGLALI, Ethem Ruhi, “Şiîliğin Doğuşu ve Gelişmesi”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiîlik Sempozyumu*, İstanbul 1993, ss. 33-46.

....., “Abdullah b. Sebe”, *DİA*, İstanbul 1988, I/133-134.

G. S. HODGSON, Marshall, “Erken Dönem Şia'sı Nasıl Mezhebe Dönüştü”, çev., Sıddık Korkmaz, *İSTEMD* 2011, IX, sayı: 18, ss. 289-311.

GAZÂLÎ, Muhammed b. Muhammed, *Bâtınîliğin İçyüzü*, çev. Avni İlhan, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993.

GÖKALP, Yusuf, “Zeydiyye Mezhebinin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi”, *ÇÜİFD* 2007, c. 7, sayı: 2, ss. 55-95.

....., “Zeydiyye Mezhebinin Görüşleri, Kültürel Miras ve İslam Düşüncesine Katkıları”, *ÇÜİFD* 2007, cilt: 7, Sayı: 2, ss.95-112.

....., “Politik-Karizmatik Liderci Anlayışın Bir Tezahürü Olarak Zeydilik”, *DA* 2008, c. Sayı: 30, ss. 267-278.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiîlik*, Der Yay., İstanbul 2003.

HAMZA b. Ali vd., “el-Mevsûme bi İzâhi't-Tevhid, Limen Tenebbehe min Sünneti'l-Ğafleti ve 'Arafe'l-Hakka ve Ebsarahû ve İsabâti'l-Hucce bi-Burhâni'd-Dîn, ve'r-Redd'alâ men Eşrake bi'l-Bâri ve Şekke fihi ve Cehade'l-Hakka ve Elhade ve Enkera (İzâhu't-Tevhid)”, *Resâilü'l-Hikme*, Dâr li-Ecli'l-Ma'rife, Beyrut 1986, 74/ 657.

....., “er-Risâletü'ş-Şâfiye li-Nüfûsi'l-Muvahhidîn el-Mümerridâti li-Kulûbi'l-Mukassırîn el-Cahidîn (eş-Şâfiye li-Nüsûsi'l-Muvahhidîn)”, 58/454-462.

....., “Resâilü’l-Brlâğ ve’n-Nihâye fi’t-Tevhid ilâ Kâffeti’l-Muvahhidîne’l-Müteberriîn mine’t-Tevhîd (el-Belâğ ve’n-Nihâye)”, 9/73- 82.

....., “el-Mvsûme bi Risâleti’ş-Şemâ (Risâletü’ş-Şem’a)”, 38/277-281.

....., “Risâletü Benî Ebî Hımâr”, 44/340-344.

....., “el-Kitâbü’l-Ma’rûf bi’n-Nakzı’l-Hafıyyi ve kad Rufi’a ile’l-Hazreti2l-Lâhûtiyye (en-Nazü’l-Hafıyy)”, 6/49-63.

....., “Kulûbi’l-Mukassırîn el-Cahidîn (*eş-Şâfiye li-Nüfûsi’l Mavahidîn*)”, 58/460.

HASAN, İbrahim Hasan, *Tarihu’d-Devleti’l-Fâtumîyye fi’l-Mağrib ve Mısr ve Suriye ve Bilâdi’l-Ğarb*, Kahire 1981.

el-HATİP, el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Tarihü’l-Bağdad*, Beyrut trz.

XIII.

İBN ABDÜLHADİ, Muhammed b. Ahmed, thk., Muhammed Hamid el-Fikhî, *el-Ukud ed-Dürriye fi Menakib Şeyhul-İslam İbn Teymiyye*, Beyrut trz.

İBNU’S-SA’D, Muhammed, b. Sa’d b. Menh, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir*, Mektebetü’l-Ulum ve’l-Hikme, Beyrut 1425.

....., Muhammed b. Sa’d b. Menî el-Hâşimî el-Basrî, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, çev., Mehmet Dilek vd. Siyer Yay., İstanbul 2014.

İBNU’N-NEDÎM, Muhammed b. İshâk Ebû’l-Farc, *el-Fihrist*, Dârü’l-Merûfe Yay., Beyrut 1978.

İBN TEYMİYYE, Takıyyüddin, *Mecmûü’l-Fetevâ*, Dâru Alemlî’l-Kütüb, Riyad 1991.

....., *el-Fetâva’l-Kübrâ*, Daru’l-Kütüb’l-İlmiyye, Beyrut 1987.

....., *Minhacu's-Sunneti'n-Nebeviyye*, thk. Muhammed Reşad Salim, İmam Suud Üniversitesi Yay. Riyad, 1406.

....., *İbn Teymiyye Külliyyatı*, çev., Heyet, Tevhid Yay. İstanbul 1989.

....., *el-Münteka (Şîlik ve Mahiyeti)*, Hazırlayan Komisyon, çev. Heyet, Umde Yay. İstanbul trz.

....., *Hisbe*, çev., Cemal Güzel, Takva Yay. İstanbul 2015.

....., *Kitâbu'Tevhid*, çev., Ahmet İhsan Dündar, Guraba Yay. İstanbul 2012.

....., *es-Siyasetü'ş-Şeriyye*, çev. Vecdi Akyüz, Dergah Yay., İstanbul 1999.

....., *İctihad Risalesi*, çev. İsa Canpolat, Takva yay. İstanbul 2014.

İBN KESİR, İmadü'd-Din Ebi'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Tarih*, Kahire 1966, 11/320.

İŞCAN, Mehmet Zeki, *Selefilik*, Kitap Yay. İstanbul 2006.

....., "İmamiyye Şiasında Politik Bir Teori Olarak İmametın İmkanı", *EKEV Akademi Dergisi- Sosyal Bilimler*, 2002, VI, sayı: 10, ss. 73-94.

el-KADÎ, Vedad, "Keysâniyye'ye Özel Referansla İslam Kaynaklarında Gulât Teriminin Gelişimi", çev. Yusuf Benli, *DBAAD* 2007, VII, sayı: 2, ss. 241- 276.

KARABİBER, Namık Kemal, "Erken Dönemde Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Farklılaşma Süreci: Abbas oğulları-Ali oğulları", *Sempozyum*, 1-2, Mayıs 2008, İstanbul 2009, ss. 281296.

....., "İmâmet Tartışmaları el-Hillî ve İbn Teymiyye Örneği", *HÜİFD* 2009, XIV, sayı: 22, ss. 93-108.

KARAMAN, M. Lutfullah, "Fılistın" *DİA*, İstanbul 1996, XIII/89-103.

KESER, İnan, *Nusayrîlik Arap Alevîleri*, Karahan Yay. Adana 2005.

KEVSERÎ, Muhammad Zâhid, "Mezheplerin Doğuşuna Bir Bakış", çev. Seyit Bahcivan, *SÜİFD* 2001, sayı: ss. 33-48.

KOCA, Ferhat, “İbn Teymiyye Takıyüddîn” *DİA*, İstanbul 1999, XX/ 391-405.

....., Ferhat, “İbn Teymiyye Fahreddin”, *DİA*, İstanbul 1999. XX/389-399.

KOMİSYON, *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye’de Aleviler Bektaşîler ve Nusayrîler*, Ensar Yay. İstanbul 2004.

KORKMAZ, Sıddık, “Bir Dürzî ile Dürzîlik Üzerine Söyleşi”, *SÜİFD* 2005, sayı: 20, ss. 258-262.

....., “İslam Mezhepler Tarihinde Metodoloji Problemi Toplantısı Üzerine”, *DA* 2004, VI, sayı: 18, ss. 285-292.

....., “Hz Ali’nin Oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye’ye Vasiyeti”, *SÜİFD* 2007, sayı: 24, ss. 97-142.

....., “İbn Sebe Rivayetinin Tarih ve Makâlât Türü Eserlere Yansıması”, *DA.*, 2007, X, sayı: 29, ss. 129-144.

....., “İmam Matüridi’nin Şiâ’ya Yöneltiği Eleştiriler”, *Büyük Türk Bilginin İmam Matürüdî ve Matüridilik-Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantısı*, 22-24 Mayıs 2009 İstanbul, 2012, ss. 275-301.

el-KUMMÎ, Ebû Câfer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh “*Şeyh Sadûk*” *Risâletü’l-İ’tikadâtı’l-İmâmiyye (Şi’-İmââmiyye’nin İnanç Esaslar)*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara Üniversitesi Yay. Ankara 1978.

el-KÛSÎ, Müfrih b. Süleyman, *Selefilik*, çev. Ahmet İyibildiren, Guraba Yay. İstanbul 2013.

LAUST, Henri “el-Hilli’nin Doktrininde Sünniliği Eleştirisi”, çev. M. Saffet Sarıkaya, *AÜİFD* 1997, sayı: 13 ss. 297-328.

MADELUNG, Wilfer, “İsmâilîlik: Eski ve Yeni Davet”, çev., Muzaffer Tan, *Dini Araştırmalar*, 2006, IX, sayı: 25, ss. 281-294.

MERÇİL, Erdoğan, “Büveyhiler”, *DİA*, İstanbul 1999, VI/496-500.

MEŞKÛR, Cevad, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, çev. Mehmet Mahfuz Söylemez vd., Ankara Okulu Yay. Ankara 2011.

MUHARREMÎ, Gulam Hasan, *Şia Tarihi Gaybet-I Suğra Dönemi Sonuna Kadar*, çev. Hakan Karacan, Kevser Yay. Ankara 2013.

MUSÂ, Âm, *Usul ve Akâidü'ş-Şiati'l İsna Aşeriyye*, Mektebetu'l-İmâmu'l Buhâri, Kâhire 2006.

en-NEDVÎ, Ebu'l-Hasan, *İslâm Önderi Tarihi, İbn Teymiyye*, çev. Yusuf Karaca, Kayıhan Yay. İstanbul 1992, II/154-155.

ONAT, Hasan, “Şiîliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicrî Asır)”, *AÜİFD* 1997, XXXVI, ss.79-118

....., Hasan, “İsmail b. Câ'fer es-Sadık”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII/91-92.

....., Hasan, “Şiîliğin Doğuşu Meselesi, Birinci Hicrî Asır,” *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXVI, ss. 79-118.

....., vd., *İsâm Mezhepleri Tarihi*, “Şiîliğin Doğuşu”, Grafiker Yay. Ankara 2014.

ÖZAYDIN Abdülkerim, “İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ”, *DİA*, İstanbul 1999, XX/132-134.

ÖZERVALLI, Muhammed Sait, “Selefiyye”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI/339-402.

ÖZ, Mustafa, “Dürzîlik” *DİA*, İstanbul 1994, X/39-48.

....., Mustafa “Dürzîlik” *MÜİFD* 1989-1992 sayı: 7-8-9-10, ss.485-518.

....., İmâmiyye Şiâsında Onikinci İmâm ve Mehdî İnancı, *MÜİFD* Yay. İstanbul 1995.

....., Mustafa *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, “İmâmiyye”, Ensar Yay. İstanbul 2011.

....., Mustafa, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yay. İstanbul 2012.

....., Mustafa, “Galiye”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII/333-337.

....., Mustafa, “İsmâiliyye”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII/128-133.

....., Mustafa, “Mehdî el-Muntazar”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII/376-377.

....., Mustafa, “Hâkim bi-Emrillah”, *DİA*, İstanbul 1997, XV/199-201.

....., Mustafa, “Şia”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX/111-114.

SALAHADDİN, Muhammed b. Şakır, *Vefatül-Vefayat*, Beyrut 1974, c.1, ss. 81-82.

es-SALİH, Suphi, *İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri*, (Doğuşu ve Gelişimi), çev., İbrahim Sarmış, Düşünce Yay. İstanbul 1981.

SOFUOĞLU, Cemal, “Gadir-i Hum Meselesi”, *AÜİFD*, 1983, c. XXVI, s. 461-470.

ŞAHİN, Cemalettin, “Suriye” *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII/544-545.

ŞAHİN, Hanifi, Ehl-i Beyt Siyaset İlişkisi (İlhanlılar Dönemi), *EKEV Akademi Dergisi*, 2009, XIII, sayı: 41, ss. 91-102.

....., ”Sebeup ve Sonuç Bakımından Olcaytu Sultan’ın Şifliğı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2012, sayı: 64, ss. 115-128.

....., “İbn Teymiyye’nin Şif Karşıtlığında Bazı Parametreler” *EKEV Akademisi Dergisi*, 2012, XVI, sayı: 51, ss. 133-146.

....., “Abbasilerin Son Dönemlerinden İlhanlıların Yıkılışına Kadarki Süreçte Şif-Sünni İlişkileri”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmalar Dergisi*, 2013, VI, sayı: 2, s. 17-42.

....., “İbn Teymiyye’nin Siyaset Anlayışı”, *The Journal Of Academic Social Science Studies JASSS*, Volume 6 Issue 3, P. 615-638, March 2013, ss. 615-638.

ŞİMŞEK, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, Beyan Yay., İstanbul 2012.

ŞENZEBEK, Aytekin, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, Emin Yay. Bursa 2012.

....., “Başlangıçtan Günümüze Dürzilik”, *SÜİD Dergidi* 2011, sayı: 31, ss. 175-217.

....., “Suriye’de Dürzi-Nusyari-İsmaili ve Sünni İlişkileri”, e-makâlât Mezhepler Araştırmaları, 2013, VI/2, ss. 469-493.

....., “Dürziliğin Teşekkül Süreci”, e-makâlât Mezhepler Araştırmaları, c. 8, sayı: 1, Bahar 2015, ss.87-133.

ŞERİATİ, Ali, *Şia*, çev., Hicabi Kirlangıç, Fecr Yay. Ankara 2012.

TAN, Muzaffer, “Erken Dönem İsmâilîk ve Temel Görüşleri”, *EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler*, 2009, XIII, sayı: 39, ss. 73-86.

....., “Tarihsel Süreçte İsmailîk ve Yaşadığı Farklılaşmalar”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, c. XVII, sayı: 2, ss. 111-145.

....., “ Geçmişten Günümüze Dürzilik”, *e-Makâlât Mezhepler Araştırmalar Dergisi*, 2012, V, sayı: 2, ss. 61-82.

TEBER, Ömer Faruk, “İbn Hazm’ın Gâliyye’ye (İtidâl Çizgisini Aşanlara) Eleştirisi Üzerine”, *DA.*, 2007, X, sayı: 29, ss. 115-128.

TOPALOĞLU, Fatih, “Şia’da Mehdi İnancının Oluşumunda Fars Kültürünün Etkisi”, *e-Makalat Mezhep Araştırmalar Dergisi*, 2012, V, sayı: 2, ss. 109-148.

TÜRK, Hüseyin, *Nusayrilik ve Nusayrilerde Hızır İnancı*, Ütopya Yay. Ankara 2002.

TURAN, Ahmet, “Kitâbu’l-Mecmu’u’nun Tercümesi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İFD Samsun* 1996, sayı: 8 ss. 5-18.

ULAŞ, Töre, Sivrioğlu ve Muzaffer Ercan Yılmaz, “Bir İslam Düşünürü ve Siyasal Teorisyen Olarak İbn Teymiyye”, *Akademik Bakış Dergisi*, Temmeuz-Ağustos 2013, *Uluslararası Hakemli sosyal Bilimler E-Dergisi*, sayı: 37, ss.1-16.

ULUDAĞ, Süleyman, “Harran” *DİA*, İstanbul 1997. XVI/237-240.

ULUÇAY, Ömer, *Nusayrîlik İnanç Esaslar- Tenasuh*, Karahan Yay. Adana 2003.

el-USEYMİN, Muhammed b. Sâlih, *İsim ve Sıfat Tevhidinde Ehl-i Sünnet'in Muhaliflere Cevabı*, çev. ve thk. Nemci Sarı, Guraba Yay. İstanbul 2001.

UZUNPOSTALCI, Mustafa, “Ebû Hanife”, *DİA*, İstanbul 1994, X/131-138.

UYAR, Mazlum, *Şiî Ulamânın Otoritenin Temelleri*, Kaknüs Yay., İstanbul 2004.

ÜMİT, Mehmet, *Zeydiyye- Mu'tezile Etkileşimi*, İsam Yay. İstanbul 2010.

....., “Kur'an'a Yönelik Tahrif İddialarına Zeydî Tepki”, *HÜÇİFD* 2006, V, sayı: 9, ss. 65-80.

....., “Zeydî Kaynaklar ve Zeydî Üzerine Yapılmış Çalışmalar”, *İslam İlimler Dergisi*, VI, sayı: 1, ss. 347-367.

ÜÇER, Cenksu, “Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Cafer Es-Sadık'ın Yeri”, *TKHBVAD* 2006, sayı: 39, ss. 115-122.

ÜZÜM, İlyas, “Nusayrîlik” *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII/270-274.

YAVUZ, Salih Sabri, “Mihâcü's-Sünne”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX/110-111.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “Ehl-i Sünnet” *DİA*, İstanbul 1994, X/131-138.

YAZICI, Mehmet, *İbn Teymiyye'nin Mecmuû'u Fetâvâ İsimli Eserinde Ehl-i Bid'at Fırkalarına Bakışı*, Doktora Tezi, Erzurum 1998.

YİTİK, Ali Ehsan, “Tenasüh”, *DİA*, İstanbul 2011, XXXX/441-443.

YÜCEL, Ahmet, “Humeydî, Muhammed b. Fütûh”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII/358.

YÜCE, Azime, *I.Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyum Dizisi*, Editör: Ali Bakkal, Şanlıurfa 2006, II/182-183.

YÜVALI, Abdülkadir, “Gâzân Han”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII/429-431.

<http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Alimleri-Ansiklopedisi/Detay/ZEHEBI/2853>

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öz Geçmiş

Mohammad Dawod Hajizada 20/03. 1987 yılında Afganistan'ın güneyinde bulunan Jawuzjan ilinde doğdu. İlk okul ve orta okulu Jawuzjan ilinde okudu. Liseyi de aynı ilin ilçelerinden biri olan Derzâb Lisesinde 2008 yılında tamamladı. Aynı yılda Türkiye Diyanet Vakfı'nın burslu öğrencisi olarak Türkiye geldi. Bir sene Türkçe Hazırlık gördükten sonra 2009 yılında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesine başladı. 21. 06. 2013 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 16. 09. 2013 yılında NEÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsüne İslam Mezhepler Tarihinden yüksek lisansa başladı.